

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ
СБОГОМ, ГЮЛСАРЪ!
ПОВЕСТ

Превод от руски: Надежда Чекарлиева, 1967

chitanka.info

1

Един стар човек караше стара каруца. Кулестият раванлия Гюлсаръ също беше стар кон, много стар...

Пътят за платото бе стръмен и мъчително дълъг.

Сред сивите голи хълмове зиме вечно бушуват виелици, а през лятото е горещо като в ад.

За Танабай тоя баир винаги е бил истинско наказание. Не обичаше той бавното каране, просто не можеше да го понася. На младини, когато доста често му се случваше да отива в районния център, всеки път на връщане препускаше с коня по стръмното. Не го жалеше, шибаше го с камшика. Ако пък пътуваше с други, и то на волска кола, скачаше в движение, грабваше дрехата си и тръгваше пеш. Вървеше яростно като в атака и спираше чак след като се изкачеше на платото. Там, поемайки въздух с отворена уста, изчакваше пълзящата в ниското таратайка. От бързото ходене сърцето му бързо биеше, остра болка пронизваше гърдите му. Но нищо, по-добре така, отколкото да се влачи с воловете.

Покойният Чоро обичаше понякога да дразни приятеля си:

— Искаш ли да знаеш, Танабай, защо не ти върви? Защото си нетърпелив. Бога ми. Все напираш напред. Искаш световната революция да стане незабавно! Но каква ти революция, един нищо и никакъв път през баира над Александровка, и него не можеш да изтърпиш. Всички хора като хора, карат си спокойно, а ти скочиш, па хукнеш нагоре, сякаш вълци те гонят. И какво печелиш? Нищо. И без това седиш там и чакаш другите.

И в световната революция сам няма да отлетиш, така да знаеш, ще чакаш, докато всички стигнат.

Но това беше отдавна, много отдавна.

Тоя път Танабай дори не забеляза, като мина Александровския баир. Свикнал е, значи, старее. Караше ни бързо, ни бавно. Караше, както се кара. Сега винаги тръгваше на път самичък. Нямахте я вече дружината, с която пътуваше на времето по тоя шумен път. Едни

загинаха във войната, други измряха, трети седят в къщи, доживяват си старините. А младежта се вози на леки коли. Няма да се мъкне с него с тая жалка кранта.

Колелата трополяха по стария път. И дълго още щяха да трополят. Пред него се простираше степта, а по-нататък, отвъд канала, трябваше да мине и полите на планината.

Танабай отдавна вече забелязваше, че коня нещо не го бива, губи сили, но зает с тежките си мисли, много не се безпокоеше. Та толкова ли е страшно, че конят се е поизморил из пътя? Случвало се е и по-лошо. Ще го откара, ще издържи...

Пък и отде да знае, че старият му раванлия Гюлсаръ^[1], наречен така заради необикновения светложълт цвят на косъма, е изкачил Александровския баир за последен път и сега го вози последни версти. Отде да знае, че главата на коня е замаяна като от опиум, че в помътнения му поглед земята плува в цветни кръгове и се люлее, докосвайки небето ту с единия, ту с другия си край, че от време на време пътят внезапно пропада в тъмна бездна и му се струва, че там, накъдето отива и където трябва да има планини, плува червеникава мъгла или дим.

Тъпа, продължителна болка присвиваше отдавна изтощеното сърце на коня, дишането му в хамута ставаше все по-затруднено. Изкривеният встрани ремък се връзваше в гърдите му, а от лявата страна под хамута постоянно го бодеше нещо остро. Трябва да беше трън или връх на гвоздей, излязъл от кечената подплата на хамута. Разраненият стар мазол на плешката нетърпимо го пареше и сърбеше. А краката все повече натежаваха, сякаш вървеше по мокра разорана нива.

Но старият кон продължаваше да тегли пряко силите си, а старият Танабай му подвикваше сегиз-тогиз, подръпваше поводите и мислеше ли, мислеше. Имаше за какво да мисли.

Колелата трополяха по стария път. Гюлсаръ все още вървеше с неговия си раван, все със същия особен ритъм на лекия тръс, който нито веднъж не обърка, откакто за първи път стъпи на крака и неуверено препусна през пасището подир майка си — едрата гривеста кобила.

Гюлсаръ беше раванлия по рождение и заради своя знаменит раван бе имал в живота си много хубави и много горчиви дни. По-рано

никому не би дошло на ум да го впрегне в каруца, това щеше да бъде кощунство. Но, както се казва, жадният кон и мътна вода пие.

Ала всичко това бе минало, останало бе далеч назад. Сега раванлията вървеше към своя последен финиш с последни сили. Никога толкова бавно не бе вървял към финиша и никога толкова бързо не се бе приближавал. Последната черта през цялото време беше на една крачка от него.

Колелата трополяха по стария път.

Усещането за неустойчивостта на земята под копитата смътно събуди в угасналата памет на коня ония отдавнашни летни дни, онова мокро меко пасище в планините, оня удивителен и невероятен свят, в който слънцето цвилеше и скачаше от връх на връх, а той, малкият глупчо, се втурваше подир слънцето през пасището, през рекичката, през хрусталаците, докато жребецът-водач със злобно присвити уши не го догонваше и не го връщаше назад. Тогава, през ония отдавнашни дни, му се струваше, че табуните вървят нагоре с краката като в дълбочината на езеро, а неговата майка, едрата гривеста кобила, се превръщаше в топъл, млечен облак. Той обичаше оня миг, в който майка му изведнъж се превръщаше в нежен, пръхтящ облак. Цицките ѝ ставаха твърди и сладки, млякото се пенеше по устните и той се задавяше от изобилие и сладост. Обичаше да стои сгушен под корема на своята едра гривеста майка. Колко упойващо и силно беше това мляко! Целият свят — слънцето, земята, майка му — се побираше в една глътка мляко. И наситил се вече, той можеше да глътне още една глътка, после още една, още една...

Уви, тия дни бяха малко, съвсем малко. Скоро всичко се промени. Слънцето на небето престана да цвили и да скача от връх на връх, то изгряваше точно на изток и неотклонно вървеше на запад, табуните престанаха да ходят с краката нагоре, изпотъпканото пасище жвакаше и потъмняваше под копитата, а камъните в плитчината звънтяха и се пукаха. Едрата гривеста кобила се оказа строга майка, тя силно го хапеше по шията, когато прекалено много ѝ досаждаше. Млякото вече не стигаше. Трябваше да се яде трева. Започваше оня живот, който продължи много години и сега приближаваше към своя край.

През целия си дълъг живот раванлията никога не се бе връщал в това завинаги отминало лято. Той вървеше под седлото, трепеше крака по различни пътища, под различни ездачи, а пътищата все нямаша

край. И чак сега, когато слънцето отново подскочи от мястото си и земята се разклати под краката му, когато пред очите му причерня и всичко се размъти, отново му се привидя онова лято, което толкова дълго не се беше връщало. И планините, и мокрото пасище, и табуните, и едрата гривеста кобила сега блестяха пред очите му със странно трептене. И напрегнал всички сили, той отчаяно бързо раздвижи крака, за да се измъкне от дъгата, да се отскубне от хамута и стръките и да стъпи в тоя отминал свят, който изведнаж отново се беше открил пред него. Но измамното видение всеки път се отдръпваше и това беше мъчително. Майка му го викаше както в детството с тихо цвилене, табуните профучаваха както в детството, докосвайки го с хълбоците и опашките, а той нямаше сили да преодолее блестящата мъгла на снежната виелица. Тя се развихряше все по-силно, шибаше го с твърдите си опашки, набиваше сняг в очите и ноздрите му и облян в гореща пот, той трепереше от студ и оня недосегаем свят безшумно потъваше, изчезваше в снежните вихри. Ето вече изчезваха планините, пасището, реката, табуните избягаха и само отпред като неясно петно изпъкваше сянката на майка му, едрата гривеста кобила. Тя не искаше да го остави. Зовеше го. Той зацвили с всички сили, зарида, но не чу гласа си. И всичко изчезна, изчезна и виелицата. Колелата престанаха да трополят. Престана да го боли раничката под хамута.

Раванлията спря, олюля се. Очите го боляха. Странно, главата му бучеше безкрайно.

Танабай метна поводите на предницата, тромаво слезе от каруцата, поразтърпка изтръпналите си крака и мрачно се приближи до коня.

— Ех, дявол да те вземе! — тихо изруга той, като гледаше раванлията.

Конят стоеше, провесил от хамута голямата си глава с дълга отслабнала шия. Ребрата му бавно се движеха нагоре-надолу, издувайки слабите мършави страни. На времето светложълт, златист, сега беше станал сиво-жълт от пот и кал. Сивосинкави струйки пот се стичаха като сапунени ивици от кокалестия кръст по корема, по краката, по копитата.

— Уж не го карах да препуска — измърмори Танабай и се разбърза. Разхлаби хамута, развърза ремъците, разпрегна го. Мундщукът беше в гореща лепкава слюнка. Той избърса с ръкава на

кожуха си муцуната и шията на коня. После се спусна към каруцата да събере остатъците от сеното, нагребва едва половин наръч и го хвърли в краката на коня. Но той не докосна храната, целият кон се тресеше в ситни тръпки.

Танабай поднесе на раванлията стиска сено.

— На, яж, не бива така!

Бърните на раванлията леко мръднаха, но не можаха да поемат сеното. Танабай го погледна в очите и се намръщи. Не можеше да види нищо в дълбоко хлътналите очи на коня, полузатворени от набръчканите проскубани клепачи. Те бяха угаснали и празни като прозорци на изоставен дом.

Танабай тревожно се огледа — в далечината се виждаха планини, наоколо гола степ, а из пътя не се мяркаше жива душа. В това време от годината пътниците тук са рядкост.

Старият кон и старият човек стояха сами на безлюдния път.

Беше краят на февруари. Снегът в равнината се бе стопил и само в долищата и камъшовите дерета все още се виждаха в закътаните леговища на зимата гърбовете на последните преспи. Вятърът донасяше лек мирис на застоял сняг и земята все още беше замръзнала, сива и безжизнена. Неприветлива и печална е каменистата степ в края на зимата. Танабай усети студ в гърдите пред тази гледка.

Вдигнал разрошената си сива брада, той дълго гледа на запад под протрития ръкав на кожуха си. Слънцето бе увиснало сред облаците над края на земята. По хоризонта бавно се разливаше вече бледият, мъглив залез. Нищо не предвещаваше лошо време и все пак беше студено и тягостно.

„Да знаех, да не бях тръгвал по-добре — вайкаше се Танабай. — А сега ни напред, ни назад, стой в открито поле. И коня май за нищо ще затрия.“

Да, май че трябваше да тръгне утре заран. Денем и да се случи нещо по пътя, все може да срещне някой минувач. А той тръгна чак след пладне. Бива ли така, и то в такова време?

Танабай се качи на височинката, за да погледне дали не се задава от далечината някоя кола. Нищо не се виждаше и не се чуваше нито от едната, нито от другата страна. Той се затътри към каруцата.

„Не биваше да тръгвам!“ — отново си помисли Танабай и за сетен път се упрекна за вечното си бързане. Ядосваше се и на себе си,

и на всичко онова, което го накара преждевременно да си тръгне от дома на сина. Разбира се, трябваше да пренощува и да остави коня да си почине. А той!...

Танабай сърдито махна с ръка. „Не, за нищо на света нямаше да остана. Пеш щях да си тръгна! — оправдаваше се той пред себе си. — Бива ли така да се говори с бащата на собствения ти мъж! Какъвто и да съм, все пак баща съм! Гледай я ти нея... Защо му трябвало да става член на партията, щом като цял живот си останал пастир, пък и на стари години го изгонили... А и синът му е един... Мълчи, не смее очи да вдигне. Рече ли му — откажи се от баща си, ще се откаже. Мухльо! И той началство ще ми става. Е, какво има да се приказва! Други станаха хората, други...“

На Танабай му стана горещо, разкопча яката на ризата и дишайки тежко, започна да обикаля около каруцата, забравил и кон, и каруца, и настъпващата нощ. Никак не можеше да се успокои. Там, в дома на сина си, той се въздържа, реши, че е под достойнството му да се препира със снахата. А сега изведнъж кипна, сега би й наговорил всичко, за което с огорчение си мислеше из пътя: „Не си ме приемала ти в партията и не си ме гонила ти! Отде ще знаеш ти, снахо, какво е ставало тогава? Сега им е лесно да корят. Сега всеки е грамотен, на почит и уважение. А ние за всичко трябваше да отговаряме, и още как да отговаряме. И за баща, и за майка, и за приятел и неприятел, и за себе си, и за кучето на съседите, за всичко на тоя свят трябваше да отговаряме. А дето са ме изключили, то си е моя мъка, снахо! Ти не се бъркай!“

— Ти не се бъркай! — продължаваше да повтаря той на глас, като тъпчеше край каруцата. — Не се бъркай! — повтаряше все едно и също. И най-обидното, най-унизителното беше, че освен това „ти не се бъркай“ май нищо повече не можеше да каже.

Непрекъснато обикаляше около каруцата, докато не му мина през ум, че трябва нещо да се направи. Няма да стои тук цяла нощ я!

Гюлсаръ стоеше във впряга все тъй неподвижно, безучастен към всичко, прегърбен, със събрани крака. Приличаше на вдървен, на умрял.

— Какво ти става? — Танабай притича до него и чу тих, провлечен стон. — Задряма ли? Лошо ли ти е, старче? Лошо ли ти е? — Той опипа бързо студените уши на раванлията и пхна ръка под

гривата. Там също беше студено и влажно. Но най-много се уплаши, като не усети тежестта на гривата. „Съвсем си остарял. Окапала ти е гривата, лека е като перушина. Всички остаряваме. Всички ни чака един край“ — с тъга си помисли той. Танабай застана нерешително, без да знае какво да направи. Ако остави коня и каруцата и тръгне пеш, към полунощ ще стигне до къщи, до своя кантон в прохода. Той живееше на базата с жена си, в съседство с пазача на водното стопанство, който живееше на километър и половина по-нагоре край реката. Лете Танабай наглеждаше сенокоса, зиме пазеше купите сено, та случайно овчарите да не ги разграбят преди време.

Миналата есен отиде веднъж в управлението по работа, а новият бригадир, един млад агроном от пришълците, му каза:

— Идете в конюшната, аксакал, избрали сме ви друг кон. Старичък е наистина, но за вашата работа го бива.

— Какъв е? — наостри се Танабай. — Пак ли някоя кранта?

— Там ще ви го покажат. Такъв един кулест. Трябва да го знаете, казват, че на времето сте го яздили.

Танабай отиде в конюшната и когато видя в обора раванлията, сърцето му се сви от болка. „Ето че пак се видяхме“ — помисли си той, като гледаше измъчения кон. Но нямаше сили да откаже. Взе коня със себе си.

В къщи жена му едва позна раванлията.

— Танабай, ама това същият Гюлсаръ ли е? — учуди се тя.

— Той е, същият, какво чудно има — измърмори Танабай, като се старееше да не гледа жена си в очите.

Нямаше смисъл да се впускат в спомени, свързани с раванлията. Имаше си Танабай грях на младини, имаше си. И за да избегне неприятния разговор, грубо й каза:

— Какво стоиш, сгрей яденето да хапнем, гладен съм като вълк.

— Ама на, гледам го и си мисля — отвърна тя, — значи, това е то старост. Ако не ми беше рекъл, че е същият Гюлсаръ, нямаше и да го позная.

— Какво чудно има? Да не мислиш, че ние с тебе по-добре изглеждаме? Всичко с времето си.

— Та и аз същото думам. — Тя замислено поклати глава и се усмихна добродушно: — Може би пак ще тръгнеш по нощите със своя раванлия? Ще ти позволя.

— Ами! — неловко отвърна той и се обърна с гръб към жена си. На шегата с шегата трябваше да отговори, а той от стеснение се качи под покрива на плевнята за сено. Дълго се мота там. Мислеше си, че е забравила старото, а излезе, че не е.

От комина бълваше дим. Жена му топлеше за вечеря изстиналия обяд, а той все още се туткаше със сеното, докато тя не му викна от вратата:

— Слизай, че яденето пак ще изстине.

Повече не отвори дума за миналото, пък и защо ли!...

Цяла зима и цяла есен Танабай се грижеше за раванлията, хранеше го с топли трици и рязано цвекло. Гюлсаръ, кажи-речи, нямаше зъби, само корени бяха останали. И тъкмо му се струваше, че е вдигнал коня на крака и да се случи такова нещо. Какво да го прави сега?

Не, той нямаше сили да остави коня насред пътя.

— Е, какво, Гюлсаръ, така ли ще стоим? — Танабай бутна раванлията с ръка, той се олюля и пристъпи от крак на крак. — Я почакай, аз ей сегичка...

Той повдигна с дръжката на камшика празния чувал от дъното на каруцата, в който беше откарал на снахата картофи, и извади едно вързопче. Жена му беше омесила хляб за из пътя, а той го беше забравил, не му беше до ядене. Танабай отчупи половината от питката, надrobi я в полата на бешмета си и поднесе зальците на коня. Гюлсаръ шумно вдъхна мириса на хляба, но не може да хапне нищо. Тогава Танабай започна да му дава с ръка. Набута в устата му няколко залька и конят започна да дъвче.

— Яж, яж! Може и да издържим, а? — Танабай се развесели. — Лека-полека може да стигнем, а? Пък после не е страшно. После ние с бабичката ще те излекуваме — приказваше той. По треперещите му ръце се стичаше слюнка от бърните на коня, а той се радваше, че слюнката става по-топла.

После хвана раванлията за поводите.

— Дий! Няма какво да стоим. Дий! — заповяда той решително.

Раванлията потегли. Каруцата заскрибуца, колелата бавно затрополиха по пътя. И те бавно тръгнаха — старият човек и старият кон.

„Няма вече сили — мислеше си Танабай, като крачеше по банкета. — На колко си години, Гюлсарь? На двадесет, а може и на повече. Май че си на повече...“

[1] Гюлсарь — лютиче. ↑

II

За първи път се срещнаха след войната.

Ефрейтор Танабай Бакасов воюва и на Западния, и на Източния фронт, демобилизира се след капитулацията на квантунската армия. Кажи-речи, шест години крачи по войнишките пътища. И нищо, смили се бог, веднаж го контузиа в обоза, втори път парче граната го рани в гърдите, два месеца лежа в болницата и отново догони своята част.

А когато се връщаше в къщи, продавачките по гарите му викаха старче. Е, то повече на шега. Танабай не им се сърдеше много. Не беше млад, то се знае, ама не беше и стар. Само наглед беше стар. Доста побеля през войната, мустаците му се бяха прошарили, но телом и духом беше още здрав. След една година жена му роди дъщеря, а после; втора. И двете вече са омъжени; имат си деца. Често ги навестяват през лятото. Мъжът на голямата е шофьор. Накачи ги всички в камиона и хайде в планината, при старците. Не, те не са недоволни от дъщерите и зетьовете. Ала на, синът не излезе стока. Но това е друг разговор...

А тогава, из пътя, след победата, му се струваше, че истинският живот тепърва го чака. Толкова леко му беше на душата. На големите гари духовна музика посрещаше и изпращаше ешелона. В къщи го чакаше жена му, синът му караше осмата година, стягаше се да тръгва на училище. Връщаше, се с такова усещане, сякаш отново се бе родил на тоя свят, сякаш всичко, което е било преди това, вече не влиза в сметката. Искаше му се всичко да забрави, искаше му се да мисли само за бъдещето. И той си го представяше ясно и просто: трябва да се живее, децата да се отгледат, домакинството да се уреди, къща да си построи, с една дума, да се живее. И на това повече нищо не биваше да попречи, защото цялото минало беше залог за онова, което чак сега най-сетне започваше, оня истински живот, към който през цялото време се бяха стремили, заради който побеждаваха и умираха по време на войната.

Но се оказа, че Танабай е бързал, много е бързал, защото в залог на бъдещето трябваше да се жертвуват още много и много години.

Отначало се хвана чукач в ковачницата. Имаше опит от преди това и като застана до наковалнята, от сутрин до вечер удряше с все сила тѣй, че ковачът едва смогваше да обръща под чука нажеженото парче желязо. Той и досега понякога чува онова тракане и звънтене в ковачницата, което заглушаваше всички грижи и тревоги. Хлябът не стигаше, нямаше дрехи! Жените ходеха с галоши на бос крак, децата не знаеха какво е захар, колхозът бе затънал в дългове, банката не отпущаше кредити, а той пропъждаше всичко с чука. Удряше, наковалнята звънтеше и искрите хвърчаха на сини пръски. А-х, ъ-х! — издишаше той, като вдигаше и спущаше чука, и си мислеше: „Всичко ще се оправи, важното е, че победихме, важното е, че победихме!“ А чукачът повтаря: „Победихме! Победихме!... дихме... дихме... дихме!“ Пък и не само той, всички през ония дни живееха с въздуха на победата като с хляб.

А после Танабай стана пастир, отиде в планината. Чоро го склони. Тогава председател на колхоза беше покойният Чоро, той през цялата война беше председател. В армията не го взеха заради болното му сърце. Уж си бе седял в къщи, пък беше остарял здравата. Танабай забеляза това още щом се върна.

Едва ли някой друг би го склонил да смени ковачницата с табуна. Но Чоро му беше стар приятел. На времето заедно започнаха като комсомолци да агитират за колхозите, заедно разкулачваха кулаците, особено той, Танабай, много се стараяше тогава. Не щадеше ония, които попадаха в списъците за разкулачване...

Чоро дойде при него в ковачницата, склони го и, изглежда, остана много доволен от това.

— А аз се страхувах, че си се сраснал с чука, та човек не ще може да те откъсне — казваше Чоро и се усмихваше.

Болен беше Чоро, слаб, вратът му бе изтънял, бръчки прорязваха хлътналите му бузи. Времето още беше топло, но Чоро и лете ходеше все с пуловер.

Те бяха клекнали край аръка, недалеч от ковачницата, и разговаряха. Танабай си спомни какъв беше Чоро на младини. В ония години той бе най-видният и най-начетеният момък в аула. Хората го уважаваха за спокойния му и добър характер. А на Танабай не се

харесваше неговата доброта. Случваше се на събрание да скочи и да накастри Чоро за недопустимата му мекушавост в класовата борба с врага. Добре го правеше, като по вестник. Всичко, което чуваше на общите четения, научаваше наизуст. Понякога му ставаше страшно от собствените му думи. Затова пък добре го правеше.

— Разбираш ли, преди три дни бях в планината — разправяше Чоро. — Старците питат всички ли войници са се върнали. Ами всички, казвам, които са останали живи. „А кога мислят да се заловят за работа?“ Работят вече, отговарям, едни на полето, други по строежите, всички работят. „Това и ние можем да правим. А кой ще води табуните? Ще чакат, докато умрем, така ли? Ами то на нас не ни остава много.“ Досрамя ме. Разбираш ли накъде бият? Тия старци сме ги пратили в планината, откак се отвори войната. Оттогава са горе. Няма защо на тебе да ти обяснявам, това не е работа за стари хора. Вечно на седлото, мира нямат ни денем, ни нощем. Ами през зимните нощи какво е! Помниш ли Дербишбай, той така и си замръзна на седлото. А те обяздваха и коне, на армията бяха нужни коне. Я си представи на седемдесет години да те влачи някой дявол по планини и долища. Костите си няма да събереш. Да им благодарим, че и толкова издържаха. А ето на, фронтоваците се върнаха и се мръщят. Нагледали се на култура в чужбина, не искат вече да стават пастири. Защо пък аз да се скитам по планините! Виждаш ли как се получава! Тъй че помагай, Танабай. Ако ти отидеш, тогава и други ще заставим.

— Добре, Чоро, ще гледам да поприказвам с жената — отвърща Танабай. И си помисли: „Какъв живот ни мина през главите, а ти, Чоро, си все същият. Изгаряш от своята добрина. Пък може и да е хубаво това. Какво ли не изпатихме през войната, би трябвало всички да станем по-добри. Може пък това да е най-истинското в живота.“

С тия думи се разделиха. Танабай тръгна към ковачницата, но Чоро изведнъж му викна:

— Чакай, Танабай! — Той се приближи до него и както си беше на коня, наведе се и го погледна право в очите. — Ти случайно да не ми се сърдиш? — попита тихо той. — Разбираш ли, все не мога да отделя време. Искаше ми се да си поседим, да си поприказваме от сърце, както на времето. От колко години не сме се виждали. Мислех си, ще свърши войната, по-леко ще стане, а грижите не намаляват. Сън не ме хваща, най-различни мисли ми минават през главата. Какво да

сторя, че и стопанството да стъпи на крака, и хората да са сити, че и всички планове да се изпълняват. Пък и хората вече не са същите. Искат по-добре да живеят...

Но те тъй и не успяха да си поговорят откровено, не намериха случай да си поседят насаме. А времето минаваше. После вече беше късно...

Тъкмо тогава, когато отиде в планината като пастир, Танабай за първи път видя в табуна на стария Торгой кулестото жребче-годиначе.

— Какво ми оставяш в наследство, аксакал? Табунът не е кой знае какъв — засегна Танабай стария пастир, когато преброиха конете и ги изкараха от обора.

Торгой беше съсухрено старче, без нито един косъм на сбръчканото си лице, лакът човек, като момченце. Голямата космата овча шапка му стоеше като гъба. Такива старци обикновено са пъргави, заядливи и кресливи.

Но Торгой не избухна.

— Какъвто е — такъв, табун като табун невъзмутимо отвърна той. — Няма кой знае с какво да се похвалим, ще поработиш, ще видиш.

— Ама аз просто така го казах — примирително промълви Танабай.

— Има едно! — Торгой повдигна надвисналата над очите шапка и като стъпи на стремената, посочи с дръжката на камшика: — Ей там, онова, кулестото жребче, дето пасе от дясната страна. Хубав кон ще стане.

— Кое, онова ли там, кръглото като топка? Нещо дребничко ми се вижда. Кръстът му е къс.

— Изтърсаче е то. Ще порасне, хубав кон ще стане.

— Какво му е хубавото?

— Роден раванлия.

— Е, та какво?

— Такива малко съм срещал. В миналото цена нямаше да има. За такъв в битките на надбягванията главите си даваха.

— Я да видим! — предложи Танабай.

Те пришпориха конете, минаха покрай табуна, отбиха кулестото встрани и го подгониха. Жребчето нямаше нищо против да потича. То весело тръсна гривата си, изпръхтя и тръгна като навито, с точен,

стремителен раван, описа голям полукръг и се върна при табуна. Увлечен от неговия бяг, Танабай се провикна:

— О-о-о, гледай го ти как препуска! Гледай го ти!

— А ти какво си мислеше! — предизвикателно отвърна старият пастир.

Те бързо яздеха след раванлията и викаха като малки деца на байга. Гласовете им сякаш шибаха жребчето, то непрекъснато ускоряваше своя бяг почти без напрежение, без нито една погрешна стъпка, носеше се равно, като че летеше.

Те трябваше да галопират, а то продължаваше да тича с все същия ритъм на равана.

— Виждаш ли, Танабай! — викаше Торгой от седлото и размахваше шапка. — На глас е чувствителен, като нож в ръка. Гледай го какво ще направи, като му викна! Дий, тцц, дий!

Когато кулестото жребче се върна най-сетне при табуна, те го оставиха на мира. Но още дълго не можаха да се успокоят, разхождайки своите разгорещени коне.

— Благодаря ти, Торгой-аке, хубаво конче си отгледал. Дори душата ми се развесели.

— Хубаво е — съгласи се старчето. — Само че, отваряй си очите — изведнъж стана суров Торгой, като се почесваше по тила, — да не го урочасаш! И недей да дрънкаш преждевременно. За хубавия раванлия като за хубаво момиче — мераклии много. Каква е моминската съдба: ако попадне в добри ръце, ще цъфти, ще радва окото, ако ли попадне при някой глупак — ще страдаш, като я гледаш. И с нищо не можеш да й помогнеш. Така е и с хубавия кон. Лесно е да се затрие. Стига ти да падне, когато го яздиш.

— Не се безпокой, аксакал, та и аз разбирам от тия работи, не съм малък.

— Ха така. А името му е Гюлсарь. Запомни.

— Гюлсарь ли?

— Да. Миналото лято внучката ми идва на гости. Тя го кръсти така. Обикна го. Тогава беше сукалче. Запомни: Гюлсарь.

Торгой се оказа словоохотливо старче. Цяла нощ дава нареждания. Танабай търпеливо го слушаше.

Той изпрати Торгой и жена му на седем версти от стана. Те оставиха празната юрта, в която Танабай трябваше да живее със

семейството си. В другата юрта щеше да живее неговият помощник. Но помощник още не му бяха намерили. Засега беше сам. На сбогуване Торгой още веднъж му напомни:

— Не закачай засега кулестото. И никому не го давай! Напролет сам ще го обзидиш. И гледай по-внимателно. Като тръгне със седло, не го карай да препуска. Ако го пресилич, ще обърка равана, ще похабиш коня. И гледай първите дни да не пие потен вода. Водата ще отиде в краката, лишеи ще му излязат. А когато го обзидиш, ще ми го покажеш, ако не умра дотогава...

И Торгой си замина заедно с бабичката, като му остави табуна, юртата и планините и взе със себе си една камила, натоварена с покъщнина...

Да знаеше Гюлсаръ що приказки се изприказваха за него и колко още щяха да се изприказват, и какво щеше да последва от всичко това!

Той, както и преди препускаше с табуна. Наоколо всичко беше все същото, същите планини, същите треви и реки. Само вместо стареца друг стопанин започна да води табуна — със сив шинел и войнишка ушанка. Гласът на новия стопанин бе дрезгав, но силен и властен. Табунът скоро свикна с него. Нека си обикаля на около, щом му харесва.

А после започна да вали сняг. Валеше често и се задържаше дълго. Конете разравяха снега с копита, за да се доберат до тревата. Лицето на стопанина почерня. Ръцете му загрубяха от ветровете. Сега ходеше с валенки и дълъг кожух. Гюлсаръ обрасна с дълъг косъм и пак му беше студено, особено нощем. В мразовитите нощи табунът се скупчваше на завет и стоеше така до изгрев-слънце, цял заскрежен. Стопанинът обикаляше наоколо, яхнал коня, тупаше ръце в ръкавици, разтриваше лицето си. Понякога изчезваше и отново идваше. По-добре беше, когато не се отделяше. Викнеше или изохкваше от студ, конете вдигаха глава, наостряха уши, но щом се убедяха, че стопанинът е наблизо, веднага задрямваха под шума на воя на нощния вятър. От тая зима Гюлсаръ запомни гласа на Танабай за цял живот.

Една нощ в планината се изви буря. Валеше ситен сух сняг. Той се набиваше в гривата, дърпаше надолу опашките, слепваше очите. В табуна беше неспокойно. Конете се притискаха един до друг, трепереха. Старите кобили тревожно пръхтяха и прибираха жребчетата в средата на табуна. Те изблъскаха Гюлсаръ най-накрая и той не

можеше да се промъкне в купчината. Започна да ритва, да блъска другите, излезе съвсем встрани и тогава здравата си изпати от жребеца-водач. Той вече отдавна обикаляше наоколо, ореше снега със здравите си крака, скупчваше табуна. От време на време се втурваше някъде встрани, заплашително навел глава и присвил уши, изчезваше в тъмнината, чуваше се само неговото пръхтене и отново идваше при конете, зъл и страшен. Като забеляза отишлия настрана Гюлсаръ, жребецът връхлетя върху него с гърди и като се изстъпи, със страшна сила го удари със задните си копита по хълбока. Болката беше толкова остра, че Гюлсаръ едва не се задуши. В гърдите му нещо бухна, той изцвили от удара и едва се задържа на крака. Повече не се опита да своеволничи. Смирено стоеше близко до табуна, с тъпа болка в хълбока, обиден на свирепия жребец. Конете притихнаха и тогава той чу неясен протяжен вой. Никога не беше чувал вълчи вой и почувствува как всичко в него за миг спря и се вледени. Табунът трепна, напрегна се, послуша се. Всичко стихна. Но тая тишина беше страшна. Снегът продължаваше да вали, полепвайки се с шумолене по вирнатата муцуна на Гюлсаръ. Къде е стопанинът? Толкова им беше необходим в тоя миг! Поне да чуят гласа му, да вдъхнат миризмата на окадения му кожух. А него го нямаше. Гюлсаръ погледна встрани и се вцепени от страх. Откроя сякаш се мярна някаква сянка, която се стелеше в тъмното по снега. Гюлсаръ рязко се отдръпна и в същия миг табунът се втурна напред. Обезумелите коне се понесоха като лавина с диво цвилене и пръхтене в непрогледния мрак. И вече нямаше сила, която би могла да ги спре. Конете се втурнаха напред с всички сили и всеки повличаше със себе си следващия като камъни, които падат от стръмнина при срутване в планината. Гюлсаръ нищо не разбираше и бясно препускаше. Изведнъж проехтя изстрел, след малко втори. Както препускаха, конете чуха яростния вик на стопанина си. Викът идеше някъде отстрани и без да заглъхва, тръгна срещу тях и после се чу отпред. Сега те настигнаха този нестихващ глас. Той ги водеше подир себе си. Стопанинът беше с тях. Препускаше отпред с риск да се сгромоляса всеки миг в някоя клисура или пропаст. Вече нямаше сили да вика, гласът му преградна, но продължаваше да се обажда: „О, хо-хо-хо, о, хо-хо-хо, о, хо-хо-хо-о!“ И те препускаха след него, спасявайки се от ужаса, който ги преследваше.

На разсъмване Танабай докара табуна на старото място. Чак сега конете спряха. От тях се вдигаше пара, гъста като мъгла. Конете тежко дишаха и все още трепереха от преживяния ужас. Поемаха сняг с горещите си бърни. Танабай също ядеше сняг. Той беше клекнал и с шепи пъхаше в устата си белите, студени буци. После изведнъж сякаш замря, заровил лице в студените си длани. А снегът продължаваше да вали, топеше се върху горещите гърбове на конете и се стичаше надолу на мътни, жълти капки...

Дълбоките снегове се стопиха, земята се откри, раззелени се и Гюлсаръ почна бързо да наедрява. Табунът сменяше косъма си. Кожата на конете лъщеше. От зимата и глада помен нямаше. Конете не помнеха. Помнеше само човекът. Помнеше студа, помнеше вълчите нощи, помнеше как замръзваше на седлото, как хапеше устни, за да не заплаче, греейки до огъня вкочанените си ръце и крака, помнеше пролетната поледица, която като оловна кора бе сковала земята. Помнеше как гинеха в табуна слабите, как той слизаше от планината и без да вдигне очи, подписваше в управата актове за падежа на конете, как избухваше и започваше да крещи и да удря с юмрук по масата на председателя:

— Не ме гледай така! Да не съм ти фашист! Къде са оборите за конете? Къде е фуражът, къде е овесът, къде е солта?... Само с вятъра живеем! Така ли са ви наредили да работим? Погледни в какви парцали ходим, погледни юртите ни, погледни как живеем! Хлябът — и той не стига. На фронта беше сто пъти по-хубаво, а ти ме гледаш, като че ли аз съм издушил тия коне!

Помнеше страшното мълчание на председателя, неговото посивяло лице. Помнеше как го досрамя от думите, които беше казал, и как започна да се извинява.

— Ама ти, прощавай, ядосах се — заеквайки, измънка той.

— Ти трябва да ми простиш — каза му Чоро.

И още повече го хвана срам, когато председателят повика домакинята на склада и й нареди:

— Дай му пет килограма брашно.

— Ами за яслите?

— Какви ясли? Все да объркаш нещо. Дай му — рязко заповяда Чоро.

Танабай искаше да откаже категорично, да рече, че скоро ще има мляко, кумис, но като погледна председателя и откри горчивата лъжа, реши да премълчи. После всеки път чувствуваше как му пари кашата от това брашно. Хвърляше лъжицата:

— Ама ти да ме запалиш ли искаш?!

— А ти духай, не си малък — спокойно отговаряше жена му.

Помнеше той, всичко помнеше...

Но вече беше май. Жребците цвилеха, събаряха се един другиго в боевете, крадяха младите кобили от чуждите жребци. Пастирите отчаяно препускаха, разтърваваха побойниците, псуваха ги, понякога дори се хващаха гуша за гуша, размахваха камшици. Гюлсаръ се отнасяше равнодушно към всичко това. Ту слънце грееше, ту дъждове валяха, тревата се подаваше между копитата, пасището тънеше в зеленина, а над него сияеха белите снегове по върховете на планинските вериги. Тази пролет кулестият раванлия започваше своята прекрасна младост. От мъхесто топчесто годиначе той се превръщаше в стройно здраво жребче. Източи се, тялото му загуби меките черти, заприлича на триъгълник с широки гърди и тясна задница. Главата му също стана хубава като на истински раванлия, продълговата, с гърбав нос, с раздалечени очи, с прибрани гъвкави устни. Но и към това беше равнодушен. Една-единствена страст го беше завладяла сега, която причиняваше на стопанина му много грижи — страст към препускане. Той увеличаше след себе си своите връстници и летеше сред тях като жълта комета. Някаква неизчерпаема сила го гонеше неуморно нагоре по стръмнините, надолу по склоновете, покрай каменистия бряг, по стръмните лъкатушни пътечки, по урочищата и ливадите. И дори късно нощем, когато заспиваше под звездите, той сънуваше как под него изчезва земята, как вятърът свири в гривата и ушите му, как тропат и звънтят копитата му.

Към стопанина се отнасяше по същия начин, като към всичко останало, което пряко не го засягаше. Не го обичаше, но не изпитваше и никаква неприязън към не го, защото той не го притесняваше с нищо. Само когато се отдалечаваха много, той ги догонваше и им се караше. От време на време стопанинът издебваше кулестото жребче и го перваше по задницата с края на укрука^[1]. Гюлсаръ трепваше с цялото си тяло, но повече от изненада, отколкото от удара, и още по-силно започваше да препуска. И колкото по-бързо тичаше, връщайки се при

табуна, толкова повече се харесваше на своя стопанин, който яздеше след него, вдигнал укрука. Раванлията чуваше зад себе си одобрителни викове, чуваше как човекът започва да пее и в такива минути го обичаше, обичаше да препуска заедно с песента. След известно време вече добре познаваше тия песни. Те бяха най-различни — и весели, и тъжни, и дълги, и къси, и с думи, и без думи. Обичаше също, когато стопанинът даваше сол на табуна. В дългите дъсчени корита, доставени на колчета, той разхвърляше каменна сол. Целият табун се струпваше. Ето това беше истинско удоволствие! Тъкмо солта стана причина да го хванат.

Веднъж стопанинът заудря по едно празно ведро и започна да вика конете: „Тц, тц, тц.“ Те се натрупаха и сведоха глави над коритата. Гюлсаръ лижеше солта, останал заедно с другите, и никак не се обезпокои, когато стопанинът и неговият помощник започнаха да обикалят табуна с укруци в ръце. Това не го засягаше. С укруци ловяха конете за езда, кобилите кърмачки и други, но не и него. Той беше свободен. И изведнъж примката от косми се плъзна по главата му и увисна на шията. Гюлсаръ не разбираше какво става, примката не го плашеше и той продължаваше да ближе сол. Другите коне се дърпат, изправят се на задните крака, когато им хвърлят укрука, а Гюлсаръ не се и помръдна. Но ето че поиска да припне към реката, за да пие вода. Започна да си проправя път през табуна. Примката на шията се стегна и го спря. Такова нещо никога не му се бе случвало. Гюлсаръ се дръпна назад, започна да хрипти, опули очи и после се изправи на задни крака. Конете тутакси се разпръснаха и той остана сам срещу хората, които го държаха в аркана. Отпред стоеше стопанинът, зад него вторият пастир, а около тях — децата на пастирите, които бяха дошли наскоро и вече му бяха дотегнали със своите безкрайни надбягвания около табуна.

Ужас обзе раванлията. Той се изправи на задните си крака още веднъж, после пак и пак, слънцето заподскача пред очите му, разпръсна се на горещи кръгове, планините, земята, хората падаха, преобръщаха се нагоре с краката, пред очите му се спусна страшна, черна пустота, която той блъскаше с предните крака.

Но колкото и да се мятеше, примката се затягаше все по-силно и задъханият раванлия се втурна не встрани от хората, а право срещу тях. Те се отдръпнаха, примката за миг се разхлаби и той, както се беше засилил, се повлече по земята. Жените се развикаха и подгониха

децата към юртите. Но пастирите успяха да се изправят на крака и примката отново стегна шията на Гюлсарь. Този път толкова силно, че той вече не можеше да диша. Раванлията спря, изнемогвайки от виене на свят и задушаване.

Стопанинът започна да навива въжето около ръката си и да се приближава отстрани. Гюлсарь го виждаше с едното си око. Стопанинът се приближаваше към него в изпокъсани дрехи и драскотини по лицето. Но очите му не го гледаха злобно. Той тежко дишаше и мляскайки с изподраните си устни, тихо, почти шепнешком му говореше:

— Стой, стой, Гюлсарь, не се бой! Стой, стой!

След него, без да отпуска въжето, предпазливо се приближаваше помощникът му. Стопанинът най-сетне протегна ръка към раванлията, помилва го по главата и отсечено, без да се обръща, подхвърли на помощника си:

— Юздата!

Той му пхна юздата в ръцете.

— Стой, Гюлсарь! Стой, умният ми! — уговаряше го Танабай. Като закри очите на раванлията с ръка, той нахлузи на главата му юлара.

Сега оставаше да му сложи юздата и седлото. Когато нахлузиха на главата му юлара, Гюлсарь започна да цвили и се опита да избяга. Но Танабай успя да го хване за горната устна.

— Ремъка! — извика на помощника си и той дотича, бързо постави на устната ремъка и започна да го усуква с една пръчка, сякаш въртеше чекрък.

Раванлията приклепна от болка на задните си крака и престана да се съпротивява. Студеният железен мундщук зазвъня между зъбите му и се впи в ъглите на устата. Върху гърба му нещо слагаха, затягаха, с резки движения притискаха с ремъци гърдите му, толкова силно, че той се олюляваше. Но това вече нямаше никакво значение. Усецаше само невъобразима, всепоглъщаща болка в устните. Очите му изскочиха. Невъзможно беше да се помръдне, нито да въздъхне. И той дори не забеляза кога и как стопанинът го яхна. Окопители се едва след като свалиха от устните ремъка.

Известно време стоя, нищо не можеше да разбере, целият стегнат, натезал, после погледна назад и изведнъж видя върху гърба си

човек. От уплаха отскочи настрана, но мундщукът разкъсваше устата му, а краката на човека здраво се бяха впили в слабините му. Раванлията застана на задни крака, яростно, с негодувание зацвили, започна да се мята, да ритя, цял се напрегна, за да хвърли от себе си всичко, което го потискаше, втурна се настрана, но възето, пъхнато под стремената и хванато от другия човек, който бе яхнал друг кон, не го пускаше. И тогава започна да бяга в кръг, като очакваше, че тоя кръг ще се отвори и той ще избяга далеч оттука, накъдето му видят очите. Но кръгът не се отваряше и той продължаваше да тича и да тича. Тъкмо това чакаха хората. Стопанинът го шибаше с камшика и го ръгаше с токовете на ботушите. На два пъти раванлията все пак успя да го свали от гърба си. Но човекът ставаше и отново го яхваше.

Това продължи дълго, много дълго. Виеше му се свят, земята наоколо се въртеше, юртите се въртяха, конете, които се бяха разпръснали в далечината, се въртяха, планините и облаците на небето се въртяха. Най-после той се умори и тръгна спокойно. Беше много жаден.

Но не му дадоха да пие вода. Вечерта не го разседлаха, само малко разслабиха ремъците на седлото и го оставиха до коневръза да си почине. Поводите бяха здраво намотани около дъгата за седлото, тъй че трябваше да държи главата си изправена и не можеше в това положение да легне на земята. Стремената бяха вдигнати нагоре и също окачени за седлото. Така стоя цяла нощ. Стоеше мирно, обезкуражен от това невероятно нещо, което му се случи да преживее. Мундщукът в устата все още му пречеше, най-малкото движение причиняваше пареща болка, а вкусът на желязото бе неприятен. Тъглите на устата бяха подути и разранени. Слабините му смъдяха, протрити от ремъците. Набитият гръб под седлото го болеше. Беше много жаден. Чуваше шума на реката и от това жаждата ставаше по-страшна. Там, отвъд реката, както винаги пасяха табуните. Чуваше се тропотът на копита, цвиленето на коне и виковете на пастирите. Хората седяха край огньовете пред юртите и си почиваха. Децата дразнеха кучетата и те джафкаха. А той стоеше и никой не се интересуваше от него.

После изгря луната. Планините леко изплуваха от мрака и леко се полюшваха, осветени от жълтата луна. Звездите пламтяха все по-силно и все по-ниско се спускаха над земята. Той стоеше смирено прикован на едно място, а някой го търсеше. Чуваше цвиленето на

малката дореста кобила, оная, с която бе израснал и с която беше неразделен досега. Тя имаше бяла звезда на челото. Обичаше да препуска с него. Вече бяха почнали да я преследват жребците, но тя не им се даваше и бягаше заедно с него далеч от тях. Тя беше още мъничка, пък и той не бе достигнал оная възраст, за да прави това, което се опитваха да правят с нея другите жребци.

Ето тя зацвили някъде съвсем наблизко. Да, това беше тя, той позна гласа ѝ. Искаше да ѝ отговори, но се страхуваше да отвори разранената си, подута уста. Ужасно го болеше. Най-сетне тя го намери. Дотича с лека стъпка и бялата звездичка на челото ѝ грееше под лунната светлина. Опашката и краката ѝ бяха мокри. Беше минала през реката и донесе със себе си студения мирис на вода. Завря муцуната си в него, започна да го души, като го докосваше с гъвкавите си топли бърни. Нежно пръхтеше и го викаше да тръгне с нея, а той не можеше да се помръдне. После сложи глава на шията му и почна да го чеше със зъби по гривата. Той също трябваше да сложи главата си на шията ѝ и да я почеше. Но не можеше да отвърне на нейната милувка. Не беше в състояние да се помръдне. Беше жаден. Ако тя можеше да го напои! Когато кобилката си отиде, той гледа подире ѝ, докато сянката ѝ се стопи в мрака, отвъд реката. Дойде и си отиде. Сълзи потекоха от очите му. Те се стичаха по муцуната му като едри зърна и безшумно падаха в краката му. Раванлията плачеше за първи път в живота си.

Рано сутринта дойде стопанинът. Той огледа пролетните планини, протегна се и усмихнат, изпъшка от болка в костите.

— Ох, Гюлсаръ, здравата ме изпотрепа вчера. Какво? Измръзна ли? Виж ти как си изпати!

Той потупа раванлията по шията и започна да му говори нещо добро и смешно. Откъде можеше да знае Гюлсаръ какво му говори човекът? А Танабай казваше:

— Не се сърди, приятелю, не може вечно без работа да живееш. Ще свикнеш, всичко ще се оправи. А дето се измъчи, знай, че без това не може. В живота, братко, трябва да си подкован... Затова пък после няма да се прекланяш пред всеки срещнат камък по пътя. Огладня ли, а? Жаден си, знам...

Той поведе раванлията към реката. Свали юздата, предпазливо изваждайки мундщука от изранената му уста. Гюлсаръ разтреперан се

спусна към водата. Очите го заболяха от студ. Ах, колко вкусна беше водата и колко благодарен беше за това на човека!

Ето така! Скоро толкова свикна със седлото, че почти не изпитваше никакво притеснение от него. Леко и радостно му беше да носи върху себе си ездача. Стопанинът винаги го сдържаше, но Гюлсаръ се втурваше напред по пътищата с отмерената ситна стъпка на равана. Научи се да върви със седлото така стремително и равно, че хората ахваха.

— Сложи върху гърба му кофа с вода, нито капчица няма да разлее.

А предишният пастир, старчето Торгой, каза на Танабай:

— Благодаря ти, хубаво си го обзидил. Сега ще видиш как ще изгрее звездата на твоя раванлия!

[1] Укрук — дълъг прът с примка на края, с която се ловят коне. ↑

III

Колелата на старата каруца бавно скрибуцаха по пустия път. От време на време скрибуцането секваше. Раванлията спираше изнемощял. И тогава, в настъпилата мъртва тишина, чуваше как силно отекваха в ушите ударите на сърцето му: тум-туп, тум-туп, тум-туп...

Старият Танабай изчакваше, докато конят си поеме дъх, после отново хващаше поводите:

— Хайде, Гюлсаръ, хайде!

Така се мъкнаха час и половина, докато раванлията не спря съвсем. Не можеше вече да тегли каруцата. Танабай отново се засуети, разтича се около него:

— Какво правиш, Гюлсаръ? Погледни, стъмни се вече!

Но конят не го разбираше. Той стоеше във впряга, въртеше главата си, чиято тежест не можеше да издържа, и се олюляваше. В ушите му продължаваха да отекуват оглушителните удари на сърцето: тум-туп, тум-туп, тум-туп...

— Прощавай, Гюлсаръ промълви Танабай, веднага трябваше да се сетя, по дяволите и каруцата, и сбруята, само теб да те закарам в къщи.

Той хвърли кожуха на земята и започна бързо да разпряга коня. Изкара го от стръките, издърпа хамута през главата му и метна сбруята в каруцата.

— Ха така — каза той, облече кожуха и погледна разпрегнатия раванлия. Без хамут, без сбруя, с много голяма глава, конят стоеше посред студената вечерна степ като призрак. — Боже, на какво си заприличал, Гюлсаръ — прошепна Танабай. — Ако можеше сега да те види Торгой, щеше да се обърне в гроба си...

Той хвана раванлията за поводите и те отново тръгнаха бавно по пътя. Старият кон и старият човек. Зад тях остана захвърлената каруца, а напред, на запад, над пътя се спущаше тъмновиолетовият мрак. Нощта безшумно се стелеше над степта, покриваше планините, заличаваше хоризонта.

Танабай вървеше, спомняше си всичко, което го свързваше с раванлията през дългите години, и с горчива насмешка си мислеше за хората: „Всички сме такива. Сещаме се един за друг към края на живота си, когато някой се разболее тежко или умре. Тогава изведнаж на всички ни става ясно кого сме загубили, какъв е бил, с какво е бил прочут, какви дела е извършил. А какво остава за едно безсловесно животно! Кого ли не е носил върху себе си Гюлсарь. Кой ли не го е яздил! А като остаря, всички го забравиха. Сега върви и едва влачи крака. А какъв кон беше!...“

И той отново си припомняше и се чудеше колко отдавна не се е връщал в мислите си към миналото. Всичко, което е било някога, оживя в паметта му. Оказа се, че нищо не изчезва безследно. По-рано той просто малко мислеше за миналото или, по-точно, не си позволяваше да мисли. А сега, след разговора със сина и снахата, кретайки по нощния път с издъхващия в поводите раванлия, той се обърна към изживените години с болка и скръб и те оживяха пред него.

Така вървеше той, потънал в мисли, а раванлията се тътреше зад него и все повече и повече дърпаше поводите. Когато ръката на стареца изтръпваше, той преместваше поводите на другото рамо и отново теглеше раванлията след себе си. После му стана трудно и остави раванлията да си почине. Размисли и свали юлара от главата му.

— Върви напред, върви както можеш. Аз ще съм зад теб, няма да те оставя — каза той. — Хайде, върви полека.

Сега раванлията вървеше отпред, а Танабай зад него, метнал юлара през рамо. Той никога няма да хвърли юлара. Когато Гюлсарь спираше, Танабай го изчакваше, докато събере сили, и те отново тръгнаха по пътя. Старият кон и старият човек.

Танабай тъжно се усмихна, като си спомни как по същия тоя път летеше на времето с Гюлсарь, а прахта се развяваше зад тях като опашка. Овчарите казваха, че по тая прах могат да познаят от много километри бягането на раванлията. Прахта изпод копитата минаваше като черта през степта, оставяше бяла, лъкатушна следа и в тихо време увисваше над пътя като дим от реактивен самолет. В такива моменти някой овчар заставаше с ръка над очите и си казваше: „Това е той, Гюлсарь!“ — и със завист си мислеше за щастливца, който летеше на тоя кон и горещият вятър пареше лицето му. Голяма чест е за един киргиз, когато под него препуска такъв славен раванлия.

Колко председатели на колхоза беше преживял Гюлсаръ! Имаше разни: умни и опърничави, честни и нечестни, но всички до един язدهа раванлията от първия до последния ден на своята власт. „Къде ли са те сега? Спомнят ли си понякога за Гюлсаръ, който ги носеше от сутрин до вечер?“ — мислеше си Танабай.

Най-сетне минаха отвъд дола. Тук отново спряха. Раванлията понечи да свие крака, за да легне на земята, но Танабай не му позволи. След това за нищо на света нямаше да може да го вдигне.

— Ставай, ставай! — развика се той и удари коня с юлара по главата. Ядосан на себе си, че го удари, той продължаваше да крещи: — Ама ти не разбираш ли? Да не си решил да умираш? Няма да те дам! Няма да ти позволя! Ставай, ставай, ставай! — и дърпаше коня за гривата.

Гюлсаръ с мъка изправи крака, тежко изстена. Макар че беше тъмно, Танабай не посмя да погледне коня в очите. Той го помилва, опипа го, после опря ухо до лявата му страна. Там, в гърдите на коня, задавяйки се, бумтеше сърцето му като мелнично колело във водорасли. Той стоя така дълго, наведен до коня, докато не го заболя кръстът. После се изправи, поклати глава, въздъхна и реши, че май ще се наложи да рискува, да завие зад моста, да се отбие от шосето и да тръгне по пътеката, която минава покрай дола. Пътеката водеше към планината и по нея можеше по-бързо да се стигне в къщи. Наистина нощем можеше лесно да се заблудят, но Танабай разчиташе на себе си, той отдавна познаваше тия места. Само конят да издържи.

Докато старецът мислеше за това, в далечината светнаха фарове на кола. Светлините внезапно изплуваха от мрака като чифт ярки кълба и започнаха бързо да се приближават, опипвайки пред себе си пътя с дългите, люлеещи се лъчи. Танабай и раванлията стояха до моста. Колата с нищо не можеше да им помогне, но въпреки това Танабай я чакаше. Чакаше я просто така, без да знае защо. „Най-сетне една се зададе“ — помисли си той, доволен, че на пътя се появиха хора. Фаровете на камиона го шибнаха по очите със силния сноп светлина и той ги прикри с ръка.

Двамата души, които бяха в кабината на камиона, с учудване гледаха стария човек до моста и застаналата до него мършава кранта, без седло, без юзда, сякаш това не беше кон, а куче, тръгнало след

човека. За миг светлият поток озари стареца и коня с бяло сияние и те изведнъж се превърнаха в бели, безплътни очертания.

— Чудно, какво прави тука посред нощ? — каза седналият до шофьора момък с ушанка.

— Това е оня, неговата каруца е там — поясни шофьорът и спря камиона. — Какво има, старче? — викна той, като се подаде от кабината. — Ти ли си оставил каруцата на пътя?

— Аз — отвърна Танабай.

— Аха. Гледаме една бричка на пътя, а наоколо няма никого. Искане да вземем сбруята, ама не я бива.

Танабай нищо не каза.

Шофьорът слезе от камиона, направи няколко крачки, лъхна стареца на водка и започна да пикае на пътя.

— Какво се е случило? — попита той, като се обърна към него.

— Конят не издържа. Лошо му стана, пък и стар е вече.

— М-м. Накъде си?

— В къщи. В Саръгоуския проход.

— Фюю — подсвирна шофьорът. — В планината ли? Не сме нататък. Ако искаш, можеш да се качиш на камиона, ще те откарам до совхоза и оттам утре ще си отидеш.

— Благодаря. Аз съм с коня.

— С тая мърша ли? Я го остави на кучетата, бутни го в дола и край — ще го изкълват враните. Ако искаш, ще ти помогнем.

— Тръгвай — мрачно процеди през зъби Танабай.

— Е, както искаш — подсмихна се шофьорът и като затваряше вратата, подхвърли на човека в кабината: — Побъркан старец!

Камионът потегли, повличайки след себе си мътния поток светлина. Мостът над дола тежко изскърца, осветен от тъмночервените светлини на стоповете.

— Защо се присмиваш на човека? Ами ако на тебе ти се беше случило? — каза момъкът с ушанката, когато минаха моста.

— Глупости!... — Шофьорът се прозя и завъртя волана. — На мене какво ли не ми се е случвало... Казах му какво да направи. Чудо голямо, някаква си кранта. Остатъци от миналото. Сега, братко, техниката е начело на всичко. Навсякъде — техника. И по време на война. А на такива старци и коне краят им е дошъл.

— Животно си ти! — каза момъкът.

— Плюя аз на тия работи — отвърна шофьорът.

Когато камионът се скри, когато нощта отново погълна всичко наоколо и очите отново свикнаха с тъмнината, Танабай подкара раванлията:

— Хайде, тръгваме, дий-й! Върви де!

Минаха моста и той свърна от шосето. Сега бавно се движеха по пътеката, която едва-едва се виждаше в тъмнината над дола. Луната леко надничаше зад планините, звездите я чакаха да изгрее и студено блещукаха в студеното небе.

IV

През оная година, когато Гюлсаръ бе обяден и обучен, табуните късно се прибраха от есенната паша. Есента се задържа повече от обикновено, а зимата се случи мека, често валеше сняг, но не се задържаше, кърма имаше достатъчно. А през пролетта табуните отново слязоха в полите на планината и щом степта се раззелени, спуснаха се надолу.

От войната насам това може би бяха най-хубавите дни в живота на Танабай. Все още сивият кон на старостта го очакваше отвъд превала и макар че бе наблизил, Танабай не слизаше от младия кулест раванлия. Ако беше срещнал този раванлия няколко години по-късно, едва ли би изпитал такова щастие, такава мъжествена възбуда, каквато получаваше от ездата с Гюлсаръ. Да, Танабай нямаше нищо против понякога да се поиздокарва пред хората. И как да не се издокара, яхнал препускащия раванлия! Гюлсаръ добре знаеше това. Особено когато Танабай отиваше в аила през нивите, където по пътя срещаше жени, тръгнали вкупом на работа. Още отдалеч се изправяше на седлото сякаш на пружини и тази възбуда се предаваше и на коня. Гюлсаръ вдигаше опашка почти наравно с гърба си, а гривата със свирене се развяваше от вятъра. Той пръхтеше и леко криволичейки, носеше на гърба си ездача. Жените в бели и червени забрадки заставаха край пътя, до колене в зелената пшеница. Ето те спираха като омагьосани, ето всички наведнъж се обръщат и покрай него се мяркат лица, сияещи усмивки и бели зъби.

— Ей, пастирю! Спри-и-и!

И го сподиряше смехът и последните им думи:

— Внимавай, ще ни паднеш ти, ще те хванем!

И наистина случваше се да го хванат. Преграждаха пътя, уловени за ръка. Ах, какво ставаше тогава! Женорята обичат да се закачат. Смъкваша Танабай от седлото, високо се смееха, пискаха и измъкваша от ръцете му камшика.

— Казвай, кога ще ни донесеш кумис?

— Ние седим тук от сутрин до вечер на полето, а ти се разхождаш с раванлията!

— Че кой ви спира? Станете пастири. Само поръчайте на мъжете си да си потърсят други. Ще замръзнете в планината като шушулки.

— А, така ли? — И отново започваха да го теглят.

Но нито веднъж Танабай не позволи на никого да яхне раванлията. Дори оная жена, която, щом срещнеше, променяше настроението му и той подкарваше раванлията бавно, нито веднъж не се качи на неговия кон. А може би не е искала.

През оная година Танабай бе избран за член на ревизионната комисия. Често се отбиваше в аила и почти всеки път срещаше там оная жена. Често излизаше от управлението ядосан. Гюлсаръ усещаше това по очите, по гласа, по движението на ръцете му. Но щом срещнеше нея, винаги ставаше по-добър.

— Кротко, къде си се разбързал! — шепнеше той, успокоявайки буйния раванлия, и щом се изравнеше с жената, започваше да язди бавно.

Те тихо си приказваха нещо, а понякога просто мълчаха. Гюлсаръ чувствуваше как се смъква тежестта от сърцето на неговия стопанин, как се стопля гласът му, колко нежни стават ръцете му. И затова обичаше да настигат по пътя тая жена.

Откъде можеше да знае конят, че в колхоза се живее тежко, че за трудодните хората почти нищо не получават и че членът на ревизионната комисия Танабай Бакасов разпитва в управлението защо става така и кога най-сетне ще започне такъв живот, че и на държавата да има какво да се даде, и хората да не работят даром.

Една година реколтата беше лоша, нямаше какво да се яде. Друга година дадоха свръхплана пшеница и добитък заради други, та да не се посрами районът. А какво ще бъде по-нататък и на какво могат да разчитат колхозниците, не се знаеше. Времето минаваше, хората вече започнаха да забравят войната, а живееха както по-рано, препитаваха се с онова, което прибираха от градините или се изхитряха да задигнат от полето. Колхозът и пари нямаше. Всичко беше на загуба — и хлябът, и млякото, и месото. Лете животновъдството се разрастваше, а през зимата отиваше на вятъра. Добитъкът умираше от глад и студ. Трябваше бързо да се направят кошари и криварници, бази за фуража, а строителни материали нямаше откъде да вземат и никой не обещавахе

да им даде. А пък жилищата в какво се бяха превърнали по време на войната! Строяха само ония, които продаваха на пазара добитък и картофи. Те станаха сила. Намираха си и строителни материали по втория начин.

— Не може така, другари, тука нещо не е в ред. Има някаква пречка — казваше Танабай. — Не вярвам, че така трябва да бъде. Или ние сме отвикнали да работим, или вие неправилно ни ръководите.

— Какво не е в ред? Какво е неправилно? — Счетоводителят му пъхаше листове. — Ето, гледай плановете... Ето какво сме получили, ето какво сме предали, ето ти дебитата, ето ти кредита, ето ти баланса. Доходи няма, само загуби. Какво още искаш? Вникни първо в нещата. Само ти си комунист, а ние сме врагове на народа, така ли?

В разговора се намесваха и други. Започваше спор, викове и Танабай седеше, стиснал глава с ръце, и отчаяно си мислеше: какво става? Той се измъчваше заради колхоза не само защото работеше в него. Имаше и други, особени причини. Съществуваха хора, с които Танабай си имаше стари сметки. Той знаеше, че сега те му се присмиват зад гърба, а като го видят, предизвикателно го гледат в очите: „Е, как вървят работите? Може би пак ще започнеш да разкулачваш? Само че сега работата е друга. Ще има да вземаш! Ух, как не можах да те пречукат на фронта!“

А той им отвърщаше с поглед: „Чакайте, гадове, все пак ще стане така, както ние искаме.“ А тия хора не му бяха чужди. Завареният му брат Кулубай, сега вече старец, преди войната беше седем години на заточение в Сибир. Синове се бяха метнали на бащата. Люто мразеха Танабай. Пък и защо ли да го обичат! Може и децата им да мразят рода на Танабай. И за това си има причини. Тая работа е стара, но оскърблението живее в хората. Така ли трябваше да постъпят с Кулубай! Не беше ли той просто добър стопанин средняк? А къде ще денеш роднинството? Кулубай е от първата жена, а той е от втората. Но у киргизите такива братя се считаха за роднини. Значи, той беше посегнал и на роднинството. Колко приказки се изприказваха тогава! Сега, разбира се, може да се съди и иначе, а тогава? Мигар не направи това заради колхоза. А трябваше ли? По-рано не се съмняваше, а след войната понякога се разколебаваше. Не беше ли спечелил излишни врагове за себе си и за колхоза!

— Какво си се оклюмал, Танабай, събуди се! — връщаха го към разговора. И отново почваше същото: през зимата трябва да се закара целият тор на гюмето, да се събира от къщите. Колела няма, значи, трябва да се купи дървен материал, желяза за обръчи, а с какви пари? Ще дадат ли кредит и срещу какво? Банката на думи не вярва. Старите аръци трябва да се ремонтират, да се прокопаят нови, а това е трудна работа, тежка. През зимата хората не излизат на работа, земята замръзнала, не може копка да направиш... А напролет няма време — сеитба, обагняне, плевене, че и сенокос... А какво да се прави с овцевъдството? Отде да се намерят помещения за разплода? И в кравефермата положението не е по-добро. Покривът е изгнил, фураж няма, доячките не искат да работят. Трепят се от сутрин до вечер, а какво получават? И колко още най-различни грижи и недостиг? Страх те хваща понякога.

И все пак не падаха духом, постоянно обсъждаха тези въпроси на партийни събрания и в управата на колхоза. Председател беше Чоро. Едва по-късно Танабай го оцени. Оказа се, че е по-лесно да се критикува. Танабай отговаряше за табун коне, а Чоро — за всичко и за всички в колхоза. Да, твърд човек беше Чоро. Когато мислеха, че всичко се разпада, когато му тропаха по масата в района и го дърпаха за ревера в колхоза, Чоро не падна духом. На негово място Танабай или щеше да се побърка, или да се самоубие. А Чоро въпреки всичко задържа стопанството. Устоя докрай, докато сърцето му съвсем отслабна, а и подир това поработи две години като партиен секретар. Умееше да убеждава, да говори с хората. Така ставаше, че щом Танабай го чуеше какво приказва, отново започваше да вярва, че всичко ще се оправи, че в края на краищата ще стане така, както бяха мечтали в началото. Само веднъж се разклати вярата му в Чоро, но и за това повече той си бе виновен...

Раванлията не знаеше какво става в душата на Танабай, когато той излизаше от управата със зъл поглед, смръщил вежди, когато тежко сядаше на седлото и рязко дърпаше поводите. Но той усещаше, че на стопанина му е много зле. И макар че Танабай никога не го беше бил, в такива моменти раванлията се страхуваше от него. А щом видеше на пътя оная жена, конят вече знаеше, че сега на стопанина му ще стане по-леко, че той ще стане по-добър, ще дръпне юздите и ще заговори с нея тихо, а ръцете ѝ ще опипват гривата на коня и ще го милват по

шията. Нито един човек нямаше толкова нежни ръце! Чудни бяха тия ръце, гъвкави и чувствителни като устните на оная малка дореста кобила със звезда на челото. И никой на тоя свят нямаше такива очи като тая жена. Танабай разговаряше наведен над нея, а тя ту се усмихваше, ту се мръщеше, поклащаше глава, когато не се съгласяваше с нещо, и в очите ѝ се преливаха светлини и сенки като камъните на бърз ручей в лунна нощ. Когато си тръгваше, тя се обръщаше и пак поклащаше глава.

След това Танабай яздеше замислен. Отпущаше поводите и раванлията вървеше така, както си искаше. Свободно, в ритъма на пътническия трот. Сякаш стопанинът не беше на седлото, сякаш и той, и конят съществуваха всеки за себе си. И песента се пораждаше от само себе си. Тихо, с неясни думи, под равномерния тропот на раванлията, Танабай тананикаше за страданията на отдавна живели хора. А конят избираше познатата пътечка и го носеше през степта, отвъд реката, към табуните.

На Гюлсаръ му харесваше, когато стопанинът му беше в такова настроение. Посвоему обичаше тая жена. Познаваше фигурата ѝ, походката ѝ, дори долавяше със своя тънък нюх някакъв странен, чудноват мирис на непозната трева, който лъхаше от нея. Това беше карамфил. Тя носеше гердан от карамфил.

— Гледай колко те обича, Бюбюжан — казваше ѝ Танабай. — Я го помилвай, помилвай го пак. Гледай го как се е закротил. Също като теле! А в табуните сега от него мира няма. Само го пусни на воля! Заяжда се с жребците като куче. Затова го яздя, страхувам се да не го осакатят. Младо е още.

— Да, той ме обича — отвръщаше тя, като си мислеше за нещо.

— Искаш да кажеш, че другите не те обичат, така ли?

— Аз не за това. Аз съм си взела своето. Жал ми е за тебе.

— Защо пък?

— Ти не си такъв човек, после ще ти бъде тежко.

— А на тебе?

— Какво на мене? Аз съм вдовица, войншика жена. А ти...

— Аз съм член на ревизионната комисия. На, срещнах те и сега си изяснявам някои факти — опитваше се да се шегува Танабай.

— Ти нещо много често започна да си изясняваш фактите. Внимавай!

— Какво общо имам аз с тебе? Аз вървя и ти вървиш.

— Аз вървя по своя път. Нашите пътища са различни. Хайде сбогом. Нямам време.

— Слушай, Бюбюжан!

— Какво? Не бива, Танабай. Защо ти е? Че ти си умен човек. На мене и без това ми е тежко.

— Та аз враг ли съм ти?

— Ти сам на себе си си враг.

— Как да го разбирам?

— Както искаш.

Тя си отиваше, а Танабай яздеше по улиците на селото уж по работа, завиваше към мелницата или към училището и след като направеше кръг, се връщаше, за да погледне макар и отдалеч как тя ще излезе от къщата на свекърва си, където оставяше дъщеричката си, докато е на работа, и как ще си тръгне към къщи, накрай аила, повела момиченцето за ръка. Всичко в нея му беше безкрайно скъпо: и начинът, по който вървеше, стараяйки се да не поглежда към него, и бялото ѝ лице под тъмната забрадка, и момиченцето ѝ, и кученцето, което тичаше подире им.

Накрая тя изчезваше в своя двор и той продължаваше пътя си, като си представяше как тя ще отвори вратата на празната къща, как ще съблече износената ватенка и ще изтича по рокля за вода, ще запали огъня в огнището, ще умие и нахрани дъщеричката, ще прибере кравата от стадото и през нощта ще лежи сама в тъмната, безшумна къща и ще убеждава себе си и него, че те не може да се обичат, защото той е семеен човек, че на неговите години е смешно човек да се влюбва, че всичко е до време, че жена му е добра и не заслужава мъжът ѝ да страда по друга.

От тия мисли Танабай се чувствуваше зле. „Значи, такава ми била орисията“ — мислеше си той и гледаше синкавата далечина отвъд реката, пееше старинни песни, забравил всичко на света — и работа, и колхоз, и грижи за децата, и приятели, и неприятели, и заварения си брат Кулубай, с когото не си говореха от много години, и войната, която току му се присънва и го облива със студена пот, — забравяше всичко, с което живееше. Танабай не забелязваше, че конят минава през плитчината на реката, че излиза на отвъдния бряг и отново тръгва

на път. И чак когато, усетил близостта на табуна, раванлията ускоряваше крачка, Танабай идваше на себе си.

— Тпуррр, Гюлсаръ, къде си се разбързал! — сепваше се той и дръпваше поводите.

V

Но въпреки всичко тези дни бяха прекрасни и за него, и за раванлията. Славата на състезателния кон и славата на футболиста си приличат. Довчерашният малчуган, гонил топките по дворищата, изведнъж става любимец на всички, обект на разговори на запаянковците и за възторга на тълпата. И колкото повече време минава, толкова повече расте неговата слава, докато вкарва голове. После постепенно слиза от сцената и изцяло бива забравен. И първи го забравят ония, които най-много са се възхищавали от него. На мястото на големия футболист идва друг. Такъв е и пътят на славата на състезателния кон. Той е прочут, докато е непобедим в състезанията. Единствената разлика е може би в това, че на коня никой не завижда. Конете не умеят да завиждат, а хората, слава богу, още не са се научили да завиждат на конете. Макар че пътищата на завистта са неведоми, има случаи, когато, за да причинят зло на човека, завистливците забиват гвоздеи в копитото на коня. Ах, тази черна завист!... Но да не говорим за нея...

Предсказанието на стария Торгой се сбъдна. През оная есен изгря звездата на раванлията. Вече всички знаеха за него, и старо, и младо: „Гюлсарь!“, „Раванлията на Танабай!“, „Гордостта на аила!“

А мърлявите хлапета, които още не можеха да казват „р“, тичаха по прашната улица, подражаваха на неговия раван и се надвикваха: „Аз съм Гюлсалъ... Не, аз съм Гюлсалъ... Мамо, кажи, че аз съм Гюлсалъ... Дий, напред! Аз съм Гюлсалъ...“

Какво значи слава и каква голяма сила има тя, раванлията разбра на първите големи състезания. Това стана на Първи май.

След митинга на голямата поляна край реката започнаха игрите. Отвсякъде се насъбраха и надойдоха маса хора. Пристигнаха и от съседния колхоз, от планините и дори от Казахстан. Казахите показваха своите коне.

След войната това бе първият голям празник.

Още от сутринта, когато Танабай оседлаваше раванлията и най-старателно проверяваше ремъците и здравината на стремената, Гюлсаръ почувствува по блясъка в неговите очи и треперенето на ръцете му приближаването на нещо необикновено. Стопанинът му много се вълнуваше.

— Гледай да не ме изложиш, Гюлсаръ — шепнеше той, като разресваше гривата на коня. — Ти не трябва да се опозориш, чуваш ли? То си е наше право, чуваш ли?

Очакването на нещо необикновено се чувствуваше в самия въздух, във възбудените гласове и шетнята на хората. В съседните станове пастирите оседлаваха конете си. Момченцата бяха яхнали конете и с викове се носеха наоколо. После пастирите се събраха всички заедно и тръгнаха към реката.

Гюлсаръ беше смаян от струпаните хора и коне на ливадата. Шум и врява се носеха над реката, над поляната, над могилите край лъката. Очите му се премрежиха от ярките забрадки и рокли, от червените знамена и белите женски тюрбани. Конете бяха в най-хубавите си сбруи. Звънтяха стремена, дрънкаха юзди и сребърните украшения на нагръдниците.

Конете под ездачите, наредени в плътни редици, нетърпеливо пристъпваха, чакаха лекото подръпване на поводите и ровеха земята с копита. В кръга се кипреха старците, които бяха разпоредители на игрите.

Гюлсаръ усещаше как в него все повече нараства напрежението и как цял се налива със сила. Струваше му се, че в него се е вселил някакъв огнен дух и за да се освободи, трябва по-скоро да се втурне в кръга и да препусне.

Когато разпоредителите дадоха знак да влязат в кръга и Танабай поотпусна поводите, раванлията го изнесе точно на средата, започна да се върти, без да знае още накъде да се устреми. По редиците премина шепот: „Гюлсаръ! Гюлсаръ!“

В кръга влязоха всички, които имаха желание да вземат участие в голямата байга. Насъбраха се петдесет души ездачи.

— Поискайте благословия от народа! — тържествено провъзгласи главният разпоредител на игрите.

Ездачите с бръснати глави, със здраво завързани ленти на челата тръгнаха покрай редиците, вдигнали ръце с разперени пръсти, и от

единия до другия край се чу въздишка: „Оомиин!“ и стотици ръце се вдигнаха към челата и се спуснаха по лицата като потоци падаща вода.

След това ездачите тръгнаха в тръс към старта, който беше сред полето на девет километра отгук.

През това време започваха игрите в кръга. Борба между ездачи и пешеходци, свличане от седлата, вдигане на монети от движение и други състезания. Всичко това беше само встъпление. Главното започваше там, накъдето се отправяха ездачите.

Гюлсаръ се горещеше по пътя. Той не разбираше защо стопанинът му го задържа. Наоколо лудуваха и се кипреха други коне. И от това, че те бяха много и всички искаха да препускат, раванлията се ядосваше и трепереше от нетърпение.

Най-сетне всички се строиха на старта в една редица, глава до глава, разпоредителят направи преглед от край до край и вдигна бяла кърпа. Всички замряха, възбудени и настръхнали. Ръката размаха кърпата. Конете се втурнаха и заедно с всички, обзет от порива, напред се втурна и Гюлсаръ. Земята загърмя като барабан под лавината от копита, вдигна се прах. Под виковете и крясъците на ездачите конете вкупом се понесоха в бесен кариер. Само Гюлсаръ, който не умееше да галопира, бягаше в раван. В това беше и неговата сила, и неговата слабост.

Отначало всички препускаха заедно, но само след няколко минути се пръснаха. Гюлсаръ не виждаше това. По муцуната го шибаше горещ чакъл и буци суха глина, а наоколо препускаха коне, викаха ездачи, свистяха камшици и се виеше прах. Прахта беше като облак и летеше над земята. Силно миришеше на пот, кремък и млад стъпкан пелин.

Така беше почти до половината път. Напред се носеха с недостижима за раванлията скорост около десетина коне. Встрани беше тихо. Шумът на изоставащите заглъхваше, но това, че напред вървяха други и че поводителите не му даваха пълна свобода, го разяряваше. Притъмняваше му от яда и вятъра, пътят стремително се изплъзваше под краката му, слънцето се търкаляше срещу него, падайки от небето като огнено кълбо. Изби го гореща пот и колкото повече се изпотяваше, толкова по-лек ставаше.

И ето че настъпи момент, когато конете започваха да се уморяват и постепенно да забавят своя бяг. А раванлията тъкмо сега беше в

разгара на силите си. „Дий, Гюлсаръ, дий!“ — чу той гласа на своя стопанин и слънцето още по-бързо се затъркаля срещу него. Едни след други се мяркаха настигнатите и отминати изкривени от ярост лица на ездачите, вдигнатите във въздуха камшици и озъбените пръхтящи муцуни на конете. Изведнъж властта на юздите изчезна и Гюлсаръ вече не усещаше нито седлото, нито ездача, в него бушуваше само огненият дух на надбягването.

Но въпреки това напред се носеха един до друг два коня. Тъмносив и червеникав. И двамата не си отстъпваха, препускаха, шибани от виковете и камшиците на ездачите. Това бяха силни състезателни коне. Гюлсаръ дълго ги гони и най-сетне на баира ги надмина. Той скочи на възвишението, сякаш то бе гребен на голяма вълна, и за миг увисна като в полет и стана безтегловен. Дъхът му секна, слънцето още по-силно го удари в очите и той стремително се спусна надолу по пътя, но скоро чу зад себе си тропота на настигащите го копита. Тъмносивият и червеникавият кон искаха реванш. Те се приближиха от двете му страни и вече не изоставаха нито на крачка от него.

Препускаха тримата, опрели глава до глава, слети в едноединствено движение. На Гюлсаръ се струваше, че изобщо не бягат, че всички са просто застинали в някакво страшно вцепенение и безмълвие. Дори можеше да се види изразът в очите на съседите, техните напрегнати, проточени шии, захапаните мундщуци, юларите и поводите. Тъмносивият гледаше свирепо и упорито, а червеникавият се вълнуваше, неговият поглед неуверено блуждаеше встрани. Тъкмо той започна пръв да изостава. Отначало се скри виновният му, блуждаещ поглед, после остана назад муцуната с разширените ноздри и той изчезна. А тъмносивият изоставаше мъчително и дълго. Той бавно умираше в движение, постепенно погледът му ставаше стъклен от безсилна злоба. Така си и отиде, без да се признае за победен.

Когато съперниците изостанаха, Гюлсаръ сякаш по-леко задиша. А напред вече се сребрееше завоят на реката, ливадата се зеленееше и оттам се чуваше далечен рев на човешки гласове. Най-големите запаянковци чакаха на пътя. Със свирене и викове те препускаха встрани. И тогава раванлията изведнъж почувствува, че губи сили. Разстоянието си казваше думата. Какво ставаше там зад него,

настигаха ли го, или не, Гюлсаръ не знаеше. Беше му невъзможно да бяга, силите го напущаха.

Но там напред викаше и се люшкеше огромна тълпа и като два ръкава на река срещу тях потекоха конници и пешеходци, а виковете ставаха все по-високи и по-силни. Изведнъж той ясно чу: „Гюлсаръ! Гюлсаръ! Гюлсаръ!...“, и побирайки в себе си тези викове, възгласи и вопли, вдъхнал ги като въздух, раванлията с нова сила се устреми напред. Ах, хора, хора! Какво ли не можете вие!...

Сред нестихващия шум и ликуващи викове Гюлсаръ мина през кънтящия коридор от посрещачи и като забавяше крачка, описа кръг по ливадата.

Но това още не беше всичко. Сега и той, и стопанинът му не принадлежаха на себе си. Когато раванлията малко си почина и се успокои, хората се отдръпнаха и образуваха кръг около победителя. И отново нададоха викове: „Гюлсаръ! Гюлсаръ! Гюлсаръ!“ А заедно с него гърмеше и името на неговия стопанин: „Танабай! Танабай! Танабай!“

И хората отново извършиха някакво чудо с раванлията. Горд и стремителен, той стъпи на арената с високо вдигната глава, с пламтящи очи. Опиянен от въздуха на славата, Гюлсаръ мина с танцова стъпка, наклонен малко встрани, като се стремеше отново да препусне. Той знаеше, че е красив, силен и прочут.

Танабай обходи хората с разперени ръце на победител и отново от единия до другия край прощумя въздишката на благословията: „Оомиин!“ И отново стотици ръце се вдигнаха към челата и се спуснаха по лицата като потоци падаща вода.

И тогава сред многото лица раванлията изведнъж, видя оная жена. Той веднага я позна, когато тя спускаше ръка по лицето си, макар че този път не беше с тъмна, а с бяла забрадка. Тя стоеше в първия ред на тълпата, щастлива и радостна, не откъсваше поглед от тях и ги гледаше със сияещи очи, като камъни в бърз слънчев ручей. Гюлсаръ както обикновено понечи да тръгне към жената, за да постои до нея, а стопанинът му да поговори и тя да попипа гривата му, да помилва шията му със своите чудни ръце, гъвкави и нежни като устните на оная малка дореста кобила със звезда на челото. Но Танабай, който знае защо, дърпаше поводите, насочваше го встрани, а раванлията се извиваше и се стремеше към нея и не можеше да го разбере. Нима стопанинът му

не виждаше, че тук стои оная жена, с която той трябваше непременно да поговори?

И вторият ден, втори май, също беше ден на Гюлсаръ. Този път след пладне в степното урочище се разиграваше битката с козела — своеобразен конен футбол, в който вместо топка си служат с обезглавения труп на козел. Козелът е удобен, защото косъмът му е дълъг, здрав и може да се подхване, когато човек е на коня, за крака или за козината.

И отново степта бе огласена от древни викове, отново като барабан загърмя земята. Лавина от запалняковци с възгласи и вопли се мятеше около играчите. И отново герой на деня беше Гюлсаръ. Този път вече, окръжен от ореола на славата, той веднага стана най-силната фигура в играта. Но Танабай го пазеше за финала, за аламан-байгата, когато щяха да разрешат свободна схватка: който е сръчен и бърз, той ще отнесе козела в своя аил. Всички очакваха аламан-байгата, защото това бе апотеоз на състезанието и при това всеки ездач имаше право да вземе участие в нея. Всеки искаше да опита щастието си.

А майското слънце през това време бавно се спускаше над далечната казахска земя. То беше като жълтък, изпъкнало и гъсто. Човек можеше да го гледа, без да присвива очи.

Чак до вечерта препускаха киргизите и казахите, увисвайки от седлата, подхващаха в движение трупа на козела, дърпаха го един от друг, струпваха се накуп, вдигаха врява и отново се пръсваха с викове из полето.

И едва когато по степта затичаха дълги, пъстри сенки, старците най-сетне разрешиха да започне аламан-байгата. Козелът беше хвърлен в кръга. „Аламан!“ ...

От всички страни към него се спуснаха ездачи, натрупаха се и всеки се опитваше да вдигне трупа от земята. Но в блъсканицата това не беше толкова лесно. Конете като бесни се въртяха, хапеха се, зъбеха се. Гюлсаръ се измъчваше от това сбиване, жадуваше за простор, но Танабай все не можеше да вземе козела. И изведнъж се чу пронизителен глас: „Дръжте ги, казахите го взеха!“ От въртопа от коне се отскубна един млад казах с раздрана куртка, на кафяв озверял

жребец. Той се спусна да бяга, като придържаше с крака си под стремето трупа на козела.

— Дръжте го! Оня кафявия! — развикаха се всички и се втурнаха да го преследват. — По-скоро, Танабай, само ти можеш да го догониш!

Младият казах на кафявия жребец, с клатещия се под стремето козел, бягаше право натам, където аленееше залязващото слънце. На хората им се струваше, че още малко и той стремглаво ще влезе в това пламенно слънце и ще се стопи като червен дим.

Гюлсаръ не разбираше защо Танабай го задържа. Но Танабай знаеше, че трябва да остави казашкия джигит да се откъсне от лавината на ездачите, които го преследваха, да избяга по-далеч от тълпата съселяни, които бързаха да му се притекат на помощ. Ако те успееш да обградят кафявия жребец със стена от конници, тогава нямаше сила на тоя свят, която би могла да изскубне изпуснатата плячка. Можеше да се разчита на някакъв успех само в двубой.

Като изчака малко, Танабай пришпори раванлията с всички сили. Гюлсаръ се прилепи до земята, която се стремеше към слънцето, и тропотът и гласовете зад него изведнъж започнаха да изостават, да се отдалечават, а разстоянието до кафявия жребец ставаше по-късо. Той бягаше с тежък товар и не беше толкова трудно да се настигне. Танабай насочваше раванлията надясно от кафявия жребец. Трупът на козела, стиснат под крака на ездача, висеше от лявата страна на коня. Ето че започнаха да се изравняват. Танабай се наведе от седлото, за да хване козела за крака и да го дръпне към себе си. Но казахът ловко преметна плячката от дясната на лявата страна. А конете се носеха право срещу слънцето. Сега Танабай трябваше малко да изостане и отново да го настигне, за да мине от лявата страна. Мъчно беше да откъсне раванлията от кафявия жребец, но все пак успя да направи и тази маневра. А казахът с разкъсаната куртка пак успя да прехвърли козела от другата страна.

— Юнак! — разпалено извика Танабай.

А конете се носеха все тъй право срещу слънцето.

Повече не биваше да рискува. Танабай притисна раванлията почти плътно до кафявия жребец и легна върху дъгата на седлото на

казаха. Казахът се опита да се отскубне, но Танабай не го пускаше. Буйността и гъвкавостта на раванлията му позволяваха почти да лежи върху шията на кафявия жребец. Така той достигна трупа на козела и започна да го дърпа към себе си. Беше му на сгода да действа от дясната страна, пък освен това и двете му ръце бяха свободни. Ето че вече успя, да издърпа козела почти наполовина.

— Дръж се сега, братко казах! — викна Танабай.

— Лъжеш се, съседе, няма да ти го дам! — отвърна казахът.

Започна се схватка с бясно препускане. Вкопчили се един в друг като орли над обща плячка, те цепеха въздуха с викове, ревяха и ръмжаха като зверове, заплашваха се, ръцете им се преплитаха, от ноктите им капеше кръв. А конете, съединени от двубоя на ездачите, летяха озлобени, бързайки да настигнат аленото слънце.

Да бъдат благословени нашите прадеди, които са ни оставили тези мъжки игри за смелите!

Трупът на козела сега беше между тях, те го държаха във въздуха между препускащите коне. Наближаваше развързката. Мълчаливо, стиснали здраво зъби, напрегнали всичките си сили, теглейки трупа, всеки се стараяше да го притисне под крака си, за да може след това да се отскубне и да избяга. Казахът беше силен. Ръцете му бяха едри, жилави и при това бе много по-млад от Танабай. Но опитът е голямо нещо. Танабай неочаквано освободи десния си крак от стремето, подпря се с него до хълбока на кафявия жребец. Дърпайки козела към себе си, той едновременно отблъскваше с крак коня на съперника и пръстите на казаха бавно се отпуснаха.

— Дръж се! — предупреди го победеният.

От резкия тласък Танабай едва не изхвъркна от седлото. Но все пак се задържа. Ликуващ вик се изтръгна от гърдите му. Той направи остър завой с раванлията и побягна, стиснал под стремето спечеления в честен двубой трофей. А срещу него вече летеше цяла орда от ездачи, които викаха:

— Гюлсарь! Гюлсарь спечели!

Голяма група казахи се втурна срещу тях.

— Ойбай, дръж Танабай! Дръж Танабай!

Сега главното беше да ги избегне и да позволи на своите съселяни по-бързо да го заслонят.

Танабай отново направи остър завой и избяга от преследвачите. „Благодаря ти, Гюлсаръ! Благодаря ти, умният ми!“ — благодареше той на раванлията, който долавяше най-малките извивки на неговото тяло и се отклоняваше от преследвачите, мятайки се ту на една, ту на друга страна.

Почти лягайки на земята, раванлията излезе от трудния вираж и тръгна направо. Тогава се зададоха съселяните на Танабай, обградиха го от страни, закриха тила му и всички заедно, притиснати един до друг, си плюха на петите. Но преследвачите отново се опитаха да им пресекат пътя. Трябваше отново да завиват и отново да бягат. Като ята бързокрили птици, които падат в полета си от крило на крило, по широката степ се носеха орди от ездачи, които бягаха и догонваха. Във въздуха се виеше прах, ехтяха гласове, едни падаха заедно с конете си, други падаха през глава, трети, накуцвайки, догонваха конете си. Но всички до един бяха обхванати от възторга и страстта на състезанието. В игрите никой за нищо не държи сметка. Рискът и смелостта имат една майка...

Слънцето гледаше вече с крайчеца на окото си, мръкваше се, а аламан-байгата все още препускаше, в синята вечерна прохлада, разтърсвайки земята с конските копита. Вече никой не викаше, никой никого не преследваше, но всички продължаваха да препускат, увлечени от страстта на движението. Лавината от коне като тъмна вълна се спущаше от хълм на хълм, завладяна от ритъма на музиката на препускането. Може би затова бяха съсредоточени и мълчаливи лицата на ездачите, може би това породило клокочещите звуци на казахската домбра и киргизкия комуз!...

Наближаваха реката. Тя мътно блесна напред, зад тъмните храсталаци. Оставаше още малко. Отвъд реката играта свършваше, там беше айлът. Танабай и неговото обкръжение все още препускаха вкупом. Гюлсаръ беше в средата като главен кораб под охрана.

Но той вече беше уморен, доста уморен — много труден беше тоя ден. Раванлията капна. Двамата джигити, които препускаха от страни, го теглеха, не го оставяха да падне. Останалите прикриваха Танабай откъм тила и от страни. А той бе притиснал с гърдите си трупа на козела, прехвърлен на седлото. Свят му се виеше, едва се държеше на седлото. Ако сега наоколо не бяха ездачите, които го придружаваха, нито той, нито неговият раванлия биха могли да се движат. Навярно

така са бягали на времето с плячката, навярно така са спасявали от плен ранения воин.

Ето и реката, ето я поляната, широката чакълеста плитчина. Сега само тя се вижда в мрака.

Ездачите се хвърлиха във водата. Кипна, заклокочи реката. През облаци от пръски и оглушаващо чаткане на копита джигитите измъкнаха раванлията на отвъдния бряг. Край! Победа!

Някой свали трупа на козела от седлото на Танабай и препусна към айла.

Казахите останаха на отвъдния бряг.

— Благодарим ви за играта! — викнаха им киргизите.

— Вървете си със здраве! Ще се срещнем наесен! — отвърнаха те и обърнаха конете си.

Беше съвсем тъмно. Танабай отиде на гости, а раванлията заедно с другите коне стоеше в двора вързан. Никога по-рано Гюлсаръ не се бе изморявал така, може би само през първия ден, когато го обяздваха. Но тогава той беше фиданка в сравнение с това, което бе сега. В къщата се говореше за него.

— Да прием, Танабай, за Гюлсаръ! Ако не беше той, днес нямаше да видим победа.

— Да, кафявият жребец беше силен като лъв, и момъкът беше силен. Ще се прочуе той.

— Вярно е! А на мене и досега ми е пред очите как Гюлсаръ бяга от преследвачите и просто се стеле по земята като трева. Дъхът ми секваше, като го гледах.

— А бе какво ще приказваме, в старо време воините биха правили набези с него. Не е кон, а дулдул^[1]!

— Танабай, ти кога се каниш да го пуснеш при кобилите?

— Ами той вече се е разгонил, но още е рано. Идната пролет ще бъде точно навреме. От есента ще го пусна, та да наедрее.

Хората си пийваха и още дълго седяха, разказвайки подробности за аламан-байгата и достойнствата на раванлията, а Гюлсаръ стоеше в двора, потта му изсъхваше и той гризеше мундщука. Предстоеше му гладна почивка до разсъмване. Но гладът не го измъчваше. Плещите го боляха. Краката му сякаш не бяха негови. Копитата му пареха, а в главата му все още звънтеше шумът на аламан-байгата. Все още му се счуваха виковете на преследвачите. От време на време той

потръпваше, изпръхтяваше и наостряше уши. Много му се искаше да се потъркаля из тревата, да се освежи, да поскита сред конете на паша. А стопанинът му се бавеше.

Но той скоро излезе, леко залитайки в тъмнината. От него лъхаше на нещо остро и парещо. Рядко се случваше такова нещо. Ще мине една година и раванлията ще има работа с човек, от който постоянно ще лъха тая миризма. И той ще намрази тоя човек и тая гадна миризма.

Танабай се приближи до раванлията, потупа го по врата и пъхна ръка под седлото:

— Поразхлади ли се малко? Уморен ли си? Аз също съм дяволски уморен. А ти не ме гледай накриво. Е, пийнах, но това е в твоя чест. Празник е. Пък и малко пийнах. Знам си мярката аз, имай пред вид. И на фронта си знаех мярката. Стига, Гюлсаръ, не ме гледай така. Ей сега ще си отидем в табуна, ще си починем...

Стопанинът стегна ремъците, поприказва с хората, които излязоха от къщата, всички яхнаха конете и се разотидоха.

Танабай минаваше по заспалите улици на аила. Наоколо беше тихо. Прозорците бяха тъмни. Едва се чуваше бумтенето на трактор в полето. Луната още грееше над планините, в градините се белееха разцъфнали ябълки, някъде пееше славей. Той беше сам в целия аил. Пееше, вслушваше се в песента си, млъкваше и после отново се чуваха неговите трели.

Танабай задържа раванлията.

— Колко е хубаво! — каза той на глас. — И колко е тихо. Само славеят пее. Ти разбираш ли, Гюлсаръ, а? Къде ще разбереш! Ти искаш по-бързо да си идеш в табуна, а аз...

Те отминаха ковачницата, оттук трябваше да излязат на крайната улица покрай реката и оттам в табуна. Но, кой знае защо, стопанинът му тръгна в друга посока. Той яздеше по главната улица и като стигна до края, спря пред двора, където живееше оная жена. Дотича кученцето, което често вървеше с момиченцето, излая и млъкна, като въртеше опашка. Стопанинът му мълчеше, мислеше си за нещо, после въздъхна и нерешително дръпна поводите.

Раванлията тръгна. Танабай зави надолу към реката и като излезе на пътя, пришпори коня. Гюлсаръ искаше по-бързо да стигнат до стана. Тръгнаха през ливадата. Ето я и реката, подковите зачаткаха по

брега. Водата беше студена, звънка. И изведнъж по средата на плитчината стопанинът рязко дръпна поводите и обърна коня назад. Гюлсаръ въртна глава, помисли си, че стопанинът му е сбъркал. Те не трябваше да се връщат назад. Колко може да се язди! Но в отговор стопанинът му го шибна с камшика по хълбока. Гюлсаръ не обичаше да го бият. Той раздражено загриза мундщука, неохотно се подчини и тръгна назад. Отново през поляната, отново по пътя, отново към оня двор.

Пред къщата стопанинът му пак се размърда на седлото, задърпа поводите ту насам, ту натам и не можеше да се разбере какво иска. Спряха пред вратата. Всъщност врата нямаше. От нея бяха останали само разкривени колове. Пак дотича кученцето, излая и млъкна, като въртеше опашка. В къщата беше тихо и тъмно.

Танабай слезе от коня, мина през двора, хванал раванлията за поводите, приближи до прозореца и тихичко почука с пръст по стъклото.

— Кой е? — чу се глас отвътре.

— Аз съм, Бюбюжан, отвори! Чуваш ли, аз съм!

В къщата пламна светлинка и прозорците леко се осветиха.

— Какво има? Откъде толкова късно? — Бюбюжан застана на прага. Тя беше с бяла рокля, с разкопчана якичка, с разпуснати тъмни коси. От нея лъхаше топъл мирис на тяло и на оная чудновата непозната трева.

— Извинявай! — тихо промълви Танабай. — От аламана късно се прибрахме. Уморен съм. А конят съвсем се съсипа. Трябва да си почине, а табунът е далечко, ти знаеш.

Бюбюжан не отговори.

Очите ѝ пламнаха и угаснаха като камъни на дъното на осветен от луната ручей. Раванлията очакваше, че тя ще дойде при него и ще го помилва по шията, но тя не направи това.

— Студено е! — потръпна Бюбюжан. — Е, какво стоиш, влизай, щом е така. Ех, ти, как го измисли — тихо се засмя тя. — А аз се измъчих, докато ти тука тъпчеше с коня. Като момченце.

— Аз ей сега, само да вържа коня.

— Вържи го там, в ъгъла до дувара.

Никога не бяха треперили така ръцете на стопанина му. Той бързаше, като изваждаше мундщука, дълго се мота с ремъците,

разхлаби единия, а другия тъй го и забрави.

Отиде заедно с нея и светлината в прозорците скоро угасна.

Не беше свикнал раванлията да стои в чужд двор.

Луната светеше силно. Като вдигна очи над дуvara, Гюлсаръ видя нощните планини, които се издигаха нагоре, залени с млечно небесносиво сияние. Той предеше с уши и се вслушваше. В аръка водата ромолеше. В далечината, някъде в полето, бумтеше същият трактор, а в градините пееше същият самотен славей.

От клоните на съседната ябълка падаха бели цветчета и безшумно се полепваха по главата и гривата на коня.

Развиделяваше се. Раванлията стоеше и тъпчеше на място, премествайки тежестта от единия на другия крак, стоеше търпеливо и чакаше стопанина си. Не знаеше той, че не една нощ ще стои тук.

Танабай излезе на разсъмване и започна да оседлава Гюлсаръ с топлите си ръце. Сега и неговите ръце лъхаха на оная странна миризма на непозната трева.

Бюбюжан излезе да изпроводи Танабай. Притисна се до него и той дълго я целува.

— Избоде ме с мустаците си — прошепна тя. — Бързай, погледни колко е светло. — Тя се обърна, за да си влезе.

— Бюбю, ела тук — повика я Танабай. — Моля ти се, помилвай го, приласкай го — посочи тон раванлията. — Не ни отминавай!

— Ах, забравих — засмя се тя. — Гледай, той целият е в ябълков цвят. — И нареждайки нежни думи, започна да милва коня със своите чудни ръце, гъвкави и нежни като устните на оная малка дореста кобила със звезда на челото. Отвъд реката стопанинът му запя. Хубаво беше да се върви с песента и Гюлсаръ много искаше по-бързо да стигне до табуна на паша.

Вървеше му на Танабай през тия майски нощи. Тъкмо беше дошъл неговият ред за нощна паша. И раванлията започна някакъв нощен начин на живот. През деня пасеше, почиваше, през нощта стопанинът му закарваше табуна в падината и летеше с него пак там, към она двор. На разсъмване още по тъмно отново препускаха като конекрадци по незабележимите степни пътеки към конете, които бяха останали в падината. Тук стопанинът му събираше табуна, преброяваше конете и накрая се успокояваше. Тежичко беше на раванлията. Стопанинът му бързаше и на отиване, и на връщане, а да

се препуска нощем през степта, не е лесно. Но така искаше стопанинът му.

А Гюлсаръ искаше друго. Ако слушаха неговата воля, той изобщо нямаше да се отделя от табуна. В него зрееше самецът. Засега все още се понасяха с жребеца-водач, но с всеки изминат ден все по-често се сблъскваха, защото им харесваше една и съща кобила. Все по-често, извил шия и вдигнал опашка, той се перчеше пред табуна. Напевно цвилеше, горещеше се и хапеше кобилите по бедрата. А на тях очевидно това им харесваше. Те сами го търсеха и предизвикваха ревността на жребеца-водач. Раванлията здравата си патеше — жребецът беше стар и свиреп побойник. Но по-добре бе да се вълнува и да бяга от водача, отколкото да седи цяла нощ в двора. Тук той страдаше по кобилите. Дълго пристъпваше от крак на крак, удряше с копита и едва тогава се укротяваше. Кой знае колко щяха да продължат тези нощни разходки, ако не беше оня случай...

През оная нощ раванлията както обикновено стоеше в двора, страдаше по табуна, очаквайки стопанина си, и вече започваше да дреме. Поводите бяха вързани високо за гредата под стряхата. Това не му позволяваше да легне — всеки път, когато главата му клюмваше, мундщукът се връзваше в устата му. И все пак той се унасяше в дрямка. Времето беше тежко, облаци закриваха небето.

Както беше задрямал, в полусън, Гюлсаръ изведнъж чу как зашумяха и се разклатиха дърветата, сякаш някой внезапно бе връхлетял и беше започнал да ги блъска и поваля. Вятърът зашиба по двора, издуха и отнесе от въжето прането, събори празното ведро, то започна да се търкаля и да дрънчи. Кученцето заскимтя, замята се, без да знае къде да се скрие. Раванлията сърдито изпръхтя, замря и наостри уши. Вдигнал глава над дуvara, той съсредоточено гледаше мъглата, която подозрително надвисваше над степта, отдето прииждаше с бучене нещо страшно. И в следния миг нощта затреця като повалена гора, чу се гръм, мълнии разкъсваха облациите. Започна да вали като из ведро. Раванлията се дръпна от коневръза, сякаш с бич ударен, и отчаяно зацвили от страх за своя табун. В него се пробуди вековният инстинкт за запазване на рода при опасност. Инстинктът го зовеше там, на помощ. И като обезумял той вдигна бунт против юздите, против въжетото, против всичко онова, което здраво го държеше тук. Той започна да се мята, да рови земята с копита и непрекъснато

цвилеше с надежда, че ще чуе викове от табуна. Но само бурята свиреше и виеше. Ах, само да можеше да се отскубне от въжетото!...

Стопанинът му изскочи по бяла долна риза, след него жената, също в бяло. Те мигом потъмняха от дъжда. По мокрите им лица и изплашените очи пробяга синя светкавица, която освети една част от дома и вратата, блъскана от вятъра.

— Стой! Стой! — завика Танабай на коня, с намерение да го отвърже. Но Гюлсаръ сякаш не го познаваше. Той се хвърли срещу него като звяр, събори с копитата си дуvara и непрекъснато се теглеше от въжетото. Танабай предпазливо се приближаваше към него, притискайки се до стената, хвърли се напред, прикри с ръце главата си и увисна на юздите.

— Отвързвай го бързо! — викна той на жената.

Тя едва успя да отвърже въжетото и раванлията, изправен на задни крака, повлече Танабай из двора.

— Бързо камшика!

Бюбюжан се затича да вземе камшика.

— Стой! Стой! Ще те убия! — викаше Танабай и с настървение шибаше коня по муцуната с камшика. Той трябваше да го яхне, трябваше веднага да отиде в табуна. Какво ли става там? Къде е отнесъл ураганът конете?

Но и раванлията също трябваше да бъде в табуна. Незабавно, веднага да отиде там, където го зовеше в този страшен час могъщата власт на инстинкта. Ето защо той цвилеше, изправяше се на задни крака, ето защо се стремеше да се отскубне оттук. А дъждът се лееше като из ведро, бурята бушуваше, разтърсваше с грохот ноцта, която се мяташе в светкавици.

— Дръж! — заповяда Танабай на Бюбюжан и когато тя се хвана за юздите, той скочи върху коня. Още не беше успял да го възседне, само се вкопчи в гривата му, а Гюлсаръ вече побягна от двора, събори и повлече жената през локвата.

Гюлсаръ летеше през бурната нощ, през шибация порой, намирайки пътя само по усет, без да се подчинява нито на юздите, нито на камшика, нито на гласа. Той пренесе безвластния си стопанин през бушуващата река, през грохота на водата и гръмотевиците, през храсталака, през ровове и дерета, неудържимо препускайки напред.

Никога по-рано, нито на големите състезания, нито на аламан-байгата, Гюлсаръ не бе препуснал така, както през оная ураганна нощ.

Танабай не помнеше как и къде го носеше неговият обезумял раванлия. Дъждът беше като горещ пламък, обхванал лицето и тялото му. Една-единствена мисъл бе заседнала в мозъка му: „Какво става с табуна? Къде са сега конете? Не дай боже да побегнат към низината, към железопътната линия! Това щеше да бъде провал. Помогни ми, аллах, помогни ми! Помогнете ми, арбаки^[2], къде сте! Дръж се, Гюлсаръ, дръж се! Откарай ме в степта. Там, там, при табуна!“

А в степта се люлееха бели зарници, осветявайки нощта с бял пламък. И отново настъпваше мрак, бурята вилнееше, вятърът шибаше дъжда.

Ту ставаше светло, ту тъмно, ту светло, ту тъмно...

Раванлията се изправяше на задните крака и цвилеше, широко разтворил уста. Той викаше, той зовеше, търсеше, чакаше. „Къде сте? Къде сте? Обадете се!“ В отговор небето гърмеше и той отново препускаше, отново започваше да търси, отново се втурваше в бурята...

Ту ставаше светло, ту тъмно, ту светло, ту тъмно...

Бурята стихна чак на сутринта. Облаците постепенно се разпръснаха, но гръмотевиците все още не стихваха — на изток гърмеше, клокочеше, тътнеше... Над изтерзаната земя се вдигаше пара.

Наоколо пастири търсеха конете в околностите и събираха ония, които се бяха отклонили от табуна.

А Танабай го търсеше жена му. По-право не го търсеше, а го чакаше. Още през нощта тя яхна коня и препусна към съседите, за да помогне на мъжа си. Намериха табуна, удържаха го. А Танабай го нямаше. Мислеха, че се е заблудил. Но тя знаеше, че не се е заблудил. И когато момченцето на съседите радостно възкликна: „Ето го, Джайдар-апа, ето го, идва!“ и се втурна да го посрещне, Джайдар не мръдна от мястото си. Тя мълчаливо гледаше от коня как се връща блудният ѝ мъж.

Мълчалив и страшен беше Танабай, по мокра долна риза, без шапка, яхнал уморения си раванлия. Гюлсаръ куцаше с десния крак.

— А ние ви търсим — радостно каза дотичалото момченце. — Джайдар-апа беше започнала да се тревожи...

Ех, дете, дете...

— Заблудих се — смънка Танабай.

Така той се срещна с жена си. Нищо не си казаха. А когато момченцето отиде да изкара табуна от дерето, жена му тихо промълви:

— Ти дори не си могъл да се облечеш. Добре поне, че си с гащи и ботуши. Как не те е срам? Та вече не си млад. Децата ти пораснаха, а ти...

Танабай мълчеше. Какво можеше да каже?

През това време момченцето докара табуна. Всички коне и жребци бяха живи и здрави.

— Хайде да си вървим в къщи, Алтаке — повика го Джайдар. — И ние, и вие днес имате работа до гуша. Вятърът събори юртите. Хайде да отидем да ги вдигаме.

А на Танабай тя само каза шепнешком:

— Ти почакай тука. Ще ти донеса да хапнеш и да се облечеш. Как ще се покажеш такъв пред хората.

— Долу ще бъда — кимна Танабай.

Те си тръгнаха, Танабай подкара табуна на паша. Дълго го водеше, слънцето вече грееше, беше топло. Степта бе влажна, жива. Замириса на дъжд и млада трева.

Конете с бавен тръс минаваха през скатовете, през деретата и излязоха на пасището. И тук, пред очите на Танабай, сякаш се откри друг свят. Хоризонтът беше далече, забулен от бели облаци. Небето бе просторно, високо и чисто. И много далече оттука, в степта, димеше влак.

Танабай слезе от коня, тръгна по тревата. Наблизо излетя чучулига, вдигна се високо и запя. Танабай вървеше с наведена глава и изведнъж се просна на земята.

Гюлсаръ не беше виждал никога стопанина си в такова положение. Той лежеше по корем и раменете му се разтърсваха от ридания. Плачеше от срам и мъка. Знаеше, че е загубил щастието, което бе дошло при него за последен път в живота му. А чучулигата пееше ли, пееше.

След един ден табуните поеха към планината, сега те трябваше да се върнат тук едва на другата година, в ранна пролет. Катунът вървеше покрай реката, през лъката, покрай аила. Вървяха стада овци и табуни. Вървяха, натоварени с покъщнина, камили и коне, жените и

децата язدهа, след тях тичаха рошави кучета. Въздухът се огласяше от глъчка, виковете, цвилене, блеене...

Танабай водеше своя табун през голямото пасбище, после през хълмовете, където доскоро хората вдигаха врява на празника, и все се мъчеше да не гледа към аила. И когато Гюлсаръ изведнъж пое нататък, към оная двор накрай аила, той получи за това удар с камшик. Тъй и не се отбиха при оная жена с чудните ръце, гъвкави и нежни като устните на оная малка дореста кобила, със звезда на челото.

Табунът дружно препускаше.

Гюлсаръ искаше стопанинът му да пее, но той не пееше. Аилът остана зад тях. Сбогом, аил, напред са планините, довиждане, степ, до идната пролет. Напред са планините.

[1] Дулдул — приказен кон. ↑

[2] Арбаки — духове на прадедите. ↑

VI

Наближаваше полунощ. Гюлсаръ вече не можеше да върви. Дотук, до дола, някак си изкрета, спирайки десетки пъти, но да мине през дола не можеше. Старият Танабай разбра, че няма право да иска повече от коня. Гюлсаръ стенеше мъчително, стенеше като човек. И когато се приготви да легне, Танабай не му попречи.

Легнал на студената земя, раванлията продължаваше да стене и да върти глава. Беше му студено, целият трепереше. Танабай свали кожата си и покри гърба на коня.

— Много ли ти е лошо? Лошо ли ти е? Замръзна ли, Гюлсаръ? А ти никога не мръзнеше.

Танабай измърмори още нещо, но раванлията вече нищо не чуваше. Сърцето му оглушително отекуваше в главата, спираше и се задавяше: тум-там, тум-там, тум-там, тум... Сякаш табун панически бягаше от настигащите го преследвачи.

Луната се показа зад планините и увисна в мъгла над света. Беззвучно падна и угасна звезда.

— Ти си полежи тука, аз ще ида да начупя курай — каза старецът.

Той дълго броди наоколо, събирайки изсъхнали миналогодишни бурени. Изподра си ръцете от тръните, докато събра един наръч. Продължи по-нататък, спусна се в дола за всеки случай с нож в ръката и се натъкна на ракитак. Зарадва се — ще има истински огън.

Гюлсаръ винаги се боеше, когато близо до него гореше огън. Сега не се страхуваше, беше му хубаво от топлината и дима. Танабай мълчаливо седеше върху чувала, подхвърляше в огъня ракита с бурени и греейки ръцете си, гледаше огъня. От време на време ставаше, оправяше кожата, хвърлен върху коня, и отново сядаше до огъня.

Гюлсаръ се стопли, треската му мина, но очите му бяха жълтеникаво мътни, нещо притискаше и стягаше гърдите му и той не можеше да диша. Пламъкът ту се снижаваше, ту се издигаше нагоре, подхванат от вятъра. Старецът, който седеше отсреща, неговият стар

стопанин, ту изчезваше, ту се появяваше. И на раванлията му се струваше, че те препускат по степта в бурна нощ, че той цвили и се изправя на задните си крака, търси табуна и не може да го намери. Пламват и угасват бели светкавици. Ставаше ту светло, ту тъмно, ту светло, ту тъмно...

VII

Зимата отмина. Отмина временно, за да покаже на пастирите, че не е толкова трудно да се живее на тоя свят. Ще има топли дни, говедата ще наедреят, ще има достатъчно мляко и месо, ще има надбягвания на празниците, ще има делници — обагняне, стрижене на вълна, грижи за новородените, прехвърляне на табуните и стадата, и наред с това всеки си има свой живот — любов и раздяла, раждане и смърт, гордост от успехите на децата и огорчения от лошите вести за тях от интернатите — и мисълта, че ако бяха при родителите си, може би по-добре щяха да се учат. Какво ли няма да има — грижите винаги са предостатъчно. И за известно време ще се забравят зимните несгоди. Ютата, падежът на добитъка, поледиците, пробитите юрти, студените кошари ще останат в отчетите до идната година. И после пак ще връхлети зимата, ще долети на бяла камила, ще намери пастира, където и да е той — в планините и степта, и ще му покаже своя нрав. И ще си спомни той всичко, което е забравил. И в дваисетия век зимата си е все същата...

Всичко си беше така и тогава. От планините слязоха измършавелите стада и табуни и се пръснаха из степта. Пролет е. Хората бяха изкарали зимата.

Тая пролет Гюлсаръ изживяваше младостта си в табуна. Танабай сега рядко го оседлаваше, жалеше го. Пък и не биваше да го оседлава, защото приближаваше случният сезон.

Гюлсаръ обещаваще да стане хубав жребец. Той пазеше малките жребчета също като баща. Ако майката пропусне да види нещичко, той е вече тук, няма да остави жребчето да падне някъде или да се отклони от ергелето. И още едно достойнство имаше Гюлсаръ. Не обичаше да безпокоят напразно конете и ако се случваше така, веднага откарваше табуна надалече.

През зимата на оная година в колхоза станаха промени. Изпратиха нов председател, Чоро предаде работата и отиде в районната болница. Сърцето му беше много зле. Танабай все се

канеше да навести приятеля си. Но мигар можеш се измъкна? Пастирът е като многодетна майка — вечно има грижи, особено през зимата, пък и напролет. Животното не е машина, да изключиш мотора и да го оставиш. Тъй и не можа Танабай тогава да отиде в районната болница. Сега той нямаше помощник. За помощник-пастир бе зачислена жена му. Нали трябваше и тя да припечелва нещо, макар че за един трудовен вземаха малко, все пак за два трудовни получаваха повече, отколкото за един.

Но Джайдар бе с малко дете на ръце. Какъв помощник е тя? И денем, и нощем той трябва да върши всичко. Докато Танабай се канеше да иде в района, склонявайки съседите да го отменят, дойде новината, че Чоро се е изписал от болницата и се е върнал в аила. И тогава те с жена му решиха, че ще отидат при него по-късно, когато слязат от планината. Но щом слязоха в долината и свикнаха малко с новото място, случи се онова, за което Танабай и досега не може да си спомни спокойно...

Славата на раванлията е нож с две остриета. Колкото по-силно гърми името му из целия окръг, толкова повече привлича апетитите на началствата.

Тоя ден Танабай от заранта закара конете на паша, а после се върна в къщи да закуси. Той седеше с момиченцето си, държеше го на коленете си, пиеше чай и разговаряше с жена си за най-различни семейни работи. Трябваше да отиде в интерната при сина, а оттам и на пазар, до гарата, да купи на вехто някакви дрехи за жената и децата.

— В такъв случай, Джайдар, ще оседлая раванлията — каза Танабай, като сърбаше чая. — Иначе няма да сваря. Ще го яхна за последен път и повече няма да го пипам.

— Ти по-добре знаеш — съгласи се тя.

Отвън се чу тропот на копита, някой идваше при тях.

— Я погледни кой идва — помоли той жена си.

Тя излезе и като се върна, каза, че пристига завеждащият фермата Ибраим и с него още някакъв човек.

Танабай се вдигна без желание и излезе от юртата с дъщеричката си на ръце. Макар че не обичаше много-много завеждащия конефермата Ибраим, но гостът трябваше да се посрещне. А защо не го обичаше, Танабай и сам не знаеше. Уж беше приветлив, не като другите, но в него имаше нещо мазно. Най-главното, за правене, нищо

не правеше — ще се подготви, ще се отчете. Истинска коневъдна работа в конефермата изобщо не съществуваше, всеки пастир беше оставен сам на себе си. На партийни събрания Танабай неведнъж говореше за това, всички се съгласяваха, съгласяваше се и Ибраим, благодареше за критиката, но всичко си оставаше постарому. Добре, че пастирите се бяха събрали все добросъвестни, Чоро лично ги беше подбирал.

Ибраим слезе от коня и приветливо разпери ръце:

— Асалом-алейкум, бею! — Той всички пастири наричаше бейове.

— Алейкум-асалом! — сдържано отвърна Танабай, като стискаше ръцете на пристигналите.

— Живи-здрави ли сте? Как са конете, Танаке, как си ти? — Ибраим задаваше обичайните въпроси и месестите му бузи се разтягаха също така в обичайна усмивка.

— Всичко е наред.

— Слава богу. За вас не се безпокоя.

— Заповядайте в юртата.

Джайдар постла на гостите ново плъстено кече, а на него възглавнички от козя кожа, специално направени за сядане на пода. Ибраим и на нея отдели внимание.

— Здравейте, Джайдар-байбиче! Как сте със здравето? Добре ли гледате своя бей?

— Здравейте, влизайте, седнете тука.

Всички седнаха.

— Налей ни кумис — помоли Танабай жена си.

Пиеха кумис, говореха за едно-друго.

— Сега най-сигурното нещо е животновъдството. Тук поне през лятото има мляко, месо — разсъждаваше Ибраим. — А на полето или на някои други места съвсем нищо няма. Тъй че сега най-добре е човек да се държи за табуните и стадата. Нали така, Джайдар-байбиче?

Джайдар кимна, а Танабай нищо не каза. Той сам знаеше това и не за първи път го чуваше от Ибраим, който не изпускаше случая да намекне, че всеки трябва да скъпи положението си на животновъд. На Танабай му се искаше да каже, че в това няма нищо хубаво, щом хората се държат за топлите местенца, където има мляко и месо. Ами другите? Докога хората ще работят даром? Мигар така беше преди

войната! Есен по две-три брички пшеница откарваха във всеки дом. А сега? Тичат насам-натам с празни чували, само и само да намерят нещо. Те отглеждат житото, а стоят без хляб. На какво прилича това! С едни събрания и увещавания далеч не може да се отиде. Чоро затова съсипа сърцето си, защото освен хубави думи вече нищо не можеше да даде на хората за тяхната работа. Но всичко, което се бе насъбрало в душата му, нямаше смисъл да го казва на Ибраим. Пък и не искаше сега Танабай да проточва разговора. Трябваше по-бързо да ги изпроводи, да оседлае раванлията и да иде да си свърши работата, та да може по-рано да се прибере. Защо ли бяха дошли? Беше му неудобно да попита.

— Нещо не мога да се сетя кой си, братко — обърна се Танабай към спътника на Ибраим, млад, мълчалив джигит. — Да не си случайно син на покойния Абалак?

— Да, Танаке, негов син съм.

— О, как минава времето. Табуните ли дойде да видиш? Интересно ли ти е?

— А не, ние...

— Той е с мене — прекъсна го Ибраим. — Дошли сме тук по работа, но за това после. Вашият кумис, Джайдар-байбиче, е просто чудесен. И каква силна миризма има. Я ми налейте още една чашка.

Отново заприказваха за едно, за друго. Танабай усещаше, че има нещо недобро, но не можеше да разбере какво е довело тук Ибраим. Най-сетне Ибраим извади от джоба си някакъв лист.

— Танаке, ние идваме при вас ей по такава работа. Ето с тоя лист. Прочетете го.

Танабай четеше на ум, сричаше, четеше и не вярваше на очите си. С големи букви на листа беше написано:

„Нареждане.

До пастира Бакасов.

Да се изпрати раванлията Гюлсаръ в конюшната за езда.

Пред. на колхоза: (подписът не се чете) 5 март 1950 год.“

Смаян от толкова неочаквания обрат на работата, Танабай мълчаливо сгъна листа на четири и го пхна в горния джоб на куртката си. Дълго седя, без да вдигне очи. Под лъжичката го болеше. Всъщност тук нямаше нищо неочаквано. Нали затова отглеждаше коне, за да ги дава после на другите за работа или за езда. Колко много вече беше изпратил по бригадите през тези години. Но да даде Гюлсарь! Това беше свръх силите му. И той започна трескаво да мисли как да запази равнлията. Трябваше хубавичко да обмисли. Трябваше да се съвземе. Ибраим вече започна да се безпокои.

— На, ей по такава дребна работа се отбихме при вас, Танаке — предпазливо обясни той.

— Добре, Ибраим — спокойно го погледна Танабай, — тая работа няма да ни избяга. Да пийнем още малко кумис, да поприказваме.

— Е, разбира се, вие сте разумен човек, Танаке.

„Разумен! Друг път ще се хвана аз на твоята въдица!“ — ядосано си помисли Танабай. И отново заприказваха за дребни работи. Сега нямаше защо да бърза.

Така Танабай за пръв път се сблъска с новия председател на колхоза. По-точно не лично с него, а с нечетливия му подпис. Той не му беше виждал очите. Зимуваше в планините, когато оня дойде да смени Чоро. Казваха, че бил строг човек и някога е бил голямо началство. Още на първото събрание предупреди, че строго ще наказва немарливите, а за неизпълнение на минимума трудовни заплаши хората със съд, каза, че всички нещастия в колхоза произтичали от това, че колхозите били малки, а сега щели да ги уедрят, скоро положението трябвало да се поправи — тъкмо затова го били изпратили тук и неговата главна задача била да води стопанството по всички правила на напредналата агротехника и зоотехника. И затова всички били длъжни да се запишат в агротехническите и зоотехническите кръжоци.

И наистина започнаха кръжочната работа, окачиха плакати и започнаха да изнасят лекции, а това, че овчарите заспиваха на лекциите, то си беше тяхна работа...

— Танаке, време е да си тръгваме! — Ибраим погледна с очакване Танабай и започна да опъва смъкналите се кончове на ботушите, да изтърсва и оправя своя лисичи тебетей^[1].

— Виж какво, Ибраим, предай на председателя, че аз не давам Гюлсаръ. Той ми е табунен жребец. За разплод.

— Ой-бой, Танаке, ами ние вместо него пет жребци ще ви дадем. Нито една кобила няма да остане сама. Та това проблем ли е? — учуди се Ибраим.

Той беше доволен, всичко вървеше добре и изведнъж... Ех, ако не беше Танабай, а някой друг, разговорът щеше да бъде кратък, но Танабай си е Танабай. Той и родния си брат не пожали. Това трябваше да се има пред вид. Тук трябва по-меко да се пипа.

— Не са ми нужни вашите пет жребци! — Танабай избърса изпотеното си чело и като помълча, реши да отреже направо: — Твоят председател няма какво да язди, така ли? Конете свършиха ли се в конюшните? Защо пък точно Гюлсаръ му е потрябвал?

— Ама как така, Танаке? Председателят е наш ръководител, трябва да го уважаваме. Ами той ходи в района, хора идват при него. Председателят е на показ, така да се каже.

— Какво така да се каже! Ако е на друг кон, никой ли няма да го познае, или щом като е на показ, непременно трябва да е на раванлия.

— Непременно или не, полага му се. Ето например вие, Танаке, нали сте били войник. Нима вие се возехте на лека кола, а вашият генерал на камион! Разбира се, не. На генерала генералското, а на войника — войнишкото. Не съм ли прав?

— Тук работата е друга — неуверено възрази Танабай. Защо именно друга, той не започна да обяснява, пък и не можеше да обясни. И чувствувайки, че примката около раванлията се затяга, каза ядосан:

— Няма да го дам! А ако не съм удобен, махнете ме от табуна. Ще отида в ковачницата. Там не можете да ми вземете чука!

— Ама защо така, Танаке? Ние ви уважаваме, ценим ви. А вие като малко дете. Ами не ви прилича!

Ибраим се размърда на мястото си. Май че загази. Той лично бе обещал, бе подсказал на председателя, нагърби се да уреди въпроса, а тоя упорит тип му проваля работата. Ибраим тежко въздъхна и се обърна към Джайдар:

— Помислете си, Джайдар-байбиче, какво представлява един кон, па бил и раванлия. В табуна какви ли не коне има — изберете си който щете. Човекът е дошъл тук, изпратили са го...

— А ти защо се стараеш толкова? — попита Джайдар.

Ибраим се запъна и разпери ръце:

— Е, как иначе? Дисциплина е това. Заповядаха ми, аз съм малък човек. Не го искам за себе си. Аз мога и с магаре. Ето попитайте сина на Абалак, него го изпратиха да откара раванлията.

Момъкът мълчаливо кимна.

— Не е хубаво — продължаваше Ибраим. — Изпратили са ни председател, той е наш гост. А целият аил не може да му даде един свестен кон. Какво ще кажат хората, като научат!? Къде се е чувало такова нещо у киргизите.

— Много добре — отвърна Танабай. — Нека научи аилът. Аз ще ида при Чоро. Нека той реши.

— Вие си мислите, че Чоро ще каже да не го давате, така ли? Съгласувано е с него. Само ще го подведете. Ще излезе като саботаж. Новия председател не го признаваме и ходим при стария да се оплакваме. А Чоро е болен човек, защо да му разваляме отношенията с председателя? Чоро е партиен секретар, той трябва да работи с него. Защо да му пречим...

И когато стана дума за Чоро, Танабай млъкна. Всички млъкнаха. Джайдар тежко въздъхна.

— Дай им го — каза тя на мъжа си, — не задържай хората.

— Това е вече разумно! Отдавна трябваше да се съгласите. Благодаря ви, Джайдар-байбиче!

Ненапразно Ибраим сипеше благодарности. Не мина много време и той от завеждащ ферма стана заместник-председател по животновъдството.

Танабай седеше на седлото, навел очи, и без да гледа, виждаше всичко. Виждаше как хванаха Гюлсаръ, как му нахлузиха нов оглавник — своя Танабай не би дал за нищо на света. Виждаше как Гюлсаръ не искаше да напуца табуна, как се дърпаше от поводите на Алабаковия син, как Ибраим го пердашеше с камшика, размахвайки силно ръка, като подскачаше на своя кон ту от едната, ту от другата страна на Гюлсаръ. Виждаше очите на раванлията, които не разбираха къде и защо го откарват тия непознати хора, защо го отделят от кобилите и жребчетата, от неговия стопанин; виждаше как изскача пара от отворената му уста, когато цвилеше, виждаше гривата, гърба, тялото му, следите от камшика по гърба и хълбоците, виждаше цялата му фигура и дори малкия израстък на десния му преден крак, над глезена,

виждаше неговата походка, следите от копитата, виждаше всичко, до последното косъмче от неговата светложълта кулеста кожа — всичко виждаше и прехапал устни, мълчаливо страдаше. Когато вдигна глава, ония, които откараха Гюлсаръ, вече се скриваха зад хълма. Танабай викна и препусна подире им.

— Стой, да не си посмял! — изтича от юртата Джайдар.

И както препускаше, изведнъж го осени страшна догадка: жена му си отмъщаваше на раванлията за ония ноци. Той рязко обърна коня и като го удряше с камшика, се върна. Спря пред юртата, скочи и страшен, с изкривено, побеляло лице се приближи до жена си.

— Ти защо се обади? Ти защо каза да го дам? — прошепна той, като я гледаше в упор.

— Опомни се! Прибери си ръцете! — както винаги спокойно го срязва тя. — Слушай какво ще ти кажа: да не би Гюлсаръ да е твой собствен кон? Личен? Ти какво свое имаш? Всичко тук е колхозно. От това живеем. Раванлията е също колхозен, а председателят е стопанин на колхоза: както каже, така ще стане. А колкото за онова, напразно си мислиш. Можеш още сега да си отидеш. Иди си. Тя е по-хубава от мен, по-красива, по-млада. Добра жена е. Аз също можех да овдовея, но ти се върна. Колко те чаках! Но това няма значение. Ти имаш три деца. Къде ще ги денем? Какво ще им кажеш после? Какво ще кажат те? Какво ще им кажа аз? Сам решавай.

Танабай препусна в степта. Остана при табуна чак до вечерта и все не можеше да се успокои. Осиротя табунът, осиротя душата му. Взе я раванлията заедно със себе си, всичко взе. Всичко се промени. И слънцето стана друго, и небето — друго, и той сякаш е друг...

Върна се по тъмно. Влезе в юртата мълчалив, посърнал. Дъщеричките му вече спяха. В огнището гореше огън. Жена му поля да си измие ръцете. Сложи му да вечеря.

— Не искам — отказа Танабай. А после рече: — Вземи темир-комуза^[2], изсвири „Плача на камилата“.

Джайдар взе темир-комуза, поднесе го към устните си, докосна с пръст тъпичката стоманена струнка, духна я, после пое въздух и древната музика на номадите се разля. Песента за камилата, загубила бялото камилче... Дни наред тича тя из пустинния край. Търси, зове рожбата си, тъгува, че няма да го води повече след себе си във вечерен час над ската и в утринния час по равнините, че няма да обира заедно с

него листата от клоните, няма да ходи по ситните пясъци, няма да броди по пролетните поля, няма да го кърми с бяло мляко. Къде си ти, тъмнооко камилче? Обади се! Тече мляко от вимето, от препълненото виме, стича се по краката. Къде си ти? Обади се? Тече мляко от вимето, от препълненото виме. Бяло мляко...

Хубаво свиреше Джайдар на темир-комуз. Той затова я обикна на времето още като беше малко момиче.

Слушаше Танабай, клюмнал глава, и пак, без да гледа, всичко виждаше — ръцете ѝ, загрубели от дългогодишна работа, в пек и студ, побелелите коси и бръчките по шията ѝ, около устата, около очите. Зад тези бръчки надничаше отминалата младост — мургавото момиченце с плитчици, които падаха на раменете, и той самият — толкова млад тогава, и тяхната отминала близост. Той знаеше, че сега тя не го забелязва. Увлечена в музиката, в мислите си. И виждаше в тоя час половината от собствените си нещастия и страдания в нея. Тя винаги ги носеше в себе си.

... Тича дни наред камилата, търси, вика своята рожба. Къде си ти, тъмнооко камилче? Тече мляко от вимето, от препълненото виме, стича се по краката. Къде си ти? Обади се! Тече мляко от вимето, от препълненото виме. Бяло мляко...

Момиченцата спяха прегърнати. Навън се простираше степта — огромна и непроницаема в нощния мрак.

В тоя час Гюлсаръ се бунтуваше в конюшната, не оставяше конярите да спят. За първи път попадаше в конюшня — в тюрма за коне.

[1] Тебетей — шапка, украсена с агнешка или лисича кожа. ↑

[2] Темир-комуз — струнен музикален инструмент във вид на желязна скоба, със стоманено езиче по средата. ↑

VIII

Голяма беше радостта на Танабай, когато една сутрин видя в табуна своя раванлия. С увиснало парче връв от оглавника, със седло.

— Гюлсаръ, Гюлсаръ, здравей! — препусна презглава Танабай и го видя отблизо с чужда юзда, под чуждо трмаво седло, с тежки стремена. И това, което най-много го възмути — с разкошна кадифена възглавница на седлото, сякаш го яздеше не мъж, а някоя дебелогъза жена.

— Пфу! — Танабай плю от възмущение. Той искаше да хване коня, да свали от него цялата тая глупава сбруя, но Гюлсаръ избяга. Сега раванлията не се интересуваше от него. Той обикаляше около кобилите. Толкова се беше затъжил по тях, че не забелязваше бивалия си стопанин.

„Значи, все пак избяга, скъса поводите. Юнак! Потичай си, потичай си! Бъди спокоен, няма да те издам“ — помисли си Танабай и реши, че трябва да пусне табуна на воля. Нека Гюлсаръ се почувствува като у дома си, докато не са дотичали да го вземат.

— Тццц, тццц, тццц! — викна Танабай, изправи се над седлото и размахвайки укрука, подгони табуна.

Женските побягнаха, викайки жребчетата, лудо препуснаха младите кобили. Вятърът развяваше гривите им. Раззеленялата се земя ликуваше под слънцето. Гюлсаръ трепна, изправи се и тръгна наперено, застана начело на табуна, прогони новия жребец чак накрая, а той се заперчи пред табуна, запръхтя, затанцува, минавайки ту от едната, ту от другата страна. Мирисът на табуна замая главата му — мирис на кобилешко мляко, мирис на жребци, мирис на пелинов вятър. Не го беше грижа, че е с това глупаво седло, с глупавата кадифена възглавница, че тежките стремена го удрят по слабините. Забрави как вчера стоеше в района, до големия коневръз, гризейки мундщука, как се плашеше от рева на камионите. Забрави как после стоеше в локвата до един смрадлив павилион и как новия му стопанин излезе с компанията си и всички воняха. Как се оригваше и сумтеше новият,

като се качваше върху него. Забрави как по пътя глупашки запрепусаха през калта. Как той понесе новия си стопанин с всички сили и как той се тръскаше на седлото, подскачайки като чувал, а после започна да дърпа юздите и да го бие с камшик по главата.

Всичко забрави раванлията, всичко, миризмата на табуна замая главата му — мирис на кобилешко мляко, мирис на жребци, мирис на пелинов вятър... Тичаше раванлията, тичаше и не подозираше, че преследвачите идват да го вземат.

Танабай върна табуна на старото място и ето че от аила дойдоха двама коняри. И отново откараха Гюлсарь от табуна в конюшната.

Но скоро той пак си дойде. Този път без юзда и без седло. По някакъв начин бе свалил юлара от главата си и през нощта бе избягал от конюшната. Танабай отначало се смая, а после се умълча и като си помисли, метна укрука на шията на раванлията. Сам го хвана и сам го поведе към аила, като помоли младия пастир от съседния стан да му помогне да го откарат. По средата на пътя срещнаха конярите, които идваха за избягалия раванлия. Като им предаваше Гюлсарь, Танабай дори им се скара:

— Вие там без ръце ли сте всички, та не можете да опазите коня на председателя! Завържете го по-здраво.

А когато Гюлсарь избяга за трети път, Танабай не на шега се разсърди.

— Какво искаш, глупако? Кой вятър те довя тук? Глупак си ти, глупак! — ругаеше го той, гонейки раванлията с укрука. И отново го помъкна към аила, и отново се кара с конярите.

Но Гюлсарь нямаше намерение да поумнява, той бягаше при всеки удобен случай. Омръзна и на конярите, омръзна и на Танабай.

... Тоя ден Танабай заспа късно — късно се върна от паша. Остави табуна близо до юртата за всеки случай и заспа неспокойно и тежко. Съсипа се тоя ден. Присъни му се нещо странно — сякаш пак беше на фронта или пък в някаква кланица. Навсякъде имаше кръв, ръцете му също бяха в лепкава кръв. И той си мисли в съня: не е на хубаво да ти се присъни кръв. Иска да измие някъде ръцете си, а го блъскат, смеят му се, пискат и не може да разбере кои са тия хора. „Танабай, в кръв миеш ръцете си, в кръв. Тук няма вода, Танабай, тук има само кръв! Ха-ха-ха, хо-хо, хи-хи.“

— Танабай, Танабай! — разтърсваше го за раменете жена му. — Събуди се!

— А, какво има?

— Чуй, в табуна става нещо! Жребците се бият! Сигурно пак Гюлсаръ е дошъл!

— Да го вземат мътните, мира нямам от него! — Танабай бързо се облече, грабна укрука и се затича към падината, откъдето се чуваше цвилене и тропот. Вече беше светло.

Дотича и видя Гюлсаръ. Но какво е това? Раванлията скача с двойни пранги — с железни букаи. Дрънчат оковите на краката му, той се извива, изправя се на задни крака, стене и жално цвили. А тая драка, жребецът-водач, го рита и гризе, както си иска.

— Ах ти, звяр! — Танабай връхлетя като вихър, цапардоса жребеца така силно, че счупи укрука, прогони го. А в очите му сълзи. — Какво са направили с тебе, а? На кой му е дошло на ум да те окове? И защо си се довял тук, глупчо нещастен?... Как можа толкова далеч, през реката, през ровове и дупки, да дойдеш дотук в окови, да стигнеш все пак до табуна. Цяла нощ навярно си скачал, цяла нощ навярно си вървял. Цяла нощ под звъна на веригите като беглец от каторга.

„Ах, ах, ах!“ — клатеше глава Танабай. Той започна да милва раванлията и подложи лицето си под устните му. А той го докосваше с устните, гъделичкаше го и примижаваше от удоволствие.

— Какво да правим сега, а? Зарежи тая работа, Гюлсаръ, ще си изпатиш. Глулав си ти, глулав. Нищо не разбираш!...

Танабай огледа раванлията. Драскотините, получени в боя, ще зараснат. Но краката му бяха изранени здравата от оковите. От копитата тече кръв. Кечето от подплатата на прангите беше изгнило, проядено от молци. Когато конят е скачал по водата, подплатата се е смъкнала, желязото се е оголило. То му е разкървало краката. „Само Ибраим е изровил от старците тия пранги. Това е негова работа“ — със злоба си помисли Танабай. Пък и на кой друг може да бъде? Прангите, това са старинни верижни букаи. Всяка пранга си има отделна ключалка. Без ключ не може да я отвориш. По-рано слагаха пранги на краката на най-хубавите коне, та конекрадците да не могат да ги отвлекат от пашата. Обикновените букаи от връв се прерязват с нож и край. А с пранги не може да откраднеш коня. Но това беше отдавна. А

сега прангите станаха вече рядкост. Може би у някой старец ще се намерят за спомен от миналото. И ето на, сигурно някой му е подсказал, оковали раванлията, за да не може да избяга надалеч от пасището на аила. А той въпреки това е избягал...

Цялото семейство свалеше прангите от краката на Гюлсаръ. Джайдар го държеше за юздите, прикриваше очите на раванлията, дъщеричките играеха наблизко, а Танабай домъкна цялото си сандъче с инструменти и обливайки се в пот, се опитваше да намери ключ. Дойде му на помощ опитът от ковачницата, той дълго пъшка, човърка, изпотроши си ръцете, но все пак намери изход — отключи ги, разтвори ги.

Захвърли прангите далече, да не ги виждат очите му. Смаза протритите места по краката на раванлията и Джайдар го поведе към коневръза. По-голямата дъщеря качи на гърба си малката и те също се прибраха в къщи.

А Танабай още седеше и пъскаше — беше уморен. После събра инструментите, отиде и вдигна от земята прангите. Трябваше да ги върне, иначе ще отговаря за тях. Като разглеждаше ръждясалите пранги, той се удиви от работата на майстора. Всичко беше направено чудесно, с въображение. Беше дело на старите киргизки ковачи. Да, изчезнал е сега този занаят, забравен е завинаги. Сега пранги не са нужни. Но изчезнаха други неща, за тях е жалко. Какви украшения, какви съдове от сребро, от мед, от дърво и от кожа умееха да правят! И не бяха скъпи, но бяха красиви. Всяко нещо бе неповторимо, особено. Сега няма такива. Сега всичко правят от алуминий — и канчета, и чаши, и лъжици, и обици, и легени, където и да отидеш, все едно и също. Скучно да ти стане. И майсторите-самарджии почти измряха. А какви седла умееха да правят! Всяко седло си имаше собствена история: кой, кога, за кого го е правил и каква благодарност е получил за труда си. Навярно скоро всички ще се возят на коли, както там в Европа. Всички на еднакви коли и само по номерата ще се отличават. А сръчността на прадедите се забравя. Погребахме старите ръчни занаяти, а нали в ръцете са душата и очите на човека...

Понякога Танабай неочаквано потъваше в такива мисли. Впускаше се в разсъждения за народните занаяти, негодуваше и не знаеше кого да обвинява, че изчезват. А на млади години самият той беше един от гробарите на старината. Веднъж дори се изказа на

комсомолско събрание за ликвидирането на юртите. Чул беше отнякъде, че юртата трябва да изчезне, че юртата е дореволуционно жилище. „Долу юртата! Стига сме живели постарому!“

И юртата беше „разкулачена“. Започнаха да строят къщи, а юртите бяха разрушени. Разрязваха плъстените кечета, за каквото им попадне, дърветата употребяваха за огради, за обори и даже за подпалка...

А после се оказа, че подвижното животновъдство е немислимо без юрти. И сега Танабай всеки път се чудеше как е могъл да говори такова нещо, да напада юртата, от която нищо по-хубаво не бяха измислили за чергаруване. Как не е могъл да види в юртата удивителното изобретение на своя народ, в което всеки най-малък детайл беше точно проверен от вековния опит на поколенията?

Сега той живееше в опушена юрта с дупки, която бе получил от стареца Торгой. Юртата беше на много години и ако все още се държеше, това бе само благодарение на неизчерпаемото търпение на Джайдар. По цели дни я поправяше, кърпеше, подреждаше я, а след седмица-две прогнилото плъстено кече отново се разнищваше, отново зейваха дупки, духаше вятър, навяваше сняг, течеше. И жена му пак започваше да я поправя и това нямаше край.

— Докога ще се мъчим така? — оплакваше се тя. — Погледни, това не е кече, а прах — сипе се като пясък. А кереге-ууците^[1] в какво са се превърнали! Да те е срам. Поне да беше поискал да ти дадат ново кече. Стопанин ли си ти в тая къща, или не? Трябва в края на краищата да заживеем като хората...

Отначало Танабай я успокояваше, обещаваше. А когато рече да отвори дума в аила, че трябва да се направи нова юрта, оказа се, че старите майстори отдавна са умрели, а младежта няма представа как се правят. Плъст за юрти в колхоза също нямаше.

— Добре, дайте вълна, ние сами ще си стелеме — помоли Танабай.

— Каква вълна! — му отговориха. — Ти какво, от луната ли си паднал? Цялата вълна отива на пазара по план, в колхоза не се разрешава да оставяме нито грам... — И вместо кече му предложиха брезентова палатка.

Джайдар категорично отказа: — По-добре в пробита юрта да живеем, отколкото в палатка.

Много животновъди по това време бяха принудени да се прехвърлят в палатки. Но какво жилище беше това? Ни да седнеш, ни да станеш, ни огън да запалиш. Лете — нетърпима горещина, зиме — куче не се свърта от студ. Ни багажа да наместиш, нито кухня да приспособиш, ни да подредиш по-хубаво. А като дойдат гости, не знаеш де да ги денеш.

— Не, не! — отказа се Джайдар. — Ти както искаш, но аз в палатка няма да живея. Палатката е за хора бекяри, и то временно, а ние с тебе имаме семейство, деца. Трябва да се къпят, да се възпитават. Не, не отивам в палатка.

През тия дни Танабай срещна случайно Чоро и му разказа всичко.

— Каква стана тя, председателю?

Чоро тъжно поклати глава:

— За това ние с тебе бяхме длъжни да помислим на времето. Пък и нашите ръководители, гдето са горе. А сега какво — пишем писма и не знаем какво ще кажат. Разправят, че вълната е ценна суровина. Дефицитна... Експортна. За вътрешни нужди, казват, не е целесъобразно да се изразходва.

След тия думи Танабай млъкна. Излиза, че сам е отчасти виновен. И мълком се надсмиваше над своята глупост: „Не е целесъобразно! Ха, ха, ха! Не е целесъобразно!“

Дълго не му излизаха от главата тия сурови думи — „не е целесъобразно“.

— Така си останаха да живеят в старата кърпена и прекърпвана юрта, за която беше необходима обикновена вълна. А междувременно тая вълна с цели тонове; се стрижеше от колхозните стада.

Танабай тръгна към своята юрта с прангите в ръце. И тя му се видя толкова мизерна, и такъв яд го хвана на всички и на всичко, и на себе си, и на тия пранги, с които бяха разкървали краката на раванлията, че заскърца със зъби. И както беше ядосан, ето че отгоре на туй довтасаха и конярите да приберат Гюлсаръ.

— Вземайте го — викна им Танабай и устните му заподскачаха от ярост. — А тия пранги ги дайте на председателя и му кажете, че ако още веднъж посмее да окове раванлията, аз с ей тия пранги ще му счупя главата. Така му кажете!...

Не биваше да казва това, не биваше! Никога не му прощавах тая
избухливост и честност...

[1] Кереге-уук — сглобяем, дървен скелет на юрта. ↑

IX

Беше светъл слънчев ден. Пролетта примижаваше на слънцето, къдреха се новите листа, над пасищата се вдигаше пара, а тревата никнеше по пътечките, направо под краката.

Край конюшната дечурлигата играеха на чилик. Някой пъргав малчуган ще подхвърли челика във въздуха и ще го запрати с все сила покрай пътя. Ще започне да мери с пръчката по земята разстоянието — едно, две, три... седем, десет... петнайсет... Придирчивите съдии вървят заедно с него, вкупом, и гледат да не ги излъже. Двайсет и две...

— Имах седемдесет и осем и сега дваайсет и две — пресмята момченцето и като събира, вика задъхано от радост — сто! Сто имам!

— Ура-а, сто! — подхващат останалите.

Значи, точно. Без излишък и без остатък. Сега загубилият трябва да свири. Победителят отива на края и оттук запраща челика. И то така, че да отиде по-надалече. Всички тичат натам, където е паднал, оттам още един удар по челика и така три пъти. Победеният е готов да се разплаче — толкова дълго ще трябва да свири! Но законът на играта е неумолим. „Какво стоиш, започвай да свириш!“ Победителят си поема дълбоко въздух, тича и нарежда:

*Акбай, Кокбай,
не гони телетата из полетата.
Ако ги подгониш, не ще ги догониш.
Ще ядеш пердах, фю-ю-ю!...*

Главата му вече се пръска, а той продължава да свири. Не, не можа да издържи до края. Трябва да се върне и да започне отново. И пак не издържа. Победителят ликува. Щом не ти стига въздухът — ще ме носиш! Той се качва на гърба на победения и го яхва като магаре.

— Напред, по-бързо! — пришпорва го с крака ездачът. — Момчета, гледайте, това е моят Гюлсаръ. Гледайте как върви в раван...

А Гюлсаръ стоеше зад стената в конюшните. Тъгуваше... Кой знае защо, не го оседлаваха днес. От сутринта не го бяха хранили и поили. Забравили го бяха. Конюшните отдавна опустя, разотидоха се бричките, разотидоха се ездачите, само той стои в яхъра...

Конярите чистят тора. Децата вдигат врява зад стената. Ех, да можеше сега да отиде при табуна, в степта! И той вижда свободната равнина, вижда как се разхождат на воля табуните. Летят над тях сиви гъски, размахват криле, зоват...

Дръпна се Гюлсаръ, опита се да скъса въжето. Не, здраво са го вързали, с два верижни обтегача. Може би ще го чуят в табуна. Вдигна глава към прозореца под покрива Гюлсаръ и пристъпвайки от крак на крак по настилката, високо и протяжно зацвили... „Къде сте-е-е-е?...“

— Стой, дяволе, ще ти дам аз едно цвилене! — скочи към него конярят и замахна с лопатата. И като се обръщаше към някого зад вратата, викна: — Да го изкарам ли?

— Изкарай го! — отвърнаха му отвън.

И ето, двамата коняри извеждат раванлията навън. Ах, колко светло! Какъв въздух! Тънките ноздри на раванлията затрептяха, докосвайки и поемайки омайния въздух на пролетта. Горчиво мирише на листа, мирише на влажна глина. Кръвта играе в тялото му. Да можеше да препусне сега! Гюлсаръ леко подскочи.

— Стой! Стой! — спряха го веднага няколко гласа.

Защо ли днес има толкова хора около него? Яки ръце, космати, със запретнати ръкави. Един, със сива престилка, нарежда върху бял парцал някакви блестящи металически предмети. Блестят на слънцето до болка в очите. Другите държат въже. О, новият му стопанин е тук! Стои важно, разкрачил дебелиите си къси крака в широки бричове. Смръщил вежди, както и всички останали. Само ръкавите си не е запретнал. Той се е подпрял с едната си ръка на хълбока, а с другата върти копчето на куртката си. Вчера от него пак миришеше на онова гадно нещо.

— Какво стоите, започвайте! Да започваме ли, Джорокул Алданович? — обръща се към председателя Ибраим. Оня мълчаливо кимва.

— Хайде! — Ибраим се суети, бързо окачва на гвоздея, забит във вратата на конюшната, своята лисича шапка. Шапката се откачва и пада в тора. Ибраим гнусливо я изтърсва и отново я закачва. — Вие да бяхте се отдръпнали малко, Джорокул Алданович — каза той, — защото нищо не се знае, може да ви закачи с копитото. Конят е неразумна твар, човек трябва да е нащрек.

Кожата на Гюлсаръ трепва, като усеща на шията си аркана. Бодеше. Направиха примка около шията му, прехвърлиха края на въжето встрани от хълбока, какво искат? Кой знае защо, опъват въжето към задния крак, омотават го около глезена, завързват краката му... Гюлсаръ започва да нервничува, да трепери, да гледа накриво. Защо правят всичко това!

— По-бързо! — подканя ги Ибраим и изписква с неочакван фалцет: — Събаряй!

Два чифта яки космати ръце рязко дърпат въжето... Гюлсаръ пада на земята като подкосен — бух! Слънцето се преобръща, земята трепва от удара. Какво е това? Защо е легнал, защо така странно са изопнати нагоре лицата на хората, защо дърветата са се издигнали нависоко? Защо така неудобно лежи на земята? А, така не може!

Гюлсаръ врътва глава и се напъва с цялото си тяло. Въжетата се връзват като нажежени букаи и свиват краката му под корема. Раванлията се дръпва, напъга се, отчаяно извива свободния си заден крак. Въжето се опъва, изпращява.

— Натискай! Дръж го, натискай! — мята се Ибраим. Всички се хвърлят върху коня, натискат го с колене.

— Главата, главата му притискай до земята, връзвай! Дърпай! Така! По-бързо! Стегни тук още веднъж, още веднъж, още веднъж! А така. Сега захвани го тук, завържи го на възел — не преставаше да писка Ибраим.

И все по-здраво завързваха с въжета краката на раванлията, докато най-сетне ги събраха в стегнат възел. Гюлсаръ застана, замуча, все още се опитваше да се освободи от тая мъртва хватка на въжето, събаряйки ония, които натискаха шията и главата му. Но те отново започнаха да го притискат с колене. Гърч премина по изпотеното тяло на раванлията, краката му изтръгнаха. Той се предаде.

— Тю, най-сетне!

— Брей, че сила!

— Сега дори и трактор да е, няма да шавне.

И тогава към поваления раванлия се приближи самият той, новият му стопанин, клекна до главата му, облъхна го с вчерашния мирис на водка, захили се с открит омраза и тържество, сякаш пред него не лежеше кон, а човек, негов лют враг.

До него клекна, бършейки се с кърпа, изпотеният Ибраим. Клекнали един до друг, те запалиха цигари, в очакване на онова, което щеше да последва.

А на улицата децата играеха на челик:

*Акбай, Кокбай,
не гони телетата из полетата.
Ако ги подгониш, не ще ги догониш.
Ще ядеш пердах, фю-ю-ю!...*

Все така грееше слънцето. И Гюлсаръ за последен път виждаше голямата степ, виждаше как табуните бродят из простора. Над тях летят сиви гъски, махат крила и зоват... А по муцуната му бяха накацали мухи. Не можеше да ги прогони.

— Да започнем ли, Джорокул Алданович? — отново попита Ибраим. Оня мълчаливо кимна. Ибраим стана.

Всички отново се раздвижиха, натиснаха с колене гърдите на вързания раванлия. Още по-здраво притиснаха главата му към земята. Нечии ръце заопипваха слабините му.

Децата накацаха на дувара като врабци.

— Гледайте, момчета, гледайте какво правят!

— Чистят копитата на раванлията.

— Много разбираш ти! Копитата! Никакви копита!

— Ей, вие, какво правите? Я марш оттука! — развика се Ибраим.

— Вървете да си играете! Нямаме работа тук.

Децата слязоха от дувара.

Стана тихо.

Гюлсаръ целият се сви от докосването на нещо студено, а новият му стопанин беше клекнал пред него, гледаше и чакаше нещо. И изведнъж остра болка разкъса светлината в очите му. Ах! Лумна яркочервен пламък и изведнъж стана тъмно като в рог...

Когато всичко беше свършено, Гюлсаръ още лежеше вързан. Трябваше да спре кръвта.

— Е, Джорокул Алданович, всичко е наред — потривайки ръце, говореше Ибраим. — Сега вече никъде няма да бяга. Край, набяга се. А на Танабай не му обръщайте внимание. Зарежете го! Той винаги си е бил такъв. Дори родния си брат не пожали — разкулачи го, в Сибир го прати. Смятате ли, че някому добро мисли...

Доволният Ибраим свали от гвоздеа лисичата си шапка, изтърси я, приглади я и я сложи на изпотената си глава.

А дечурлигата още тичаха след челика:

*Акбай, Кокбай,
не гони телетата из полетата.
Ако ги подгониш, не ще ги догониш.
Ще ядеш пердах, фю-ю-ю!...*

— А, не можа да издържиш, я си обърни гърба. Дий, Гюлсаръ, напред! Ура-а-а! Това е моят Гюлсаръ!

Беше светъл слънчев ден...

Х

Нощ. Дълбока нощ. Един стар човек и един стар кон. Край дола гори огън. Пламъкът се снижава и се издига, подхващан от вятъра.

Замръзналата твърда земя вледенява хълбока на раванлията. Желязна тежест сковава тила му, главата се е уморила да се движи нагоре и надолу, както тогава, когато скачаше с двойните пранги. И както тогава Гюлсаръ не може да тича, не може да разкъса оковите. Ииска свободно да закрачи, така че копитата да го парят от тичането, иска да лети над земята, да диша с пълни гърди, иска по-бързо да отлети до пасището, да зацвили с цяло гърло, да събере табуна, кобилите и жребчетата, да препусне заедно с тях по голямата пелинова степ, но оковите не го пушат. Сам, със звъна на веригите, като беглец от каторга, той върви и скача, стъпка след стъпка, стъпка след стъпка. Пусто, тъмно, самотно. Луната се мярка горе, сред струите на вятъра. Тя застава пред очите му, когато раванлията скача и вирва глава, и пада като камък, когато я отпуска.

Става ту светло, ту тъмно, ту светло, ту тъмно... Очите му се умориха.

Дрънкат веригите, протриват до кръв краката. Скок, още един скок, още един. Тъмно, пусто. Колко дълго върви в окови. Колко трудно се върви в окови.

Край дола гори огън. Замръзналата твърда земя вледенява хълбока на раванлията...

XI

След две седмици трябваше да се вдигнат на път, отново към планините, за цяло лято, за цяла есен и зима, до идната пролет. Какво ти струва само да се преместиш от една квартира в друга! А тук! Откъде се натрупват тия парцали? Може би киргизите тъкмо за това открай време казват: ако смяташ, че си беден, опитай се да се преместиш.

Трябваше да се подготвят за пътя, трябваше да свършат куп най-различни неща, да идат на мелницата, на пазара, до обуцаря, в интерната при сина... А Танабай ходеше като пребит. Странен изглеждаше в очите на жена си през ония дни. Щом съмне, ще се разбърза, ще препусне към табуна, няма време да поговори с него. На обед се връща мрачен, ядосан и все като че ли нещо очаква. През цялото време е нащрек.

— Какво ти става? — питаше го Джайдар.

Той мълчеше, но веднъж й каза:

— Наскоро ми се присъни лош сън.

— Отговаряш ми така, за да не ти додявам ли?

— Не, наистина ти казвам. Не ми излиза от ума.

— И това доживяхме. Не беше ли ти главатарят на безбожниците в аила, не те ли проклинаха бабичките? Остаряваш Танабай, там е работата, въртиш се около табуна, а че днес-утре ще се преместваме, никак не те е грижа. Как да се оправя сама с децата? Поне да беше отишъл да видиш Чоро. Свестните хора, преди да заминат, навестяват болните.

— Има време — махна с ръка Танабай. — После.

— Кога после? Ама ти защо се страхуваш да отидеш в аила? Утре ще идем заедно. Ще вземем децата и ще отидем. Аз също имам работа там.

На другия ден, след като се уговориха с младия съсед да наглежда табуна, те всички тръгнаха, яхнали коне. Джайдар с малкото

момиченце, а Танабай — с по-голямото. Бяха сложили децата на седлата пред себе си.

Минаваха по улиците на аила, поздравяваха срещнатите и познатите, а пред ковачницата Танабай изведнъж спря коня.

— Почакай малко! — каза той на жена си. Слезе от коня, качи по-голямата дъщеря при жена си.

— Какво става, къде отиваш?

— Ей сегичка, Джайдар. Ти върви. Кажи на Чоро, че аз веднага ще дойда. Имам в управата бърза работа, а на обед ще затворят. И в ковачницата трябва да се отбия. Трябва да се запаса с подкови и клинци.

— Ама не е удобно да идем поотделно.

— Няма нищо. Ти върви. Аз след малко ще дойда.

Танабай не се отби нито в управата, нито в ковачницата. Отиде право в конюшнията. Той много бързаше, не повика никого и влезе в конюшнията. Докато очите му свикнаха с полумрака, устата му пресъхна. В конюшнията беше пусто и тихо, всички коне бяха излезли. Като се огледа, Танабай облекчено въздъхна. Излезе през страничната врата, в двора на конюшнията, за да види някой от конярите. И там видя това, от което се страхуваше през всичките тия дни.

— Така си знаех, мръсници! — тихо каза той, като стискаше юмруци.

Гюлсаръ стоеше под навеса със забинтована опашка, завързана с връв за шията. Между задните разкрасени крака на коня тъмнееше голяма колкото гърне твърда, възпалена подутина. Конят стоеше неподвижно, тъжно навел глава над яслите. Танабай застана, прехапа устни, искаше му се да се приближи до раванлията, но не посмя. Стана му страшно. Ужасяваше се от тая пуста конюшня, от празния двор, от самотния скопен раванлия. Той се обърна и мълчаливо си тръгна. Това, което бяха сторили бе непоправимо.

Вечерта, когато се върнаха в къщи, в юртата си, Танабай печално каза на жена си:

— Сбъдна се моят сън!

— Какво е станало?

— Като бяхме на гости, не исках да говоря за това. Гюлсаръ повече няма да идва тук. Ти знаеш ли какво са направили с него? Скопили са го, мръсниците!

— Знам. Затова те заведох в аила. Ти се страхуваше да го научиш, нали? А от какво се боиш? Ами ти не си малък! Нима за първи и последен път скопяват коне. Така е било открай време и така ще бъде. Всички го знаят.

Танабай нищо не ѝ отговори. Само каза:

— Не, и все пак на мене ми се струва, че нашият нов председател е лош човек, сърцето ми го подсказва.

— Стига, Танабай! — каза Джайдар. — Значи, щом са скопили твоя раванлия, председателят веднага става лош. Защо да е така? Той е нов човек, стопанството е голямо, тежко. Ето, Чоро казва, че сега ще оправят колхозите, ще им помогнат. Някакви планове набелязват. А ти за всичко съдиш преждевременно. Ние тук много неща не знаем...

След вечеря Танабай отиде при табуна и остана там до късна нощ. Ругаеше се, искаше да забрави всичко, но от главата му не излизаше онова, което видя през деня в конюшнията. И си мислеше, като обхождаше табуна и обикаляше степта: „Може би наистина не бива да се мисли така за човека, глупаво е, разбира се. Сигурно е така, защото остарявам, защото цяла година карам табуна, нищо не виждам и нищо не зная. Но докога ще се живее така трудно?... А като чуеш някоя реч, излиза, че всичко върви добре. Хубаво, да речем, аз бъркам, дай боже да бъркам. Но сигурно и другите така мислят...“

Танабай обикаляше степта, мислеше и не намираше отговор на своите съмнения. И той си спомни как на времето започнаха да организират колхоза, как обещаваха на народа щастлив живот и какви мечти имаха всички. И как се биеха заради мечтите си. Преобърнаха всичко, преораха старото. И наистина отначало не живееха лошо. И още по-добре биха живели, ако не беше тая проклета война. А сега? Колко години минаха вече след войната... И все кърпим стопанството като стара юрта. На едно място го закърпиш, на друго се къса. Защо е така? Защо колхозът сякаш не е свой, както на времето, а е като чужд? Тогава, каквото решише събранието, това ставаше закон. Знаехме, че сами сме приели тоя закон и трябва да го изпълняваме. А сега на събранията — само празни приказки. Никой не го е грижа за тебе. Като че ли колхозът не се управлява от самите колхозници, а от някого отвън. Сякаш отвън по-добре се вижда какво да се прави, как по-добре да се работи и как да се води стопанството. Въртят, сучат ту така, ту иначе, а полза няма. Дори да се срещнеш с хората, ти става страшно.

Току-виж, попитали: „Абе ти си партиен член, когато организирахте колхоза, най-много от всички си дереше гърлото. Обясни ми как става тая работа?“ И какво ще им кажеш? Поне да ги бяха събрали, та да им кажат какво става. Да попитат на кого какво му е на душата, какво мисли, какви грижи има. Ама не, идват пълномощници от района, също такива едни не като старите. По-рано пълномощникът отиваше при хората, всички имаха достъп при него. А сега ще дойде, ще се развика на председателя в управата, а със селсъвета изобщо не разговаря. Ако говори на партийно събрание, все за международното положение. Сякаш положението в колхоза не е толкова важна работа. Работете, изпълнявайте плановете и край...

Танабай си спомни как неотдавна идва един и им говори за някакво ново учение за езика. Но когато Танабай се опита да попрिकाзва с него за колхозния живот, той се намръщи: „Вашите мисли, казва, са съмнителни.“ Не ги одобри. Как става тая работа?

„Щом Чоро стане от легло — реши Танабай, — ще го накарам да каже какво мисли. И аз ще си кажа. Ако бъркам, нека ми каже, ако ли пък не... Тогава какво? Не, не, сигурно не е така. Разбира се, аз бъркам. Кой съм аз? Прост пастир, коняр. А там хората са умни...“

Танабай се върна в юртата и дълго не можа да заспи. Все си блъскаше главата. Къде е загадката? И отново не намираше отговор.

А с Чоро тъй и не можа да поговори. Преди да тръгнат за планината, той затъна в работа.

И отново поеха към планините за цяло лято, за цяла есен и за цяла зима, до идната пролет. Отново покрай реката, през лъката, тръгнаха стадата и табуните. Кервани с денкове. Във въздуха се носеше глъчка. Мяркаха се пъстрите забрадки и роклите на жените, момичетата пееха за раздялата.

Танабай водеше своя табун през голямата ливада, през хълмовете, край аила. На края все тъй си стоеше оная къща, она двор, където се бе отбивал със своя раванлия. Сърцето му се сви. Сега бе загубил и оная жена, и раванлията Гюлсаръ. Всичко потъна в миналото. Отлетя онова време като ято сиви гъски през пролетта...

... Дни наред тича камилата, търси, вика рожбата си. „Къде си ти, чернооко камилче? Обади се!“ Тече мляко от вимето, от препълненото виме, стича се по краката. „Къде си ти? Обади се!“ Тече мляко от вимето, от препълненото виме. Бяло мляко...

XII

През есента на тая година съдбата на Танабай Бакасов неочаквано се промени.

Като мина превала, той отседна в полите на планината, на есенните пасища, за да може по-бързо да отиде с табуните да зимува в планинските урочища.

И тъкмо през тия дни дойде пратеник от колхоза.

— Чоро ме изпрати — каза той на Танабай. — Каза ми утре да слезеш в аила. Оттам ще отидете на съвещание в района.

На другия ден Танабай пристигна в управата на колхоза. Чоро беше тук, в стаята на партийния секретар. Той изглеждаше много по-добре, отколкото през пролетта, макар че по сините му устни и слабото му тяло се виждаше, че болестта още не го е оставила. Той се държеше бодро, беше много зает, при него непрекъснато идваха хора. Танабай се зарадва, като видя приятеля си. Живна, значи, отново се хвана за работа.

Когато останаха насаме, Чоро погледна Танабай, опипа с ръка хлътнолите си брадясали бузи и се усмихна:

— Ти не остаряваш, Танабай, все си същият. Откога не сме се виждали, май от пролетта, нали? Кумисът и планинският въздух са голямо нещо... А пък аз, на, малко по малко се предавам. Време е вече сигурно... — След като помълча, Чоро заговори за работата. — Ето що, Танабай. Зная, че ще кажеш: „Ти му даваш похлупака, а то ти иска и гърнето.“ Пак на сърцето ти разчитам. Утре отиваме на съвещание на животновъдите. С животновъдството сме много зле, особено с овцевъдството, и особено в нашия колхоз! Просто загиваме. Районният комитет се обърна с призив: всички комунисти и комсомолци на изоставащите участъци при стадата! Помагай! Тогава ми помогна за табуните, благодаря ти, но и сега ни помогни. Заеми се със стадата, стани овчар.

— Много си бърз ти, Чоро. — Танабай млъкна. „С конете свикнах, мислеше си той, а с овцете ще ми бъде скучничко. Пък и как

ли ще тръгне тая работа?“

— Знам, че не ти е по волята, Танабай — каза отново Чоро. — Но какво да се прави — партийно поръчение. Не се сърди. При случай ще ми напомниш като приятел, за всичко наведнъж ще си платя...

— Хубавичко ще ти го припомня някога, няма да ти стане весело — засмя се Танабай, без да подозира, че не е тъй далеч времето, когато ще припомни на Чоро всичко. — А колкото за стадото, трябва да си помисля, да поговоря с жената...

— Добре, помисли, но до утре сутринта решавай. Утре трябва да доложим на съвещанието. С Джайдар после ще се посъветваш, ще й обясниш всичко. Пък и аз при удобен случай ще дойда, ще й кажа. Тя е умна, ще разбере. Ако я нямаше нея, отдавна да си си счупил главата — шегуваше се Чоро. — Как е тя? Как са децата?

И те заприказваха за семействата, за болестите, за едно-друго. На Танабай му се искаше да захване голям разговор с Чоро, но започнаха да идват скотовъдите, извикани от планините. Пък и Чоро се разбърза, като погледна часовника.

— Значи, така. Остави си коня в конюшната. Решихме да тръгнем всички заедно с камиона. Рано сутринта. Отпуснаха ни камион. И скоро ще ни дадат още един. Живот ще заживеем! А аз ще тръгна сега. Наредиха ми в седем часа да бъда в райкома. Председателят вече е там. Мисля си, че до вечерта ще стигна с раванлията. Той не върви по-лошо от кола.

— Как, ти ли яздиш Гюлсаръ? — учуди се Танабай. — Значи, председателят те зачита...

— Кой знае. Зачита ме, не ме зачита, но ми го дава. Знаеш ли какво стана? — разпери ръце Чоро, като се смееше. — Кой знае защо, Гюлсаръ намрази председателя, просто умът ми не го побира. Като звяр не го пуска да се приближи. Опитвахме и тъй, и иначе. Нищо не помага! А когато аз го яздя, върви добре, хубаво си го обзидил. Знаеш ли, понякога, като ме свие сърцето, като ме заболи, яхна раванлията, той препусне и болката ми веднага минава. Само затова съм готов цял живот да работя като партиен секретар, лекува ме той! — смееше се Чоро.

Танабай не се смееше.

— И аз не го обичам — промълви той.

— Кого? — попита Чоро, като бършеше очите си, просълзен от смях.

— Председателя.

Чоро стана сериозен.

— Защо не го обичаш?

— Не зная. Струва ми се, че е празен човек, празен и лош.

— Ама знаеш ли, на тебе е трудно да ти угоди човек. Мене цял живот ме упрекваше за мекушавост, оказа се, че и тоя не обичаш... Не знам, отскоро съм на работа. Още не съм се ориентирал.

Те млъкнаха. Онова, което Танабай искаше да разкаже на Чоро за прангите, с които бяха оковали Гюлсаръ, как бяха скопили жребца, сега му се стори неуместно и неубедително. И за да не се затяга мълчанието, Танабай заприказва за онова, което го зарадва в разговора като приятна новина:

— Много хубаво, че са ни дали камион. Значи, сега и в колхозите ще има коли. Трябва, трябва. Време е. Помниш ли, преди войната получихме първия камион. Цял митинг се събра. Как иначе, имахме си камион в колхоза. Ти държа реч, беше се качил на камиона: „Ето ви, другари, плодовете на социализма!“ А после откараха камиона на фронта...

— Да, имаше такова време... Чудесно време, като слънчев изгрев. Но какво да говорим за камиона! Когато се върнаха от строежа на Чуйския канал и донесоха първите грамофони, колко се хареса тогава на аила новата песен! Това беше в края на лятото. Вечер се събираха ония, които имаха грамофони, изнасяха ги навън и непрекъснато слушаха плочата за ударничката с червената забрадка. „Хей, ударничке с червена забрадка, я приготви ми чай!...“ За тях това също бяха плодове на социализма...

— А помниш ли, Чоро, какво направихме ние? След митинга се натъпкахме в камиона — спомняше си оживено Танабай. — Аз стоях до кабината с червено знаме като на празник. И тръгнахме просто така без работа към гарата, а оттам покрай железопътната линия до другата гара в Казахстан. Бира пихме в парка. И през целия път на отиване и на връщане пеехме песни. От ония джигити малко останаха, всички загинаха на фронта. Да... Слушай, аз цяла нощ не изпусках от ръцете си червеното знаме. Кой щеше да го види през нощта? А аз не го

изпусках от ръцете си... То беше мое знаме. И през цялото време пеех. Спомням си, че дори прегракнах... Защо сега не пеем, Чоро?

— Остаряваме, Танабай. Някак си не ни приляга вече...

— Аз не говоря за това — ние си изпяхме песента. Ами младежите? На, аз ходя в интерната при сина си. Знаеш ли как се е изучил! Още отсега знае как да угажда на началството. „Ти, татко, казва, по-често донасяй кумис на директора на училището.“ А защо? Той се учи горе-долу добре... Ако можеш да ги чуеш как пеят. Като дете бях ратай на Ефремов в Александровка, той от време на време ме водеше на църква по Великден. Та и нашите деца, като застанат всички на сцената, мирно, с каменни лица и пеят също като в руска църква. Все едно и също... Не ми харесва това. И изобщо много неща не са ми ясни сега. Трябва да си поговорим... Изостанах аз от живота, не всичко разбирам.

— Добре, Танабай, друг път ще се поразговорим, ще намерим време. — Чоро започна да прибира книгата, да ги слага в чантата си: — Само ти не се разстройвай много. Аз например вярвам, твърдо вярвам, че колкото и да ни е трудно, все пак ще се издигнем, ще заживеем, както сме мечтали — каза той на излизане. На прага се обърна и му напомни: — Слушай, Танабай, веднаж минавах по улицата и видях къщата ти, съвсем си я изоставил. Не се грижиш за нея. Ти си непрекъснато в планината, а къщата е без стопанин. Джайдар по време на войната без тебе по-добре я поддържаше. Иди погледни, кажи какво ти трябва, напролет ще ти помогнем някак да я ремонтираш. Нашият Самансур дойде през лятото във ваканция и не можа да се стърпи. Взе косата и казва: „Ще отида да окося бурените в двора на Танаке. Мазилката изпопадала, стъклата изпочупени, казва, врабците подскачат из стаите като на гумно.“

— Колкото за къщата, прав си. Благодаря на Самансур. Как се учи той?

— Втори курс е вече. И според мене добре се учи. На, ти казваш, че не си доволен от младежта, а аз по своя син съдя: не е лоша днешната младеж. По приказките му гледам, способни момчета имат в института. Е, като им дойде времето, ще видим. Учена е младежта сега, ще помисли за себе си...

Чоро отиде в конюшнията, а Танабай тръгна да види къщата си. Огледа всичко из двора. Под краката му пращяха сухи, прашни бурени,

окосени през лятото от студента, сина на Чоро. Съвестно му беше, че къщата е така изоставена. В къщите на другите животновъди имаше роднини или някой ги наглеждаше. А неговите две сестри живееха в други аили, с брат си Кулубай не бяха добре, а Джайдар изобщо нямаше близки. Така се получи, че изоставиха къщата. И пак му предстоеше да се занимава с животновъдство, сега като овчар. Танабай засега още се колебаеше, но си знаеше, че Чоро, тъй или иначе, ще го склони, а той не може да му откаже, ще се съгласи както винаги.

На сутринта всички тръгнаха от аила с камиона към районния център. Новият тритонен „ГАЗ“ се хареса на всички. „Пътуваме като царе“ — шегуваха се скотовъдите. И Танабай се радваше — отдавна не му се беше случвало да пътува с камион — кажи-речи, от войната. Случи му се тогава да кръстосва пътищата на Словакия и Австрия с американски „Щудбекери“. Мощни бяха тези камиони, триосни.

„Ех, такива да имаме и ние — мислеше си тогава Танабай, — особено за извозването на зърното. Такива камиони никъде няма да затънат.“ И той вярваше: „Ще свърши войната, и ние ще имаме. След победата всичко ще има!...“

В откритата каросерия на силния вятър разговорът не вървеше. Повече мълчаха, докато Танабай не напомни на младите:

— Подхванете някоя песен, момчета! Не гледайте нас, старците. Пейте, ние ще ви послушаме.

Младежите запяха. Отначало нищо не излизаше, но после тръгна. Пътуването стана по-весело. „Така е добре — мислеше си Танабай. — Така е по-хубаво. И най-важното е, че най-сетне ни събират. Ще кажат навярно кое как е, какво ще става с колхоза. Началниците по-добре знаят. Ние знаем само какво става у нас, не повече. Ще подскажат нещо и току-виж, и ние поновому сме подхванали работите...“

В районния център беше шумно и многолюдно. Коли, каруци, много коне бяха задръстили целия площад пред клуба. И, разбира се, кебалчиите и чайханшчиците също бяха тук. Димяха, пушеха, канеха пристигналите.

Чоро вече чакаше.

— Слизайте по-бързо и да вървим. Заемайте си местата. Скоро ще започне. Танабай, ти къде?

— Ей сегичка — подхвърли Танабай, като си пробиваше път през скупчилите се коне. Той още от камиона забеляза своя Гюлсаръ и сега отиваше при него. Не го бе виждал от пролетта.

Раванлията стоеше оседлан пред другите коне и се открояваше със своя светложълт цвят, с широкото си здраво туловище, с тясната глава, гърбавия нос и тъмните очи.

— Здравей, Гюлсаръ, здравей! — зашепна Танабай, като си проправяше път към него. — Е, как си тук?

Раванлията обърна очи, позна стария си стопанин, пристъпи от крак на крак и запръхтя.

— А ти, Гюлсаръ, добре изглеждаш. Гледай колко широк си станал в гърдите. Значи, препускаш доста. Лошо ли ти беше тогава? Зная... Хубаво поне, че в добри ръце си попаднал. Дръж се добре и всичко ще бъде наред — говореше Танабай, като опипваше торбата с остатъците от овес върху гърба на коня. Значи, Чоро не го оставяше да гладува. — Ти си стой тука, а аз отивам.

Пред входа на клуба, на стената, аленееха лозунги: „Комунисти — напред!“, „Комсомолът — авангард на съветската младеж!“

Хората вървяха един до друг, изпълвайки фойето и салона. На вратата Танабай срещна Чоро и председателя на колхоза Алданов.

— Я да идем малко настрана, Танабай — каза Алданов. — Ние вече сме се спрели на тебе. Ето ти бележника. Ти трябва да се изкажеш. Партиен член си, най-добрият ни пастир...

— А за какво трябва да говоря?

— Кажу, че като комунист си решил да отидеш в изоставаш участък. Че ставаш овчар на стадо, което ще се агни.

— Само това ли?

— Как само това! Ще кажеш какви задължения поемаш. Задължавам се пред партията и народа да получа и да отгледам по сто и десет агнета от всеки сто майки и да събера по три килограма вълна на глава.

— Как ще кажа такова нещо, когато не съм видял стадото!

— Хайде сега, голяма работа! Ще ти дадем хубаво стадо. — Чоро смекчи разговора: — Ще си избереш овци, които ти харесват. Не

се безпокой. Да, и освен това кажи, че вземаш под шефство двама млади овчари-комсомолци.

— Кои?

Хората се блъскаха. Чоро гледаше списъците.

— Ешем Болотбеков и Бектай Зарлъков.

— Ама аз с тях не съм приказвал, как ще погледнат те на тая работа?

— Ти си знаеш твоето! — възмути се председателят. — Чуден човек си. Непременно ли трябва да се говори с тях? Не е ли все едно? Къде ще се дянат? Ние сме ги зачислили при тебе. Работата е решена.

— Е, щом като е решена, защо ще разговаряте с мене? — Танабай тръгна.

— Чакай! — задържа го Чоро. — Запомни ли всичко?

— Запомних, запомних — ядосано подхвърли Танабай, без да се спира.

XIII

Съвещанието свърши вечерта. Опустя районният център. Хората се разотидоха кой откъдето бе дошъл — в планините, при стадата, на фермите, в аилите и селата.

Танабай си отиде заедно с другите с камиона през Александровския баир, през степното плато. Вече беше тъмно, подухваше вятър. Есен. Танабай се намести в ъгъла на каросерията, сгуши се във вдигнатата си яка заедно със своите мисли. Ето че съвещанието свърши. Самият той нищо свястно не каза, затова пък чу какво говориха другите. Излиза, че още много труд трябва да се положи, за да тръгне всичко добре. И наистина правилно говореше оня с очилата, секретарят на областния комитет: „Никой не ни е утъпквал пътищата, сами трябва да ги прокарваме!“ Като си помисли само човек — от трийсетте години ту нагоре, ту надолу, ту се изкачваме, ту се спускаме... Види се, не е проста работа колхозът. Ето на, и той самият вече, кажи-речи, побеля, цялата си младост даде, какво ли не видя, какво ли не прави, и куп глупости е вършил неведнъж, и все му се струваше, ето на, ето, иде хубавото, а неприятности в колхоза още колкото щеш...

Е добре, щом трябва да се работи, ще се работи. Правилно каза секретарят — хубавият живот няма да падне от небето, както си мислеше на времето след войната. Вечно трябва да се побутва с рамо, докато човек е жив... А той постоянно се обръща с остриите си ъгли, раменете му вече са целите в мазоли. Пък и работата не е в мазолите. Стига сърцето да бъде доволно от това, което правиш, от това, което другите правят. И тоя труд да носи щастие... Как ли ще тръгне работата със стадото? Какво ще каже Джайдар? Дори в магазина не успя да се отбие. Поне на момиченцата бонбони да беше взел. Обеща им. Лесно е да се каже — по сто и десет агнета от сто майки и по три килограма вълна на глава. Всяко агне трябва да се роди, да се отгледа, а е изложено и на дъжд, и на вятър, и на студ. А вълната? Едно косъмче с око не можеш да го видиш — духнеш и го няма. А откъде ще се

вземат тия килограми? Ох, златни са тия килограми. А някои сигурно и хабер си нямат как се получава всичко това...

Да, обърка го Чоро, заблуди го... „Изкажи се, казва, само че кратко, за обещанията. Нищо друго не говори, не те съветвам.“ И Танабай го послуша. Застана на трибуната, смути се и тъй и нищо не каза от онова, което тежеше на душата му. Измънка обещанието и слезе. Срам го е да си спомни. А Чоро е доволен. И защо ли е станал толкова предпазлив? От болестта ли е, или защото сега не е главният човек в колхоза? Защо му трябва да възпира Танабай? Не, нещо се е прекършило в него, изменило се е. То е сигурно защото през целия си живот е бил председател на колхоза, цял живот началството му се е карало. Научил се е да извърта, види се...

„Почакай, приятелю, ще ти припомня аз някога, когато останем на четири очи...“ — мислеше си Танабай, като се завиваше хубаво в кожуха си. Студено беше, духаше, а до вкъщи бе още далеко. Какво ли го чака там?...

Чоро си тръгна с раванлията. Пътуваше сам, не изчака другите. Искаше по-бързо да се прибере в къщи, сърцето го наболяваше. Остави коня да върви на воля и тъй като бе стоял цял ден, сега вървеше с волния си солиден раван. Удряше копита по вечерния път като навита машина. От всичко старо сега у него беше останала една страст — страстта към препускането. Всичко останало отдавна беше умряло. Умъртвили го бяха, за да познава само седлото и пътя. Гюлсарь живееше в своя бяг. Препускаше добросъвестно, неуморно, сякаш можеше да настигне онова, което му бе отнето от хората. Препускаше и никога не го настигаше.

От вятъра на Чоро малко му поолекна. Заглъхна болката в сърцето. От съвещанието бе, общо взето, доволен, много му хареса изказването на секретаря на областния комитет, за когото много беше слушал, но го виждаше за първи път. И все пак партийният секретар не се чувствуваше съвсем добре. Свита бе душата му. Той мислеше доброто на Танабай. От всички тия съвещания, заседания и събрания беше побелял, знаеше какво и къде трябва да се говори и какво не трябва. Научили го бяха. А Танабай, макар че го послуша, не пожела да го разбере. След съвещанието не му продума, качи се на камиона и извърна глава. Обиди се. Ех, Танабай, Танабай! Наивен си, ти, нищо не те е научил животът, ти нищо не знаеш и нищо не забелязваш. Какъвто

си беше на младини, такъв си и остана. Все ти се иска с един удар да оправяш нещата. А времената са други. Сега най-важното е как ще го кажеш, пък и думата ти да звучи в духа на времето, като у всички, да не се различава, да не се спъва, а да е гладка, като написана. Тогава всичко ще си бъде на място. А ако те оставя тебе, Танабай, да говориш както ти душа иска, ще направиш куп щуротии, ще трябва да отговаряме за теб. „Как възпитавате членовете на вашата партийна организация? Що за дисциплина е това? Каква е тая разпуснатост?“ Ех, Танабай, Танабай...

XIV

Все същата нощ, сварила двамата на път. Стария човек и стария кон. Край дола гори огън. Танабай става и за сетен път оправя кожуха, с който е завил издъхващия Гюлсаръ. И отново сяда до главата му. Премисля своя живот. Години, години, години... като препускането на раванлията... А какво стана тогава, в оная година, в оная късна есен, през оная ранна зима, когато пасеше стадото?

XV

Целият октомври в планините беше сух и златист. Само два дена в началото валяха дъждове, застудя, падна мъгла. Но после за една нощ се разведри, времето се оправи и на сутринта, когато излезе от юртата, Танабай едва не се стъписа — горите пристъпиха към него с пресен сняг по върховете. Колко им отиваше снегът! Те се издигаха във висините с безупречната си чистота — ясно очертани и в светлото, и в сянката. Сякаш току-що бяха създадени от бога. Там, където беше паднал снегът, започваше синя безкрайност. А в нейната дълбочина, в далечната, далечна синева, изникваше призрачният простор на вселената. Танабай настръхна от обилната светлина и свежест и му стана мъчно. Пак си спомни за оная, при която ходеше с Гюлсарь. Ако раванлията му беше подръка, щеше да го яхне и викайки от възторг и радост, щеше да отиде при нея като този бял сутрешен сняг... Но той знаеше, че това е само мечта... Но нали половината от живота на човека минава в мечти и може би затова е толкова сладък! Може би затова е толкова скъп, че не всичко, за което мечтаеш, се сбъдва. Той гледаше планините и небето и мислеше, че едва ли всички хора могат да бъдат еднакво щастливи. Всеки си има собствена съдба. Със свои радости, свои мъки, както светлината и сянката на една и съща планина в едно и също време. С това е изпълнен животът. „А тя сигурно вече не го чака! Може би си е спомнила, като е видяла новия сняг на планините...“

Остарява човек, а душата не желае да се предаде. Няма-няма, пък ще трепне, ще се обади.

Танабай оседла коня си, отвори кошарата и викна на жена си:

— Джайдар, аз ще откарам овцете, ще се върна, докато ти ошеташ.

Стадото заситни бързо по склона нагоре, потече поток от гърбове и глави. Съседните овчари също изкарваха овцете си. Тук-таме по скатите, по падините плъзнаха стада да събират вечния дар на земята

— тревата. На сиво-бели тумби те бродеха сред златисточервените и кафяви храсталаци на есенните планини.

Засега всичко вървеше добре. На Танабай му се падна хубаво стадо — майки, които раждаха за втори и трети път. Хиляда и петстотин глави. Хиляда и петстотин грижи. А след като родят, ще станат двойно повече. Но до обагнянето, до усиленото овчарско време, беше още далече.

Разбира се, с овцете е по-спокойно, отколкото с табуните, но Танабай не свикна веднага с тях. Друго нещо са конете. Ама казват, че коневъдството вече нямало значение. Имало коли. Излиза, че конете вече не са доходни. Сега главното е овцевъдството, вълната, месото, овчите кожи. Танабай се засягаше от тая трезва пресметливост, макар да разбираше, че е така.

Един хубав табун с хубав жребец може понякога да се остави за известно време, за половин ден, пък и за повече, а пастирът да си гледа другата работа. Но с овцете — наникъде. През деня трябва все да ходиш след тях, през нощта да ги пазиш. Освен пастир към стадото трябваше да има и овчарче, но овчарче не даваха. И тъй, работата беше непрекъсната, без отмяна, без почивка. Джайдар беше зачислена за нощен пазач, през деня тя само от време на време наглеждаше овцете заедно с момичетата, до полунощ ходеше с пушка край кошарата, а после той трябваше да ги пази. Ибраим, който сега беше стопанин на цялото животновъдство в колхоза, все си намираще оправдание.

— Откъде да ви взема овчарче, Танаке? — казваше той печално. — Вие сте разумен човек. Всички младежи се учат. А тия, които не учат, дори не искат да чуят за овцете, отиват в града, на железопътната линия и дори някъде по рудниците. Какво да се прави, умът ми не го побира. Вие имате само едно стадо и хленчите. А аз, цялото животновъдство ми виси на шията. Под съд ще ме дадат! Защо ли се съгласих да приема тая работа. Опитай се да работиш с такива като вашия подшефен Бектай. Ти ми обезпечи радио, книги, вестници, нова юрта, казва, магазинът да идва при мен всяка седмица. А ако няма всичко това, ще хвана, накъдето ми видят очите. Вие поне да бяхте поговорили с него, Танаке...

Ибраим не лъжеше. Той вече не се радваше, че се е изкачил на толкова висок пост. И за Бектай също беше истина. Танабай понякога намираще време, навестяваше своите подшефни комсомолци. Ешим

Болотбеков беше сговорен момък, макар и не много сръчен. А Бектай беше красив, строен и в черните му разногледни очи искреше злоба. Той посрещаше мрачно Танабай и му казваше:

— Ти, Танаке, не се престаравай толкова. По-добре си остани при децата. Аз имам предостатъчно контрольори и без тебе.

— Какво толкова, да не ти стане по-лошо?

— Лошо, не лошо, но такива като тебе не ги обичам. Вие си деряхте гърлата. Все ура и ура! А нито вие видяхте човешки живот, нито нас ни оставихте да живеем.

— По-полека, момко — процеди през зъби Танабай, като едва се сдържаше. — И не ме сочи с пръст. Това не е твоя работа. Ние сме си драли гърлата, а не ти. И не съжаляваме. Заради вас се деряхме. Ако не се деряхме, щях да те видя аз тебе как щеше сега да приказваш. Какво? Не кино, не вестници, ами името си нямаше да знаеш. Едно име щеше да имаш от три букви — кул — роб!...

Танабай не обичаше Бектай, макар че вътрешно го уважаваше за неговата прямота. На вятъра отиваше силата на неговия характер. Мъчно му беше на Танабай, той виждаше, че момъкът е тръгнал по крив път... И после, когато пътищата им се разделиха и те веднъж случайно се срещнаха в града, той нищо не му каза, но не искаше и да го слуша.

През оная ранна зима...

Бързо долетя тя, яхнала свирепа бяла камила, и започна да измъчва пастирите, задето я забравяха.

Целият октомври беше сух и златист. А през ноември изведнъж връхлетя зимата.

Танабай докара вечерта овцете, пусна ги в кошарата и уж всичко изглеждаше наред. А в полунощ жена му го събуди:

— Ставай, Танабай, измръзнах. Сняг вали. Ръцете й бяха студени. Тя цялата миришеше на мокър сняг. И пушката беше мокра и студена.

Ноцта беше светла. Валеше силен сняг. Овцете лежаха в кошарата неспокойно, въртяха глави, пръхтяха, отгърсваха снега, а той продължаваше да вали. „Почакайте, какво има още да видите — помисли си Танабай, като се загръщаше в кожуха. — Рано, много рано

приети! На, зимо, за добро ли, за лошо ли? Може пък към края да поотпуснеш малко? Дано, като започнат да раждат, да си отидеш... Това ни е молбата. А сега си гледай работата, имаш право и можеш никого да не питаш...“

Мълчеше пристигналата зима, мълчаливо и бързо вършеше по тъмно работата си, та на сутринта да ахнат всички, да се разбързат, да се разтичат.

Планините се извисяваха в нощта все още като тъмни грамади. Зимата не ги засягаше. Нека пастирите със своите стада да се помъчат. А планините, както са си стояли, така ще си стоят.

Започна оная паметна зима, но какво готвеше тя, все още никой не знаеше.

Валеше сняг, след няколко дни още повече натрупа, после още и още и изгони овчарите от есенните пасища. Стадата започнаха да се разпръсват, да се крият по клисурите, по заветите, по незаснежените места. Овчарите пуснаха в ход вековното си изкуство — да намират кърма за стадата там, където всеки друг би се отказал и би рекъл, че няма нищо, освен сняг. Нали затова бяха овчари... Ще се изтърси понякога някое началство, ще погледа, погледа, ще поразпита, ще обещае куп неща и бърза да слезе от планините. А овчарят пак остава сам, лице срещу лице със зимата.

На Танабай му се искаше някак да се отскубне, да отиде до колхоза, да разузнае какво мислят там за обагнянето, всичко ли е направено, всичко ли има. Но къде ти! Нямаше време дъх да си поеме. Джайдар веднъж отиде при сина си в интерната, но не остана за дълго там, знаеше, че без нея горе е много трудно. Тогава Танабай пасеше стадото заедно с дъщерите. Малката слагаше пред себе си на седлото, завиваше я с кожуха и на нея ѝ беше топло и спокойно, а по-голямата мръзнеше, седнала зад баща си. Дори огънят в огнището гореше другояче, неуютно.

А когато майката на другия ден се върна, каква радост беше! Децата се хвърлиха на шията ѝ, трябваше насила да ги отделят от нея. Ах, не, бащата, разбира се, си е баща, но без майката и той не е същият.

Така минаваше времето. Зимата се случи променлива — ту ще свие, ту ще отпусне, два пъти имаше виелици, после стихваше и снеговете се топяха. Тъкмо това тревожеше Танабай. Добре ще е, ако

започнат да раждат в топло време. Ами ако се случи студ? Какво ще прави тогава?

А коремите на овцете все повече и повече натежаваха. На тия, които имаха едър плод или по две, коремите им започваха да увисват. Бременните майки крачеха трудно, предпазливо и бяха много отслабнали. Ребрата им стърчаха. И нищо чудно нямаше — плодът растеше в утробата, наливаше се с майчините сокове, а тук за всяка тревичка трябваше да се ровиш в снега. Овчарят трябваше да храни майките сутрин и вечер, да им откарва кърма в планините, но в колхозните хамбари всичко беше ометено до зрънце. Освен семе и овес за товарните коне нищо друго нямаше.

Всяка сутрин, когато изкарваше стадото от кошарата, Танабай оглеждаше майките, опипваше коремите и виметата им. Пресмяташе, че ако всичко мине благополучно, ще изпълни своето обещание за агнетата, но за вълната май няма, няма да се получи. Лошо растеше руното през зимата, а у някои овци вълната дори беше станала рядка, започна да пада — трябваше да ги хранят по-добре. Мръщеше се Танабай, ядосваше се, но нищо не можеше да направи. И той ругаеше себе си с най-лоши думи, че послуша Чоро. Но обеща. Изказа се. Аз такъв, аз онакъв, активист, обещавам пред партията и родината. Поне това да не беше го казвал. Какво общо имат тук партията и родината! Най-обикновена селскостопанска работа. Ама не... Така трябвало. И защо ние на всяка крачка, и когато трябва, и когато не трябва, казваме тия думи?...

Сам си е виновен. Не обмисли. По чужд ум се подведе. На тях какво им е? Ще излъжат, а за Чоро му е жал. Никак не му върви. Ден здрав, два болен. През целия си живот бърза, уговаря, обнадеждава. А каква полза? Предпазлив е станал вече, подбира си думите. Щом си болен, да беше се пенсионирал...

Зимата минаваше, ту обнадеждавайки, ту тревожейки овчарите. В стадото на Танабай умряха две майки от изтощение. Слаби излязоха. И при неговите подшефни, младите овчари, също умряха по няколко овце. Но без това не може. Да загубиш десетина майки през зимата, не е голяма работа. Главното беше по-нататък, при настъпването на пролетта.

И изведнаж започна да се затопля. Виметата на овцете веднага взеха да се наливат. Гледаш ги слаби, едва мъкнат коремите си, а

цицките порозовяват, набъбват не с дни, а с часове. И от какво? Откъде се вземат тия сили? Чу се, че някъде вече се обагнили няколко майки. Значи, не са доогледали работите в случния сезон. И това беше първият сигнал. След някоя и друга седмица ще се посипят агнета като круши, само да успяваш да ги подхващаш. И ще започне усиленото овчарско време... За всяко агне ще трепери овчарят и ще проклина деня, когато е тръгнал след стадото, а радостта му няма да има край, ако опази новородените, ако стъпят агнетата на краката си и покажат опашка на зимата.

Но само да стане така, само да стане! Че да не го е срам да гледа хората в очите...

От колхозите изпратиха сакманшчици — повечето престарели и бездетни жени, които бяха измъкнали от селото, за да помагат по време на обагнянето. В стадото на Танабай също изпратиха две сакманшчици. Те дойдоха с постелите си, с палатка и покъщнина. Повесело стана. Имаше нужда най-малко от седем сакманшчици. Ибраим го увери, че ще ги изпрати, когато стадата слязат в долината на Петте дървета, а засега и тия стигат.

Размърдаха се стадата, започнаха да слизат по-надолу в полите на планината, в базите за обагняне. Танабай помоли Ешим Болотбеков да помогне на жените да стигнат до мястото и да се настанят, докато той докара стадото. Отпрати ги още рано сутринта, цял керван, а той събра овцете и ги подкара лека-полека, за да не бъде тежко на майките преди раждането. После ще трябва да измине същия път по долината на Петте дървета още два пъти, за да помогне на своите подшефни.

Бавно се движеха овцете, но как да ги накара да бързат. Дори на кучето омръзна и то започна да линка насам-натам.

Слънцето беше на залязване, но все още топлеше. И колкото пониско слизаше стадото в полите на планината, толкова по-топло ставаше. По припеците вече имаше зеленина.

Насред пътя малко се задържаха — обагни се първата майка. Не трябваше да се случи това — тюккаше се Танабай, като продухваше ушите и ноздрите на новороденото. Трябваше да започнат да се агнят след една седмица, не по-рано. А ето ти сега!

Ами ако почнат да раждат по пътя? Огледа останалите. Не, май нямаше други. Успокои се, а после дори се развесели. Как ще се зарадват момиченцата на първото агънце. Първенецът е винаги мил. И

агънцето излезе хубавичко. Бяло, с черни мигли и черни копитца. В стадото имаше няколко овце с остра вълна. Тъкмо една от тях се обагни. Техните агнета обикновено се раждат здрави, с вълна, а не като на тънкорунните. Те ги раждат почти голи.

— Е, щом си избързало, погледни божия свят — говореше му Танабай. — И ни донеси щастие! Донеси ни такива, каквото си ти, и толкова много, че да няма къде да стъпим, и нека от вашите гласове да ни писнат ушите, а вие всички да живеете сговорно! — Той вдигна агнето над главата си. — Погледни, покровителю на овците, ето го първото, помогни ни!

Наоколо се издигаха планините. Те мълчаха.

Танабай скри агнето под кожуха си и тръгна, като подкарваше овците. Майката тичаше след него, безпокоеше се и блееше.

— Хайде, хайде! — каза ѝ Танабай. — Тука е то, няма да се изгуби.

Агнето изсъхна под кожуха, стопли се.

Танабай докара стадото в базата привечер.

Вече всички бяха тук. Над юртите се виеше дим. Край палатките шътаха сакманшчиците. Значи, бяха се настанили. Ешим го нямаше. Ами да, отвел е камилата, за да може утре и той да се премести. Всичко беше наред.

Но онова, което Танабай видя после, го порази като гръм от ясно небе. Той нищо хубаво не очакваше. Но да види кошарата за разплод с прогнил и паднал камъшов покрив, с дупки по стените, без прозорци, без врати, а вятърът да се разхожда надолу и нагоре — не! Това не бе очаквал! Наоколо почти нямаше сняг, а в кошарата имаше преспи.

Бачията, обградена на времето с камъни, също беше разрушена. Танабай така се разстрои, че дори не видя как момиченцата се радваха на агнето. Пъхна им го в ръцете и тръгна да оглежда наоколо. И навсякъде, където надзърна, цареше такава безстопанственост, каквато светът не бе виждал. Навярно от войната тук всичко беше изоставено, горе-долу се бяха оправяли с обагнянето и си бяха отивали, захвърлили всичко на дъждовете и ветровете. Върху покрива на плевника тъжно стоеше купчинка гнило сено, тук-там имаше разпръсната слама и това бе целият фураж и цялата настилка за агнетата и майките, за цялото стадо, ако не се смятат двата чувала с ечемично брашно, които не бяха пълни, и сандъците със солта, оставени в ъгъла. На същото място в

ъгъла бяха захвърлени няколко фенера със счупени стъкла, ръждясал бидон с газ, две лопати и счупени вили. Просто му се искаше да залее всичко това с газта, да го подпали и да избяга оттук, накъдето му видят очите.

Танабай ходеше, препъваше се в замръзналите буци миналогодишен тор и сняг и не знаеше какво да каже. Не намираше думи. Само повтаряше като побъркан: „Как може така?... Как може?... Как може?...”

А после изскочи от кошарата и се втурна да оседлава коня. Ръцете му трепереха, когато го оседлаваше. Сега ще отиде там, ще ги вдигне на крак по среднощ и ще направи такова нещо, че... Ще хване тоя Ибраим за яката, тоя председател Алданов и Чоро и да не чакат от него прошка! Щом като правят с него така, няма да видят добро! Край!...

— Я спри! — успя да хване поводите Джайдар. — Къде си тръгнал? Да не си посмял! Слизай! Послушай ме!

Но къде ти! Опитай се да спреш Танабай.

— Пусни ме! Пусни ме! — викаше той, като дърпаше поводите и напираше с коня срещу жена си. — Пусни ме, ти казвам! Ще ги убия! Ще ги убия!

— Няма да те пусна! Искаш някого да убиеш, така ли? Убий мене.

Ето че притичаха сакманшчиците на помощ на Джайдар. Притичаха дъщеричките, ревнаха:

— Татко! Татко! Недей!

Изтрезня Танабай, но все още упорствуваше:

— Не ме задържай! Не виждаш ли какво става тук? Не виждаш ли? Ето ги овцете с агнетата. Къде ще ги денем утре, къде е покривът, къде е фуражът? Всичките ще измрат. Кой ще отговаря? Пусни ме!

— Чакай бе, човек, чакай! Добре, ще отидеш, ще ги наругаеш, ще вдигнеш скандал. И какво от това? Щом досега нищо не са направили, значи, нямат сили да го направят. Ако имаше от какво, мигар колхозът нямаше да построи нова кошара?

— Но поне покрива можеха да поправят! А къде е вратата? Къде са прозорците? Всичко се е разрушило, в кошарата сняг, от десет години торът не е изкарван! Погледни, ще стигне ли това гнило сено?

С такова ли сено се хранят агнета? А настилка отде ще вземем? Нека да изпукат агнетата в калта, така ли? Така ли според тебе? Махни се!

— Стига, Танабай, опомни се! Ти какво, най-добър от всички ли си? Както всички, така и ние. И това ми било мъж! — засрами го жена му. — По-добре помисли какво може да се направи, докато не е късно. Зарежи ги. Ние отговаряме и ние трябва да го направим. Ето, аз забелязах по пътя към падината гъсти шипкови храсти, вярно, бодливи са, но ще ги насечем, ще позакрием покрива, ще разхвърляме отгоре тор. А за постилка ще трябва да накосим курай. Все някак ще изкараме, ако времето не ни излъже...

И сакманшчиците започнаха да успокояват Танабай. Той слезе от седлото, заряза женорята и тръгна към юртата. Седеше, клюмнал глава като след тежка болест.

В къщи всички притихнаха. Страхуваха се да говорят. Джайдар свали от жарта чайника, приготви силен чай, донесе с гърнето вода и поля на мъжа си да се измие. Постла чиста покривка, дори намери отнякъде бонбони, в една чинийка сложи топено масло на жълти резенчета. Поканиха сакманшчиците и седнаха да пият чай. Ах, тия женоря! Пият си чая, говорят си за щяло и нещяло, сякаш са на гости. Танабай мълчеше, а след чая излезе и започна да нарежда срутилите се камъни на бачията. Работа имаше до гуша. Но все нещо трябваше да се направи, за да се приберат овцете през нощта. Излязоха жените и също се захванаха с камъните, дори момиченцата се мъчеха да ги носят.

— Скоро в къщи! — каза баща им.

Хвана го срам. Мъкнеше камъни и не вдигаше очи. Вярно казваше Чоро, ако не беше Джайдар, отдавна щеше да счупи буйната си глава...

XVI

На другия ден Танабай отиде да помогне на своите подшефни, а после цяла седмица работи, без да подвие крак. Дори не помнеше кога му се е случвало да работи така. Може би само на фронта, когато правеха укрепления по цели денонощия. Но там беше целият полк, цялата дивизия, цялата армия. А тук е сам с жена си и една от сакманшчиците. Другата пасеше овцете наблизко.

Най-тежко вървеше почистването на кошарата от тора и сеченето на шипковите храсти. Те бяха гъсти, бодливи. Танабай си изподра ботушите, от войнишкия му шинел не остана нищо — само парцали висяха. Насечените шипки връзваха с върви и ги влачеха, защото не можеха да ги качат нито на кон, нито да ги помъкнат на гръб — бодяха. Ругаеше Танабай — долина на Петте дървета, а от тях пет пънчета не са останали. Прегърбени, облети в пот, влачеха тия проклети шипкови храсти, а по пътя към кошарата сякаш беше минала брана. Жал му беше за жените, но нищо не можеше да направи. Не можеха да работят спокойно. Времето беше малко и към небето трябваше да се поглежда. Какво става там? Ако падне сняг, всичко е напразно. И той непрекъснато караше по-голямата си дъщеричка да тича до стадото, за да научи не е ли започнало обагнянето.

А с тора беше още по-лошо. Толкова много имаше, че за половин година не можеше да се изкара. Когато под здрав покрив има сух, утъпкан овчи тор, да се работи с него, е дори приятно. Пластовете се отделят на цели парчета. Нарездаха го да се суши на големи купчини. Жарта от овчия тор е приятна и чиста като злато и през зимните студове овчарите се греят с него. Но ако торът е лежал под дъжд или под сняг както тука, няма нищо по-тежко да се разправя човек с него. Каторжен труд. А времето не чакаше. Нощем, запалили димящите фенери, те продължаваха да изкарват на носилки тази студена, лепкава, тежка като олово кал. Работеха вече две денонощия.

Зад кошарата натрупаха огромна купчина тор, а вътре сякаш нищо не беше пипнато. Бързаха да изчистят поне един ъгъл от

кошарата за агнетата, които очакваха. Но какво значеше един ъгъл, когато цялата тая голяма кошара беше малка, за да побере всичките майки с агнетата — нали ще се раждат по двайсет-трийсет агнета на ден! „Какво ще стане?“ — само за това си мислеше Танабай, като трупаше върху носилката тор, изнасяше го, после отново се връщаше и така до полунощ, до разсъмване. Свят му се виеше. Ръцете му изтръпнаха. Пък и вятърът непрекъснато гасеше фенерите. Добре, че сакманшчиците не роптаеха, работеха наравно с Танабай и Джайдар.

Мина едно денонощие, после още едно и още едно... А то все изнасяха и изнасяха тора, запушваха дупките по стените и покрива. И една нощ, като излизаше с носилката от кошарата, Танабай чу как в бачията изблея агънце, как майка му отвърна, чукайки с крака. „Започва се!“ — подскочи сърцето му.

— Ти чу ли? — обърна се Танабай към жена си.

Те веднага захвърлиха носилките с тора, грабнаха фенерите и се затичаха към бачията.

Мъждукащите фенери започнаха да шарят из стадото. Къде е то? Ей там в ъгъла! Майката вече облизваше мъничкото треперецо тяло на новороденото. Джайдар зави агнето с роклята си. Добре, че навреме пристигнаха, иначе щеше да замръзне в бачията. Излезе, че наблизко се беше обагнила още една овца. Тя беше родила две. Танабай ги зави в кожуха си. Още пет овце имаха напъни и сподавено блееха. Значи, започваше се. До сутринта и те ще родят. Повикаха сакманшчиците. Започнаха да изкарват от бачията родилите овце, за да ги приберат в горе-долу очистения ъгъл на кошарата.

Танабай настла слама покрай стената, сложи агнетата, които за първи път опитаха майчино мляко, и ги покри с чувал. Студено беше. Вкара и майките в кошарата и се замисли, прехапал устни. А каква полза от мислене? Оставаше му само да се надява, че може би все някак си ще се оправят нещата. Колко работа, колко грижи... Поне слама да имаше достатъчно, ама и нея я няма, Ибраим и за това ще намери уважителна причина. Ще каже: „Я опитай да докараш слама в планините в тая лапавица.“

Ех, каквото ще да става! Той излезе и донесе шише с разрежено мастило. На едното агънце намаца върху гърба двойка, а на близнаците — тройка. Сложи същите номера и на майките, че после къде ще се

оправи човек, когато ще гъмжат тука със стотици. Усилното овчарско време вече започна!

И започна жестоко, като при отбрана, когато няма с какво да се защищаваш, а танковете настъпват. И ти стоиш в окопа и не бягаш, защото няма накъде. Едно от двете: или по чудо ще издържиш в схватката, или ще умреш.

На сутринта Танабай стоеше върху височинката, преди да изкара стадото на паша, и мълчаливо гледаше наоколо, сякаш преценяваше позициите си. Стара беше неговата отбрана, нищо не струваше. Но той беше длъжен да стои, нямаше накъде да бяга. Малката лъкатушна долинка с плитка рекичка се гушеше между рътлините, а зад тях се издигаха по-високи върхове, по-надалече още по-високи, покрити със сняг. Над белите склонове се чернееха голи, каменисти скали, а там, на хребетите, сковани от ледове, беше зимата. Една крачка я делеше от тях. Стига само мъничко да помръдне, та пусне надолу облаци, долинката ще потъне в мъгла и тогава иди я търси.

Небето беше сиво, в сива студена мътилка. Долу подухваше вятър, а наоколо беше пусто. Планини, навред планини. Душата ти вледенява от тревога. А в порутената кошара вече блееха агнетата. Току-що бяха отбили от стадото още десет овце, които бяха готови да родят, оставиха ги в кошарата да се обагнят.

Стадото бавно тръгна да търси оскъдната храна. И там, на пасището, също трябва да си отваряш очите, случва се овцата да не дава никакви признаци, че скоро ще роди. А после — хоп, легнала зад храстите и родила. Ако не видиш, агнето ще се простуди на влажната земя и тогава вече е готово за оня свят.

Но Танабай се застоя на височинката. Махна с ръка и закричи към кошарата. Там имаше още много работа, трябваше поне още нещичко да се направи.

После пристигна Ибраим, брашно донесе, безсрамникът... Откъде, казва, ще ви намеря аз дворци? Каквито кошари има в колхоза, такива. Други няма. Още не сме стигнали до комунизма.

Танабай едва се сдържа да не се нахвърли върху него с юмруци.

— Какво общо имат тука твоите шеги? Аз говоря за работата, мисля за работата. Аз трябва да отговарям.

— А според вас аз не мисля ли? Вие отговаряте за някакво си стадо, а аз за всичко, за вас, за всички други, за цялото

животновъдство. Да не мислите, че ми е леко! — И изведнъж за изненада на Танабай тоя хитрец заплака, заврял лице в ръцете си, замънка през сълзи: — Под съд ще ме дадат! Под съд! Отникъде нищо не можеш да вземеш. Хората не искат да станат дори сакманшчици за известно време. Убийте ме, разкъсайте ме, нищо повече не мога да направя и нищо не чакайте от мене. Ах, защо ли се заех с тая работа!

Така си и тръгна, като остави наивния Танабай със смутена душа. Повече не го видяха.

Първата стотица се обагни. В стадата на Ешим и Бектай, които бяха по-нагоре в долината, обагнянето още не беше започнало, но Танабай все чувствуваше, че катастрофата се приближава. Всички те — трима възрастни, без старата жена сакманшчица, която сега постоянно пасеше стадото, и по-голямата шестгодишна дъщеря — едва успяваха да поемат агнетата, да ги съберат, да ги слагат при майките, да ги затоплят, с каквото им попадне, да изнасят тора, да пъхат вършини под настилката. И вече се чуваше гладното врещене на агнетата — млякото не им стигаше, майките бяха изтощени и нямаше с какво да ги кърмят. А какво ги очакваше занапред?

Въртяха се като в омагьосан кръг овчарските дни и ноци, връхлиташе времето за разплода и хората не можеха нито да отдъхнат, нито да изправят гръб.

А как ги изплаши времето вчера! Изведнъж силно застудя, навъсени облаци плъзнаха, заваля суграшица. Всичко потъна в мъгла, потъмня...

Но скоро облациите се разпръснаха и започна да се затопля. Във въздуха замириса на пролет, на влага. „Дай боже да настъпи пролетта. Да настъпи и да не си отива, защото нищо по-лошо няма, когато времето започва да се мени, да става ту хубаво, ту лошо“ — мислеше си Танабай, като изнасяше на вилите заедно със слама воднистите остатъци от раждането.

И пролетта дойде, само че не така, както я очакваше Танабай. Пристигна изведнъж, нощем, с дъжд, мъгла и сняг. Връхлетя върху кошарата, върху юртата и бачията и обля всичко със студена вода. Напои с ручей и локви измръзналата, кишава земя. Прокапа през гнилия покрив, намокри стените и започна да наводнява кошарата,

накара обитателите ѝ да замръзнат до мозъка на костите си. Всички вдигна на крак. Агнетата се скупчиха във водата, майките тревожно блееха и раждаха стоешком. Пролетта кръщаваше новородените със студена вода.

Защураха се хора с мушамы, с фенери. Разтича се Танабай. Като чифт подгонени зверове се мятаха в тъмнината големите му ботуши из локвите, из кишавия тор. Полите на мушамата му плющяха като крила на ранена птица. Той тежко дишаше, викаше на себе си и на другите.

— Дайте по-скоро длето! Лопата! Трупайте тор! Преграждайте водата!

Трябваше поне да отведат потоците вода, които се стичаха в кошарата. Той удряше замръзналата земя, копаеше канавки.

— Светни! Светни тука! Какво гледаш!

А нощта падаше като мъгла, валеше мокър сняг и с нищо не можеше да го спре.

Танабай отиде в юртата. Запали лампата. Тук също отвсякъде капеше. Но не така, както в кошарата. Децата спяха и одеялото беше мокро. Танабай сграбчи и двете деца заедно с постелята, премести ги в ъгъла, за да освободи повече място в юртата. Покри децата с кече, за да не се мокри отгоре одеялото, и като излезе, викна на жените, които бяха в кошарата:

— Носете агнетата в юртата! — и се затича нататък. Но колко агнета можеха да се поберат в юртата?

Няколко десетки, не повече. А къде ще дянат останалите? Ох, поне да се спаси това, което може...

Настъпи утрото. А небесната мътилка нямаше ни начало, ни край. Стихне малко и отново започне ту дъжд, ту сняг, ту дъжд, ту сняг...

Юртата беше натъпкана с агнета. Непрекъснато врецяха. Воня, смрад. Натрупаха вещите накуп, покриха ги с брезент, а те се преместиха в палатката на сакманшчиците. Децата мръзнат, плачат.

Настъпиха черни дни за овчаря. Той проклина своята съдба. Псува всичко и всички на тоя свят, не спи, не яде, изнемогва от работа сред мокрите от глава до пети овце и замръзващите агнета. А смъртта вече ги коси в прогизналата от влага кошара. Не ѝ е трудно да дойде тук — може да влезе, откъдето си иска — през пробития покрив, през прозорците без стъкла, през отворите на вратата. Тя пристигна и

започна да коси агнетата и изнемощелите майки. Овчарят изнася сини трупчета по няколко наведнъж и ги натрупва зад кошарата.

А навън, в бачията, под дъжда и снега стоят бременните майки. Днес-утре и те ще родят. Шибга ги дъждът, спазми свиват челюстите им. Мократа вълна увисва на парцали...

Овцете вече не искат да вървят на пасището. Каква ти паша в такъв студ и влага. Старата сакманшчица с чувал на главата ги подкарва, а те се връщат назад, сякаш тук ги чака рай. Жената плаче, събира ги, отново ги подкарва, а те отново бягат назад. Танабай излиза разярен. Исква му се да пребие с пръчка тия глупави овце, но нали са бременни. Вика другите и всички заедно с мъка изкарват стадото на паша.

Откак започна това бедствие, Танабай загуби представа за времето, за броя на загиващите пред очите му агнета. Повече раждаха по две, дори по три. И цялото това богатство загиваше. Трудът отиваше на вятъра. Агнетата се появяваха на бял свят и в същия ден умираха в кишата и тора. А ония, които оставаха, кашляха, хъркаха, получаваха диария и се цапаха едно друго. Осиротелите майки врецяха, тичаха, бутаха се и тъпчеха ония, които имаха напъни. Във всичко това имаше нещо противоестествено, чудовищно. Ох, как искаше Танабай малко да се задържи, малко да се забави раждането! Искваше му се да викне на тия глупави овце: „Спрете! Не раждайте! Спрете!...“

Но майките сякаш се бяха наговорили, раждаха една след друга, една след друга, една след друга!...

И в душата се надигаше черна, страшна злоба. Надигаше се, забулваше очите с черния мрак на омразата към всичко, което ставаше тук, към тая мизерна кошара, към овцете, към себе си, към своя живот, към всичко онова, заради което се мяташе като риба на сухо.

Обхвана го някакво вцепенение. Лошо му ставаше от мислите, той ги гонеше, но те не отстъпваха, промъкваха се в душата му, промъкваха се в главата му: „Защо е всичко това? Кому е нужно? Защо развъждаме овце, щом не можем да ги опазим? Кой е виновен за това? Кой? Отговаряй кой! Ти и такива дърдорковци като тебе. Казваше — ние всичко ще оправим, ще настигнем и ще надминем, обещаваха. Красиво говорим. На сега, вдигай умрелите агнета, изнасяй ги. Мъкни там оная майка, дето умря в локвата. Покажи се какъв си...“

И особено нощем, затънал до колене в мръсотия и овча пикоч, Танабай се задъхваше от тежките си горчиви мисли. О, тия безсънни нощи по време на раждането! Под краката блато прогизнал тор, а отгоре тече. Вятърът се разхожда из кошарата като в полето, загасва фенерите. Танабай върви пипнешком в тъмното, спъва се, лази, за да не смачка новородените, намира фенера, запалва го и на светло вижда подутите си черни ръце, изцапани от тор и кръв.

Отдавна не се беше оглеждал в огледало. Не знаеше, че е побелял и остарял много. И че отсега нататък е старец. Но това не го интересуваше. Нямаше време да хапне и да се умие. Не оставяше на мира ни себе си, ни другите. Като видя, че приближаваше голямата катастрофа, качи младата сакманшчица на коня си и каза:

— Бягай да намериш Чоро. Кажу му веднага да дойде. А ако не дойде, предай му да не се мярка пред очите ми!

Тя се върна вечерта, смъкна се от седлото, посиняла от студ и мокра до кости:

— Той е болен, Танаке. На легло е. Каза, че след ден-два, макар и мъртъв, но ще дойде.

— Дано от болести да не се отърве вече! — кълнеше Танабай.

Джайдар искаше да го сгълчи, но не посмя, невъзможно беше.

Времето започна да се изяснява на третия ден. Облаците се разпръснаха без желание, мъглата се вдигна към планините. Вятърът стихна. Но вече беше късно. Бременните овце през тези дни толкова бяха измършавели, че беше страшно да ги гледа човек. Стоят изнемощели, с подути коремии на тънките си крака. Какви майки-кърмачки са те! А ония, които бяха родили, и агнетата, които още бяха живи, дали ще издържат до лятото и ще се оправят на зелената трева? Рано или късно болестта ще ги довърши. Ако пък не, само кожа и кости ще останат, нито вълна, нито месо ще има...

Едва се справи времето и друго нещастие ги сполетя. Водата започна да замръзва по земята. Очакваше се поледица. Но след пладне времето поотпусна. Зарадва се Танабай — може би все нещо ще спасят. Отново взеха лопатите, вилите и носилките. Поне пътечки трябваше да направят в кошарата, защото нямаше къде да се стъпи. Но малко се занимаваха с това. Трябваше да се кърмят сирачетата-сукалчета, да се слагат при бездетните майки. А те не даваха, не приемаха чужди. Агнетата се бутяха, търсеха мляко. Със студените си

устнички лапаха пръстите, смучеха ги. Щом ги прогониш, те смучат мръсните подгъви на мушамите. Искат да ядат. Тичат подире ти и плачат.

Идеше му да плаче, да се разкъса. Колко още можеше да иска от тия жени и от своята малка дъщеричка. Едва се държат на краката си. Ето вече няколко дни мушамите, с които са облечени, не изсъхват. Нищо не им казва Танабай. Само веднъж не издържа. Веднъж старата жена докара стадото след пладне и поиска да помогне на Танабай. Той скочи да погледне какво става там. Погледна и сякаш го обля гореща вода. Овцете стояха и ядяха вълната си. Това значеше, че стадото е заплашено да умре от глад. Той излезе и се нахвърли върху жената:

— Ти какво правиш ма! Не виждаш ли? Защо мълчиш? Марш оттука! Подкарай стадото! И не им давай да се спрат, не ги оставяй да си ядат вълната. Нека да вървят. И нито за минута да не спират. Иначе ще те убия!

И още една беда. Една майка с две агнета започна да ги гони. Боде ги, не ги пуска при себе си, рита ги. А агнетата тичат след нея, падат, плачат. Това се случва, когато встъпва в сила най-жестокият закон за самосъхранението, когато майката инстинктивно отказва да кърми малките си, за да остане жива, защото организмът ѝ няма сили да храни други. Това явление е като болест, заразително. Щом като една овца даде пример, всички ще я последват. Изплаши се Танабай. Те с дъщеричката изгониха озверялата от глад майка заедно с агнетата навън, в бачията, и там започнаха насила да я карат да кърми малките си. Отначало Танабай държеше овцата, а дъщеричката слагаше агнетата, но майката се въртеше, риташе и искаше да избяга. Момиченцето нищо не можеше да направи.

— Татко, те не могат да сучат.

— Могат, ти просто нямаш ръце.

— Не могат, гледай, падат. — Тя почти плачеше.

— Я хвани, аз ще опитам!

Но колко сили имаше момиченцето. Щом пъкна агнетата под вимето, щом те започнаха да сучат, овцата се отскубна, събори момиченцето и избяга. Свърши се с търпението на Танабай. Той залепи една плесница на дъщеря си. Никога не беше бил децата си, а сега не издържа. Момиченцето заподсмърча. А той си отиде. Заряза всичко и си отиде.

Поразходи се, върна се, не знаеше как да поиска извинение на дъщеричката си, а тя сама дотича:

— Татко, прие ги. Ние с мама ѝ пъгнахме агнетата. Не ги гони вече.

— Много добре, дъще. Браво!

И веднага му стана по-леко на душата. Стори му се, че не всичко е толкова лошо. Може би ще успее да запази това, което е останало. А, току-виж, и времето започнало да се оправя! Изведнъж ще настъпи истинска пролет и ще отминат черните дни за овчаря. Той отново се впрегна в работа. Да работи, да работи, да работи — само така, само в това е спасението...

Дойде един отчетник. Младо момче на кон. Най-сетне. Разпитва как вървят работите. Искаше му се на Танабай да го напсува. Но какво е виновно то?

— Ти къде беше досега?

— Как къде? Обхождах стадата. Аз съм сам. Едва сколасвам.

— А при другите как е?

— Не е по-добре. През тези три дни много са измрели.

— Какво казват овчарите?

— Ами какво казват: псуват! Някои дори не искат да разговарят, Бектай ме изгони. Толкова е ядосан, че не можеш се доближи до него.

— Да-а-а! И аз нямах минутка свободна, за да отида при него. Но може би ще се поосвободя, ще отида. Е, а ти?

— Какво аз? Сметка водя.

— А някаква помощ ще получим ли?

— Ще получите. Казват, че Чоро ще дойде. Изпратил е обоз със сено и слама, всичко взеха от конюшната. Той казва, по-добре конете да умрат. Ама казват, че обозът е закъсал някъде, вижте какви са пътищата.

— Пътищата! А за какво са мислили по-рано? Вечно у нас е така. И каква полза има от тоя обоз сега? Аз ще им дам да се разберат! — заплашваше Танабай. — Мене не ме питай! Иди, погледни, преброй ги, запиши. На мене сега ми е все едно! — И като прекъсна разговора, отиде в кошарата да гледа как върви раждането. Днес още петнадесет майки се освободиха.

Танабай ходеше, прибираще агнетата и по едно време гледа, отчетникът му пъгна някакъв лист:

— Подпишете акта за падежа!

Подписа го, без да гледа. Така драсна, че счупи молива.

— Довиждане, Танаке! Да предам ли нещо? Кажете!

— Няма какво да казвам! — Но после все пак задържа момчето:
— Отбий се при Бектай, предай му, че утре по обед ще отида при него.

Напразно се безпокоеше Танабай, Бектай го изпревари. Той дойде, но как дойде...

Същата вечер отново духна ветрец, заваля сняг, който не беше много силен, но на сутринта натрупа, земята побеля. Гърбовете на овцете, които цяла нощ бяха стояли на крак в бачията, също бяха побелели. Сега те не лягаха. Ще се скупчат и стоят неподвижни и безразлични към всичко. Много продължи гладуването, много дълго пролетта се бори със зимата.

В кошарата беше студено. Снежинките падаха през пробития от дъждовете покрив, кръжаха покрай мътната светлина на фенерите и плавно се спущаха надолу, върху мръзнеците майки и агнета. А Танабай все още се въртеше сред овцете, изпълняваше своя дълг като войник от погребална команда на бойното поле след битка. Той вече привикна с тежките си мисли, възмущението му премина в мълчаливо озлобление. То стоеше като кол в душата му и не му позволяваше да се наведе. Той ходеше, ботушите му жвакаха в кишата, работеше и си спомняше през тия късни нощни часове различни случки от миналия си живот...

На времето беше пастирче. Пасяха овцете на един роднина заедно с брат си Кулубай. Измина една година и излезе, че са работили само за храната. Излъгал ги бе господарят. Дори не пожела да приказва с тях. Тъй си и отидоха със скъсани цървули, с жалките торбички, праметнати през рамо, с празни ръце. Като си отиваше, Танабай заплаши господаря си: „Аз ще ти припомня това, като порасна.“ А Кулубай нищо не каза, той беше пет години по-голям от него. Знаеше, че с това никого няма да уплаши. Друго нещо е сам да си господар, да имаш добитък, земя. „Като стана стопанин, никога няма да обиждам работника“ — казваше си той тогава. Тъй се разделиха те през оная година. Кулубай стана овчар на друг бей, а Танабай замина за Александровка, стана ратай на руснака Ефремов. Този селянин не беше много богат — чифт волове и чифт коне и своя земя. Сееше пшеница. Откарваше я на мелницата в градчето Аулие-ата. Работеше

там от тъмно до тъмно, а Танабай пасеше воловете и конете. Строг беше Ефремов, но не може да се отрече, че беше справедлив. Плащаше според уговорката. Тогавашните киргизки бедняци, вечно обирани от своите, предпочитаха да се главят при руски господари. Танабай се научи да говори руски, ходеше заедно с обоза в градчето Аулие-ата, така видя свят. Тогавашна стана революцията. И всичко се обърна с краката нагоре. Настъпи времето на танабаевци.

Танабай се върна в аила, започна друг живот. Той го погълна, понесе го, завъртя главата му. Всичко дойде наведнъж — земя, свобода, права. Избраха го в комитета на ратаите. Тогавашна стана приятел с Чоро. Чоро беше грамотен, учеше младежта да пише и да чете. И Танабай искаше да бъде грамотен, все пак нали е в ратайския комитет. Стана член на комсомолската група. И тук бяха заедно с Чоро. Заедно станаха членове на партията. Всичко вървеше по реда си, бедняците стъпиха на крака. Когато започна колективизацията, Танабай се отдаде на това дело с цялата си душа. Кой, ако не той, щеше да се бори за новия селски живот, за това, всичко да стане общо — и земята, и добитъкът, и трудът, и мечтите. Долу кулаците! Сурово, бурно време зашумя. Денем на седлото, нощем на събрания и заседания. Съставяха списъци на кулаците. Изхвърляха бейовете, моллите и всички останали богаташи като плевели от нивите. Нивите трябва да се изчистят, да покълнат нови класове. В списъците за разкулачване попадна и Кулубай. По това време, докато Танабай препускаше, докато правеше митинги и заседаваше, брат му успя да стане човек. Ожени се за вдовица и стопанството тръгна. Имаше добитък — овце, крава, чифт коне, дойна кобила с жребче, плуг, брани и всичко останало. По жътва наемаше жътвари. Не можеше да се каже, че бе станал богаташ, но не беше и беден. Хубаво живееше, хубаво работеше.

На заседанието на селсъвета, когато дойде ред на Кулубай, Чоро каза:

— Дайте да помислим, другари, да го разкулачваме или не? Такива като Кулубай ще са нужни в колхоза. Ами той сам е от бедняците. Не се е занимавал с вражеска агитация.

Едни казваха едно, други — друго. Едни бяха против, други — за. Последен трябваше да си каже думата Танабай. Той седеше настръхнал като гарван. Макар че Кулубай му бе заварен брат, все пак му беше брат. Трябваше да тръгне срещу брата си. Те си живееха

добре, макар че рядко се виждаха. Всеки беше зает със себе си. Ако каже — оставете го, как ще стане с другите! У всекиго ще се намери защитник, роднина. Ако каже — решавайте сами, ще си помислят, че е страхливец.

Хората чакаха какво ще каже той. И затова, защото чакаха, в него нарастваше ожесточението.

— Ти, Чоро, все така правиш — каза той, като стана. — Във вестниците пишат за книжните хора, как им викат там, ентилигенти. И ти си също ентилигент. Ти вечно се съмняваш, боиш се да не направиш нещо. А защо се съмняваш? Щом го има в списъка, значи, е кулак. И никаква пощада! Заради съветската власт и родния си баща няма да пожалия. А това, дете ми е брат, да не ви смущава. Ако не вие, аз сам ще го разкулача.

Кулубай отиде при него на другия ден. Танабай посрещна брат си студено, не му подаде ръка.

— Защо ще ме разкулачвате? Ами че ние двамата с тебе бяхме ратаи. Не ни ли гонеха и двамата бейовете?

— Сега това няма значение. И ти стана бей.

— Какъв бей съм аз! С труда си съм спечелил. И не ми е жал, вземете всичко. Само че защо ще ме слагаш в кулаците? Имай страх от бога, Танабай.

— Все едно е, ти си от вражеската класа. И ние трябва да те ликвидираме, за да построим колхоза. Ти си се изпречил на пътя ни и ние трябва да те махнем оттам...

Това беше последният им разговор. Ето вече двацет години, откакто не си бяха казали нито дума. Когато заточиха Кулубай в Сибир, колко приказки се изприказваха в аила, колко одумки!

Какво ли не говореха! Измислиха дори, че когато извеждали Кулубай от аила, конвоиран от двама милиционери, той ходел с наведена глава, никъде не гледал и с никого не се сбогувал. А щом излезли от аила и тръгнали по пътя през полето, той се втурнал към младата пшеница, това бяха първите колхозни есенници, и започнал да ги скубе от корен, да ги тъпче и мачка като звяр в капан. Милиционерите едва го откъснали и го подкарали по-нататък. И казваха, че Кулубай горчиво плакал и проклинал Танабай.

Танабай много-много не вярваше на това. „Вражески приказки. Искат да ме довършат с това. Но имат много здраве!“ — убеждаваше

себе си.

А веднъж преди жътва той обикаляше нивите, любуваше се, защото през тази година пшеницата беше много хубава, класовете се гордееха един пред друг и ето че се натъкна на онова място, където се бе мятал в отчаяние Кулубай, където бе тъпкал и скубал младото жито. Наоколо пшеницата се издигаше като стена, а тук сякаш бикове се бяха били — всичко беше изпотъпкано, изпочупено, изсъхнало и обрасло с лобода. Щом Танабай видя това, веднага спря коня.

— Ах ти, гад! — прошепна той, кипнал от яд. На колхозната пшеница си вдигнал ръка. Значи, ти си истински кулак и нищо повече.

Той дълго стоя тук на коня, мълчалив и мрачен, с тежки мисли, после обърна коня и си отиде, без да се озърне. Дълго време избягваше това злополучно място, заобикаляше го, докато не пожънаха пшеницата, докато добитъкът не изпотъпка стърнищата.

Тогава малцина защищаваха Танабай. Повечето го осъждаха: „Недай боже да имаш такъв брат! По-добре да нямаш роднини.“ Някои му го казваха направо в очите. Да, откровено казано, отдръпнаха се тогава хората от него. Не го направиха открито, но когато гласуваха неговата кандидатура, мнозина се въздържаха. Така малко по малко той излезе от актива. И все се оправдаваше с това, че кулаците подпалваха колхозите, убиваха, но най-главното беше, че колхозът заживя и работите от година на година се оправяха. Настъпи нов живот. Не, ненапразно бе направено всичко това на времето.

Танабай си спомняше цялото минало до най-малки подробности. Сякаш целият му живот бе останал там, в онова чудно време, когато колхозите набираха сили. Пак си припомни песента за ударничката с червена забрадка, припомни си първия колхозен камион, припомни си как стоеше през нощта до кабината с червеното знаме.

Танабай бродеше нощем из кошарата, изпълняваше своя горчив дълг и през главата му минаваха горчиви мисли. Защо сега всичко върви назад? А може би бяха сбъркали, може би бяха тръгнали по крив път? Не, не може да бъде така, не може. Пътят беше правилен. Тогава? Може би се бяха заблудили? Сбъркали? Но кога и как се е случило това? Ето и съревнованието сега. Записаха обещанията и повече никой не се интересува какво правиш тук и как живееш. По-рано имаше червени и черни дъски, всеки ден се водеха много разговори, много спорове кой да бъде на червената дъска, кой на черната — това беше

важно за хората. Сега казват, че всичко това е минало, отживяло е времето си. А вместо него какво има? Празни приказки, обещания. А на дело нищо. Защо е така? Кого да обвинява за всичко това?

Танабай се умори от мисли, на които не намираше отговор. Обхвана го безразличие и вцепенение. Работата не му спореше, главата го болеше, спеше му се. Видя как младата сакманшчица се опря до стената. Видя как се затваряха подпухналите ѝ очи, как се бореше със съня, как започна бавно да се свлича по стената, как накрая седна и заспа, обронила глава на коленете. Не я събуди. Също се опря до стената и също започна да се свлича надолу и нищо не можеше да направи със себе си, с оная тежест, която се стоварваше върху плещите му, която го натискаше, натискаше надолу.

Той се събуди от сподавен вик и някакъв глух удар по земята. Уплашено отскочиха овцете, започнаха да ходят по краката му. Той скочи и не можеше да разбере какво става. Развиделяваше се.

— Танабай, Танабай, помогни ми! — викаше го жена му.

Към нея дотичаха сакманшчиците, подир тях и той. Гледа — върху нея паднала от покрива греда. Единият ѝ край се беше измъкнал от влажната стена и подпорите бяха рухнали под тежестта на гнилия покрив. Той веднага се разсъни.

— Джайдар — викна той, подпря с рамо гредата и рязко я повдигна.

Джайдар изпълзя, заохка. Жените се завайкаха, започнаха да я опипват. Той ги разбута, не можеше да съобрази нищо от страх и заопипва с трепереци ръце тялото на жена си под фланелата.

— Какво ти стана? Какво?

— Ох, кръста ми! Кръста ми!

— Удари ли те? Я помогнете! — Той свали веднага мушамата си, сложиха върху нея Джайдар и я изнесоха от кошарата.

В палатката я огледаха. Отвън като че ли нищо нямаше, но здравата я беше ударило. Не можеше да шавне. Джайдар се заплака:

— Какво ще правим сега? В такова време, а пък аз? Какво ще правите сега?

„О, боже — мина му през ума, — трябва да се радва, че е останала жива, а тя? Да му опустее и работата. Само ти да останеш жива и здрава, горкичката ми...“

Той започна да я милва по главата.

— Какво говориш, Джайдар, успокой се! Само гледай да оздравееш. Другото няма значение, ще се оправим...

И всички те, едва сега дошли на себе си, започнаха един през друг да уговарят и успокояват Джайдар. И от това сякаш й поолекна, тя се усмихна през сълзи.

— Е добре, само не ми се сърдете, че така стана. Аз няма да се залежа. След ден-два ще стана, ще видите.

Жените започнаха да оправят постелята и да палят огъня, а Танабай се върна в кошарата и все още не вярваше, че нещастieto ги е отминало.

Утрото се роди бяло, покрито с нов мек сняг. В кошарата Танабай намери една майка, убита от гредата. Не бяха я забелязали. Сукалчето пъхаше муцунката си във вимето на мъртвата овца. И още по-страшно му стана, и още по-радостно, че жена му бе останала жива. Той взе осиротялото агънце и отиде да му търси друга майка.

И после, докато поставяше подпора под гредата и подпираше стената с дърво, все си мислеше, че трябва да отиде да види какво прави жена му.

Щом излезе навън, видя наблизко стадо овце, които бавно кретаха по снега. Някакъв овчар ги караше към тях. Какво беше това стадо? Защо го кара насам? Ще се смесят овцете, може ли така? Танабай отиде да предупреди тоя чуден овчар, че се е отбил в чужди места. Като се приближи, видя, че Бектай кара стадото.

— Ей, Бектай, ти ли си?

Оня нищо не отговори. Мълчаливо караше стадото към него и удряше овцете с пръчка по гърбовете. „Как може така с бременните овце?“ — възмути се Танабай.

— Ти откъде идеш? И накъде? Здравей!

— Оттам, дето вече ме няма. А накъде — нали виждаш. — Бектай се приближаваше към него, стегнато препасан с връв, с ръкавици, пъхнати под мушамата до гърдите.

Както държеше пръчката зад гърба си, той спря на няколко крачки, но не се здрависа. Плюна ядосано и ядосано стъпка плюнката в снега. Вдигна глава. Беше черен, с брада, сякаш залепена на неговото младо и красиво лице. Очите му, като на рис, гледаха изпод вежди с омраза и предизвикателство. Той плюна още веднъж, разтреперано премести пръчката от едната в другата си ръка и я размаха над стадото:

— Вземи си го. Ако искаш, брой, ако не искаш, не брой. Триста осемдесет и пет глави.

— Защо?

— Отивам си.

— Как така си отиваш? Къде?

— Някъде.

— Защо ми го казваш на мен?

— Защото ти си ми шеф.

— Е, та какво? Чакай, чакай, къде? Къде си тръгнал? — Едва сега Танабай разбра какво е намислил неговият подшефен овчар и му стана задушно и горещо от кръвта, която нахлу в главата му. — Как може така? — промълви той объркано.

— Ей така. Стига ми толкова. Омръзна ми. Наситих се на тоя живот. До гуша ми дойде.

— Ти разбираш ли какво говориш? Днес-утре ще започнат да раждат! Как може така?

— Може. Щом с нас могат така, и ние можем. Сбогом! — Бектай завъртя пръчката над главата си, захвърли я с всичка сила и си тръгна.

Танабай замръзна на мястото си, занемя. Вече не намираше думи, а Бектай крачеше и не се обръщаше.

— Опомни се, Бектай! — Той се затича след него. — Не бива така, помисли си какво правиш! Чуваш ли?

— Остави ме! — Бектай рязко се обърна. — Ти си помисли. Аз искам да живея като хората. С нищо не съм по-лош от другите. Аз също мога да работя в града, да получавам заплата. Защо трябва да загивам тук с тия овце! Без фураж, без кошара, без юрта над главата. Остави ме! И върви да си дереш гърлото и да затъваш в тор. Погледни се на какво приличаш. Ще пукнеш скоро тука. И не ти стига това, ами и лозунги дигаш. Искаш и другите да тръгнат подир тебе. Друг път! Стига ми толкова! — И той закричи, тъпчейки белия недокоснат сняг с такава сила, че следите му мигом почерняваха, наливайки се с вода.

— Бектай, чуй ме! — догони го Танабай. — Аз всичко ще ти обясня.

— Върви на други да обясняваш. Потърси глупаци!

— Спри, Бектай! Ще поговорим!

Бектай си отиваше и не искаше да слуша.

— Под съд ще те дадат!

— По-добре под съд, отколкото такъв живот! — озъби се Бектай и повече не се обърна.

— Ти си дезертъор!

Бектай продължаваше да крачи.

— Такива на фронта ги разстрелваха.

Бектай продължаваше да крачи.

— Стой, ти казвам. — Танабай го хвана за ръкава.

Бектай се отскубна и продължи нататък.

— Няма да ти позволя, нямаш право! — Танабай го дръпна за рамото и изведнъж белите върхове наоколо плувнаха пред очите му и потънаха в дим. Неочакван удар под челюстта го повали на земята.

Когато вдигна глава, още му се виеше свят. Бектай се беше скрил зад хълма.

Подир него лъкатушеше самотна пътечка от тъмни следи.

— Затри се момъкът, затри се! — застена Танабай, като се надигна и се подпря на ръце. Стана, ръцете му бяха в кал и сняг.

Пое си дъх. Събра стадото на Бектай и с клюмнала глава го подкара към своите овце.

XVII

Двама конници излязоха от аила и поеха към планините. Единият на кулест кон, другият на дорест. Опашките на конете бяха завързани на стегнати възли — предстоеше им дълъг път. Калта, смесена със сняг, летеше под копитата на пръски и буци.

Гюлсарь вървеше с опънати поводи и стремителна крачка. Омръзнало му беше да стои, докато стопанинът му боледуваше в къщи. Но сега го яздеше не стопанинът, а някакъв непознат с кожено палто и разкопчана брезентова мушама върху палтото. От дрехите му миришеше на боя и гума. Чоро яздеше до него на друг кон. Това се случваше — да отстъпи раванлията на някой другар, дошъл от районния комитет на партията. А на Гюлсарь всъщност му беше все едно кой ще го язди. Откакто го взеха от табуна, от стария му стопанин, много хора го яздеха. Разни имаше — и добри, и лоши. С едни му беше удобно, с други неудобно на седлото. Попадаше и в буйни ръце. Ах, колко лоши са те, когато яздат! Ще препусне с всички сили, изведнъж ще го спре с юздите, ще го накара да застане на задни крака, отново ще препусне и отново ще го спре внезапно. И той не знае какво да прави, само и само да го видят, че е на раванлия. С всичко беше свикнал вече Гюлсарь. Само да не стои в конюшната, да не скучае. В него все още живееше старата страст — да препуска, да препуска, да препуска. А кой го яздеше, му беше все едно. На ездача не му е все едно какъв кон ще язди. Щом му даваха кулестия раванлия, значи, го уважават, страхуват се от него. Силен и красив е Гюлсарь. Спокойно и сигурно се чувствува ездачът върху него.

Тоя път раванлията беше яхнат от районния прокурор Сегизбаев, изпратен в колхоза като пълномощник. Съпровождаше го партийният секретар на колхоза — значи, и това беше от уважение. Мълчи партийният секретар, май се страхува — зле са с агненето. Много зле. Е, нека си мълчи. Нека се страхува. Няма какво да се пъха с празните си приказки, низшестоящите трябва да са плахи пред висшестоящите. Иначе никакъв ред няма да има. Има и такива, които се държат

фамилиарно със своите подчинени, но после от същите тия подчинени такива удари получават, че от тях се вдига прах като от стари дрехи. Властта е голяма работа, отговорна, не е за всяка уста лъжица.

С такива мисли яздеше Сегизбаев, клатейки се на седлото в такт със стъпката на раванлията, и не може да се каже, че беше в лошо настроение, макар че отиваше на проверка при овчарите и знаеше, че няма да види много приятни неща. Зимата и пролетта се сблъскаха, не си отстъпват и от това сблъскване най-много си патят овцете, загиват малките, загиват измършавелите майки и нищо не може да се направи. Всяка година е така. И всички го знаят. Но щом са го изпратили като пълномощник, значи, е длъжен да подведе някого под отговорност. И някъде в тъмните дебри на своята душа той знаеше, че високият процент на падежа в района дори е добре дошъл за него. В края на краищата не той, районният прокурор, който е само член на бюрото на районния комитет, отговаря за положението в животновъдството. Първият секретар, ето кой отговаря. Нов е още, отскоро е в района, нека сърба попарата. А той, Сегизбаев, ще погледа. Пък и там, горе, нека видят дали не са сбъркали, като са изпратили секретар отвън. Неприятно му беше на Сегизбаев, когато се случи това, не можеше да се помири, че са го отминали. Отдавна вече е прокурор тук, неведнъж е доказвал на какво е способен. Но нищо, той си има приятели, при случай ще го подкрепят. Време е, време е да мине на партийна работа, заседа се в прокурорското кресло... А раванлията е добър, полюшва го като кораб, не се плаши ни от кал, ни от киша. Конят на партийния секретар е вече в пяна, а раванлията е само малко влажен...

А Чоро си мислеше за свои неща. Той изглеждаше много зле. Измъченото му лице бе пожълтяло, очите — хлътнали. Толкова време страда от това сърце и от година на година става по-зле. Мислите му бяха тежки. Да, Танабай излезе прав. Председателят вика, вдига шум, а полза — никаква. Повече стои в района, все има никаква работа там. Би трябвало да постави тоя въпрос на партийно събрание, но в района казват да изчакат. А какво ще чакат? Говори се, че Алданов искал да напуска, може би затова. По-добре да напусне. Време е и Чоро вече да се оттегли. Каква полза имат от него? Вечно боледува. Когато Самансур си идваше във ваканция, също го съветваше да напусне. Лесно е да напусне, а съвестта? Самансур не е глупаво момче. Сега той разбира нещата по-добре от баща си. Все обяснява как трябва да се

ръководи селското стопанство. Учат ги на хубави науки, с времето може и така да стане, както ги учат професорите, но докато умуват, бащата, изглежда, ще замине за оня свят. Не може да избяга никъде от своята мъка. Не можеш да избягаш от себе си, не можеш да се скриеш. Пък и какво ще кажат хората. Обещавахте, обнадеждавахте ги, вкара колхоза в дългове до гуша, а сега да се оттегли на почивка, така ли? Не, няма да намери покой, по-добре да кара до края. Ще им дойдат на помощ, така не може да продължава. Само че дано по-скоро дойдат! И истински, а не като тоя тук. Ще съдим, казва, за падежа. Добре, съди! Но работата със съд не се оправя. Върви намръщен, сякаш там, в планините, има само престъпници и той единствен се бори за колхоза... А всъщност пет пари не дава, само се преструва. Ама я се опитай да го кажеш!

XVIII

Високите планини бяха в сива мъгла. Забравени от слънцето, те мълчаливо чернееха горе, като обидени великани. Пролетта боледуваше. Влажно и мъгливо беше наоколо.

Бедствуваше Танабай в кошарата. Студ, задух. Обагнаха се по няколко майки наведнъж и нямаше къде да слагат агнетата. Просто да се разкъсаш. Врява, блеене, блъсканица. Всички искат да ядат и всички искат да пият и умират като мухи. Пък и жена му лежи с пребит кръст. Искаше да стане, но не можеше да се изправи. Да става каквото ще. Няма сили вече. Никакви сили няма!

От главата не му излизаше Бектай, безсилна злоба задушаваше Танабай. Не защото си беше отишъл — да върви по дяволите, и не защото беше подхвърлил стадото си, както кукувицата подхвърля яйцата си в чуждо гнездо — в края на краищата ще изпратят някого, ще вземат овцете, а защото не можа да отговори на Бектай така, че в земята да потъне от срам. Така, че да не види повече радост на тоя свят. Хлапак! Сополанко! А той, Танабай, старият комунист, който беше дал целия си живот за колхоза, не намери думи да му отговори достойно. Захвърли гегата и си отиде. Сополанко! Мислил ли е някога Танабай, че ще се случи такова нещо? Мислил ли е някога, че ще се смеят над делото, което за него беше кръв от кръвта му.

„Стига!“ — спираше сам себе си, но след минута отново се връщаше към същите мисли.

Ето че още една майка се освободи, роди две хубави агънца. Но къде да ги сложи? Виметата на овцете са празни. Пък и откъде да дойде млякото? Значи, и тия ще умрат! Ех, нещастие! А там лежат вече умрели, вкочанени. Танабай събра трупчетата и тръгна да ги изнася. Дотича запъхтяна дъщеричката му.

— Татко, при нас идват началници.

— Нека идват — троснато отвърна Танабай. — Ти иди наглеждай майка си.

Като излезе от кошарата, Танабай видя двамата конници. „О, Гюлсаръ! — зарадва се той. Отново звънна в гърдите му старата струна — откога не сме се виждали! Гледай го как върви, все си е същият!“ Единият беше Чоро, а другият, с коженото палто, който яздеше раванлията, не го познаваше. Някой от района.

„Добре, добре! Довтасахте най-сетне“ — със злорадство си помисли той. Сега можеше да се оплаче, да излее мъката си. Ала не, няма да хленчи... Нека те се засрамят, нека се червят. Как може така. Оставиха ги да загинат, а сега пристигат...

Танабай не ги дочака да се приближат, отиде зад кошарата да хвърли мъртвите агнета на купчината. Върна се, без да бърза.

Ония бяха вече в двора. Конете дишаха тежко. Чоро изглеждаше жалък, виновен. Знаеше, че трябва да отговаря пред приятеля си. А оня на раванлията беше сърдит, страшен, дори не поздрави. Веднага кипна.

— Безобразие! Навсякъде е така! Гледай какво става тук! — възмущаваше се той, обръщайки се към Чоро. После каза на Танабай: — Как може така, другарю? — и кимна встрани, където Танабай бе отнесъл мъртвите сукалчета. — Пастир-комунист, а агнетата умират?

— Те сигурно не знаят, че съм комунист — язвително отвърна Танабай и изведнъж сякаш в него се счупи някаква пружина и веднага на душата му стана пусто, безразлично и тежко.

— Тоест как така? — Сегизбаев почервения и млъкна. — Социалистическо обещание давал ли си? — най-сетне намери какво да каже той, като дърпаше за назидание главата на раванлията.

— Давал съм!

— И какво беше казано в него?

— Не си спомням.

— Ето защо ти умират агнетата! — Сегизбаев посочи с дръжката на камшика пак към купчината и се изправи на стремената, въодушевен от възможността да накаже дръзкия овчар. Но преди това се нахвърли върху Чоро: — Къде гледате вие? Хората не знаят дори задълженията си. Провалят плановете, морят добитъка! С какво се занимавате вие тука? Как възпитавате комунистите? Какъв комунист е той! Вас питам!

Чоро мълчеше, навел глава. Мачкаше в ръцете си юздите.

— Такъв! — спокойно отговори вместо него Танабай.

— Аха, такъв. Ти си вредител! Ти унищожаваш колхозното стопанство. Ти си враг на народа. Твоето място е в затвора, а не в партията! Ти се подиграваш със съревнованието.

— Ъхъ, в затвора е моето място, в затвора! — потвърди Танабай също така спокойно и устните му заподскачаха от разкъсващ пристъп на ярост, който пламна в него от обида, от мъка, от всичко онова, което препълни чашата на търпението. — Е! — в упор погледна той Сегизбаев, като се мъчеше да смири подскачащите си устни. — Какво ще кажеш още?

— Защо разговаряш така, Танабай? — намеси се Чоро. — Кажи защо? Обясни всичко както трябва.

— Така ли? Значи, и на тебе трябва да ти се обяснява? Ти защо дойде тука, Чоро? — развика се Танабай. — Защо дойде? Тебе питам. За да кажеш, че ми умират агнетата? Сам зная! За да кажеш, че съм затънал в мръсотия до гуша? Сам зная! Че през целия си живот съм бил глупак? Че съм се разкъсвал заради колхоза? Сам зная!...

— Танабай! Танабай! Опомни се! — Побледнелият Чоро скочи от седлото.

— Махай се! — блъсна го Танабай. — Плюя аз на всичките си обещания, на целия си живот плюя! Махай се! Мястото ми е в затвора. Ти защо доведе тоя нов манап с кожено палто? За да се подиграва с мене, така ли? За да ме праща в затвора! Хайде, мръсник такъв, пращай ме в затвора! — Танабай се втурна да грабне нещо, хвана вилата, която беше подпряна на стената, и се нахвърли с нея срещу Сегизбаев. — Я марш оттук, мръсник такъв! Махай се! — И вече, без да съобразява, размаха вилата пред себе си.

Изплашеният Сегизбаев безразсъдно дърпаше раванлията ту насам, ту натам, вилата биеше обезумелия кон по главата, отскачаше със звънтене и отново се стоварваше върху главата му. В яростта си Танабай не разбираше защо така се гърчи главата на Гюлсаръ, защо така силно разтяга мундщука неговата червена, гореща уста, защо така объркано и страшно се мяркат пред него изскочилите очи на коня.

— Махай се, Гюлсаръ, махай се оттук! Остави ме да хвана този манап в кожа! — реवेशе Танабай, като нанасяше удар след удар върху невинната глава на раванлията.

Младата сакманшчица, която дотича, увисна на ръцете му, като се опитваше да изтръгне вилата, но той я блъсна на земята. Чоро през

това време успя да скочи на седлото.

— Назад! Да бягаме! Ще ни убие! — Чоро се хвърли към Сегизбаев, за да го заварди от Танабай.

Танабай замахна с вилата към него и двамата конника пришпориха конете и избягаха от двора. Кучето с лай ги преследваше, вкопчвайки се за стремената и опашките на конете.

А Танабай тичаше подир тях, спъваше се, грабваше буци глина, хвърляше ги и не преставаше да вика:

— В затвора е мястото ми! В затвора! Марш! Марш оттук! В затвора е мястото ми! В затвора!

После се върна, като все още бърбореше задъхан: „В затвора е мястото ми, в затвора!“ До него, горделиво, с чувство на изпълнен дълг, вървеше кучето. То чакаше одобрение от стопанина си. Но Танабай не го забелязваше. Срещу него, подпирайки се с тояга, се влачеше бледната, изплашена Джайдар.

— Какво направи? Какво направи?

— За нищо.

— Какво за нищо? Разбира се, за нищо!

— За нищо пребих раванлията.

— Ти полудя ли? Ти знаеш ли какво направи?

— Знам. Аз съм вредител. Аз съм враг на народа — промълви той, мъчейки се да си поеме въздух, после млъкна, стисна с ръце лицето си, сви се и се разплака.

— Успокой се, успокой се! — молеше го жена му, плачейки заедно с него, но той плачеше и плачеше, като се клатеше напред-назад. Никога досега Джайдар не беше видяла Танабай да плаче...

XIX

Бюрото на районния комитет на партията се събра на третия ден след това изключително произшествие.

Танабай Бакасов седеше в приемната и чакаше да го извикат в кабинета, в който се говореше за него. Много неща премисли той за тези дни, но все още не можеше да реши — виновен ли е, или не. Разбираше, че е извършил тежко деяние, че е вдигнал ръка срещу представител на властта, но ако работата беше само в това, всичко щеше да бъде просто. За недостойното си поведение беше готов да приеме всякакво наказание. Но в необуздания си гняв той изля цялата си болка за колхоза на вятъра, омърси всичките си тревоги и размисли. Кой ще му повярва сега? Кой ще го разбере? „А може би все пак ще разберат — пламваше в него искрица надежда. — Ще кажа за всичко. За зимата, за кошарата и юртата, за глада, за моите безсънни нощи, за Бектай... Нека да видят. Може ли така да се стопанисва?“ — и той вече не съжаляваше, че така се бе случило. „Нека ме накажат! — разсъждаваше той. — Затова пък на другите може да им стане по-леко. Може би след това ще се погрижат за овчарите, ще видят нашия живот, нашите нещастия.“ Но след минута, като си спомняше всичко преживяно, той отново се поддаваше на ожесточението, стискаше юмруците между коленете и упорито си повтаряше: „Не, за нищо не съм виновен!“ А после отново изпадаше в съмнение...

В приемната, кой знае защо, беше и Ибраим. „Тоя пък защо е тука? Долетя като лешояд на мърша“ — ядосваше се Танабай и му обръщаше гръб. А Ибраим си мълчеше, въздишаше и поглеждаше от време на време клюмналата глава на овчаря.

„Какво се бавят? — въртеше се на стола Танабай и си мислеше: — Какво пък толкова! Като ме бият, да ме бият!“ Там, в кабинета, изглежда, всички се бяха събрали. Последен, само няколко минути преди това, влезе Чоро. Танабай го позна по космите, които се бяха полепили по конحوвете на ботушите. Това бяха жълтите косми на кулестия раванлия. „Личи си, че здравата е бързал, Гюлсаръ е потънал

в пяна“ — помисли си той, но не вдигна глава. И ботушите с петна от конска пот и косъмчета по конحوвете нерешително потъпкаха край Танабай и се скриха зад вратата.

Дълго, мъчително се точеше времето, докато най-сетне от кабинета не надникна секретарката.

— Влезте, другарю Бакасов.

Танабай трепна, стана, оглушен от ударите на сърцето си, и влезе в кабинета под тая нестихваща канонада в ушите. Притъмня му. Той почти не можеше да различи лицата на хората, които седяха тук.

— Седнете. — Първият секретар на районния комитет Кашкатаев посочи на Танабай стола на края на дългата маса.

Танабай седна, сложи натежалите си ръце върху колената и зачака да просветне пред очите му. После погледна към масата. От дясната страна на първия секретар седеше Сегизбаев с надменно лице. Танабай така се напрегна цял от омраза към тоя човек, че мракът, който се беше спуснал пред очите му, веднага изчезна. Лицата на всички, седнали на масата, изпъкнаха рязко и отчетливо. Най-тъмно сред тях, тъмночервено, беше лицето на Сегизбаев и най-бледо, съвсем безкръвно лицето на Чоро. Той седеше най-накрая, най-близо от всички до Танабай. Слабите му ръце нервно потръпваха върху зеленото сукно на масата. Председателят на колхоза Алданов, който седеше срещу Чоро, силно сумтеше и намръщено гледаше встрани. Той не криеше отношението си към предстоящото дело. Другите очевидно още изчакваха. Най-сетне първият секретар откъсна поглед от книгата в папката.

— Пристъпваме към личното дело на комуниста Бакасов — каза той, като натъртваше думите.

— Да, казано с позволение, комуниста — ехидно смънка някой.

„Злобни! — рече си Танабай. — Не чакай пощада от тях. Защо пък трябва да чакам пощада? Да не съм престъпник?“

Той не знаеше, че при решаването на неговия въпрос ще се сблъска две страни, които тайно си съперничат, готови всяка посвоему да използва тоя печален случай. Едната страна, в лицето на Сегизбаев и неговите привърженици, искаше да изпита съпротивителните сили на новия секретар, да провери не може ли, макар като начало, да го привлече към себе си. Другата страна, в лицето на самия Кашкатаев, който се досещаше, че Сегизбаев е

хвърлил око на мястото му, обмисляше как да направи така, че да запази собствения си авторитет и да не изостря отношението си с тия опасни хора.

Секретарят на районния комитет прочете докладната записка на Сегизбаев. В докладната подробно бяха описани всички престъпления, извършени с думи и действия от Танабай Бакасов, овчар в колхоз „Белите камъни“. В докладната нямаше нищо, което Танабай би могъл да отрече, но нейният тон, формулировките на обвиненията, които му се предявяваха, го отчаяха. Той се изпоти от съзнанието за пълното си безсилие пред тая чудовищна хартия. Докладната на Сегизбаев излезе много по-страшна от самия него. Против нея не можеш да се нахвърлиш с вила в ръце. И всичко, което Танабай имаше намерение да каже за свое оправдание, рухна в един миг, загуби дори в собствените му очи всякакво значение, превърна се в жалко оплакване на овчаря за неговите обикновени несгоди. Не е ли глупак той? Колко струват неговите оплаквания пред тая страшна хартия! С кого е намислил да се пребори?

— Другарю Бакасов, съгласен ли сте с обективността на фактите, изложени в записката на члена на бюрото другаря Сегизбаев — попита Кашкатаев, като прочете докладната.

— Да — глухо отвърна Танабай.

Всички мълчаха. Изглежда, всички се страхуваха от тая хартия. Алданов удовлетворено огледа седналите с предизвикателен поглед — виждате ли какво става!

— Другари членове на бюрото, ако ми позволите, аз ще внеса яснота в същността на делото — решително заговори Сегизбаев. — Аз искам веднага да предпазя някои другари от възможни опити да квалифицират действията на комуниста Бакасов просто като хулиганска проява. Ако това беше така, повярвайте ми, аз не бих поставил тоя въпрос пред бюрото — срещу хулиганите ние имаме други мерки за борба. И, разбира се, работата не е в моите оскърбени чувства. Зад мене стои бюрото на районния комитет на партията, зад мене в дадения случай стои, ако искате, цялата партия. И аз не мога да допусна да поругават нейния авторитет. А най-главното, всичко това говори, че нашата политико-възпитателна работа сред комунистите и безпартийните е занемарена, че има сериозни недостатъци в идеологическата работа на районния комитет. Ние всички ще трябва да

отговаряме за начина на мислене на такива редови комунисти като Бакасов. Ние трябва да си изясним дали само той е такъв, или има и съмишленици. Какво говори неговото изявление: „Нов манап с кожено палто?“ Да оставим палтото настрана. Но според Бакасов излиза, че аз, съветският човек, пълномощникът на партията, съм нов манап, господар, потисник на народа! Така ли? Вие разбирате ли какво означават такива думи и какво се крие зад тях? Мисля, че коментарите са излишни... Сега за другата страна на делото. Потиснат от крайното неблагоприятно положение с животновъдството в „Белите камъни“, аз в отговор на възмутителните думи на Бакасов, който е забравил своето социалистическо обещание, го нарекох вредител, враг на народа и казах, че мястото му не е в партията, а в затвора. Признавам, оскърбих го и бях готов да му се извиня. Но сега се убедих, че това е тъкмо така. И не си вземам думите назад, а твърдя, че Бакасов е опасен, враждебно настроен елемент...

Какво не беше преживял Танабай? Мина войната от началото до края, но не подозираше, че сърцето му може да вика с такъв вик, с какъвто викаше сега. С тоя вик, който отекваше като нестихваща канонада в ушите му, неговото сърце падаше, ставаше, катереше се, смъкваше се надолу и отново се опитваше да стане, но куршумите стреляха право в него. „Боже — удряше в главата на Танабай, — къде се дяна всичко, което беше смисъл на моя живот, смисъл на цялата ми работа! Ето до какво доживях — станах враг на народа. А аз се измъчвах за някаква си кошара, за някакви си посрани агнета, за безпътния Бектай. Кому е нужно това!...“

— Ще напомня още веднъж изводите от докладната си записка — продължаваше Сегизбаев, който подреждаше думите си в железен ред. — Бакасов ненавижда нашия строй, ненавижда колхоза, ненавижда социалистическото съревнование, плюе на всичко това, ненавижда целия ни живот. Той заяви това съвсем открито, в присъствие на партийния секретар на колхоза, другаря Саяков. В неговите действия е налице и съставът на углавно престъпление — покушение срещу представител на властта при изпълнение на служебен дълг. Аз ви моля правилно да ме разберете. Моля Бакасов да бъде привлечен към съдебна отговорност и след излизането му оттук да бъде арестуван. Съставът на неговото престъпление напълно

съответствува на член 58. А за оставането на Бакасов в редовете на партията според мен не може да става и дума...

Сегизбаев знаеше, че е поискал много, но той разчиташе на това, че дори ако бюрото не счете за необходимо да привлече Танабай Бакасов към съдебна отговорност, то изключването му от партията във всички случаи ще бъде осигурено. Това изискване Кашкатаев вече не може да не подкрепи и тогава позициите на Сегизбаев още повече ще се затвърдят.

— Другарю Бакасов, какво ще кажете за вашето деяние? — попита Кашкатаев, вече раздразнен.

— Нищо. Вече всичко е казано — отвърна Танабай. — Излиза, че аз съм бил и си оставам вредител, враг на народа. Тогава защо ви трябва да знаете какво мисля аз? Съдете сами. Вие по-добре знаете...

— А вие считате ли се за честен комунист?

— Сега това не може да се докаже.

— А признавате ли вината си?

— Не.

— Вие какво, мислите се за най-умен от всички?

— Не, напротив, за най-глупав от всички.

— Позволете ми да се изкажа. — От мястото си етана млад момък с комсомолска значка на гърдите. Той беше най-млад от всички, дребен, теснолик, изглеждаше като момченце.

Танабай едва сега го забеляза. „Удряй, момче, не ме жали — мислено се обърна той към него. — И аз на времето бях такъв. Не жалех...“

И като мълния, блеснала в далечни облаци, видя онова място в пшеницата край пътя, където Кулубай бе изскубал и изпотъпкал младото жито. Видя го съвсем ясно, всичко изведнъж изплува пред мисления му взор, той изтръпна и душата му закреця с беззвучен вик.

Гласът на Кашкатаев го накара да дойде на себе си:

— Говорете, Керимбеков!...

— Аз не одобрявам постъпката на другаря Бакасов. Считам, че той трябва да понесе съответно партийно наказание. Но не съм съгласен и с другаря Сегизбаев. — Керимбеков сдържаше треперещия си от вълнение глас. — Напротив — считам, че трябва да разгледаме и поведението на другаря Сегизбаев...

— Хубава работа! — прекъсна го някой. — Такива ли са вашите порядки в комсомола?

— Порядките навсякъде са едни и същи — отвърна Керимбеков, като се развълнува още повече и почервеня. Той се запъна, подбирайки думите и превъзможвайки своята скованост. И изведнъж, сякаш от отчаяние, заговори остро и ядосано: — Какво право имате вие да оскърбявате колхозника, пастира, стария комунист! Опитайте се мене да наречете враг на народа... Вие обяснявате всичко с това, че сте били крайно потиснат от състоянието на животновъдството в колхоза, а не допускате ли, че пастирът е бил потиснат не по-малко от вас. Когато отидохте при него, вие заинтересувахте ли се как живее той и как вървят работите му? Защо умират новородените? Не. Ако се съди по вашата докладна, вие веднага сте почнали да му се карате. За никого не е тайна колко тежко върви кампанията по разплода в колхозите. Аз често ходя по колхозите и ме е срам, и ми е неудобно пред моите комсомолци-пастири, че толкова много изискваме от тях, а практическа помощ не им оказваме. Погледнете какви са кошарите в колхозите и как е с фуража. Аз съм син на овчар, знам какво значи да умират агнетата. В института ни учеха едно, а по места всичко върви постарому. Сърцето ме боли, като гледам всичко това!

— Другарю Керимбеков — прекъсна го Сегизбаев, — не се опитвайте да ни разнежвате, чувството е разтегливо понятие. Факти, факти са нужни, а не чувства.

— Извинете, но това не е съд над криминален престъпник, а разглеждане делото на наш партиен другар — продължаваше Керимбеков. — Решава се съдбата на един комунист. Нека се позамислим защо е постъпил така другарят Бакасов. Неговите действия, разбира се, трябва да се осъдят. Но как се случи така, че един от най-добрите животновъди в колхоза, какъвто е Бакасов, е стигнал дотам?

— Седнете — недоволно каза Кашкатаев. — Вие се отдалечавате от същината на въпроса, другарю Керимбеков. Според мен на всички тук е абсолютно ясно, че комунистът Бакасов е извършил много тежко деяние. На какво прилича това? Къде се е чуло и видяло такова нещо? Ние никому няма да позволим да се нахвърля с вили срещу нашите пълномощници, няма да позволим да подронва авторитета на нашите работници. Вие по-добре си помислете, другарю Керимбеков, как да

оправите работата в комсомола, а не да се занимавате с безпредметни спорове за душата и за чувствата. Чувствата са си чувства, а делата са си дела. Това, което си е позволил Бакасов, наистина трябва да ни направи по-бдителни. Разбира се, за него няма място в партията. Другарю Саяков, вие като партиен секретар на колхоза, потвърждавате ли цялата тая история? — попита той Чоро.

— Да, потвърждавам я — проговори бледният Чоро, като бавно ставаше от мястото си. — Но аз бих искал да обясня...

— Какво да обясните?

— Първо: аз бих помолил да разгледаме постъпката на другаря Бакасов в нашата партийна организация.

— Това не е задължително. После ще информирате членовете на партийната организация за решението на бюрото на районния комитет. Какво още?

— Аз искам да обясня...

— Какво да обясните, другарю Саяков? Антипартийното изказване на Бакасов е налице. Тук няма какво да се обяснява. Вие също носите отговорност. И ние ще ви накажем за лошата работа по възпитанието на комунистите. Защо сте се опитвали да склоните другаря Сегизбаев да не поставя въпроса пред бюрото? Искяхте да скриете? Безобразие! Седнете!

Започнаха спорове. Директорът на МТС-то и редакторът на районния вестник подкрепиха Керимбеков. По едно време дори изглеждаше, че ще успеят да защитят Танабай. Но самият той, потиснат и объркан, вече никого не слушаше. През цялото време се питаше: „Къде отиде всичко онова, с което живеех? Тука никого не го е грижа за това, какво става там при нас, в стадата. Какъв глупак съм бил! Живота си съсипах заради колхоза, заради овцете и агнетата, а сега всичко това не ги интересува. Сега съм опасен. Вървете по дяволите! Правете с мене, каквото щете, ако от това стане по-добре, няма да съжалявам. Хайде, гонете ме. Моят край се вижда, удряйте, не ме жалете!...“

Изказа се председателят на колхоза Алданов. По израза на лицето и жестовете му Танабай видя, че той ругае някого, но кого точно — не стигаше до съзнанието, докато не чу думите: „Пранги, раванлията Гюлсарь...“

— ... И какво си мислите — възмущаваше се Алданов. — Той открито ме заплашваше, че ще ми счупи главата само за това, че ние бяхме принудени да поставим букаи на коня. Другарю Кашкатаев, другари членове на бюрото, аз като председател на колхоза ви моля да ни избавите от Бакасов. Неговото място е действително в затвора. Той ненавижда всичките ръководни работници. Другарю Кашкатаев, навън има свидетели, които могат да потвърдят, че Бакасов ме е заплашвал. Може ли да ги повикаме?

— Не, не е нужно — с погнуса се намръщи Кашкатаев. — И това е достатъчно. Седнете.

После започнаха да гласуват.

— Има едно предложение — другарят Бакасов да бъде изключен от партията. Кой е „за“?

— Момент, другарю Кашкатаев — отново скочи Керимбеков. — Другари членове на бюрото, няма ли да направим голяма грешка? Има и друго предложение — да се ограничим със строго мъмрене, с внасяне в личното дело на другаря Бакасов и да обявим заедно с това мъмрене на члена на бюрото Сегизбаев за оскърбяване на партийното и човешко достойнство на комуниста Бакасов, за недопустим метод на работа от страна на другаря Сегизбаев като пълномощник на районния комитет.

— Демагогия! — викна Сегизбаев.

— Успокойте се, другари — каза Кашкатаев. — Намирате се в бюрото на районния комитет, а не у дома си. Моля да спазвате дисциплината. — Сега всичко зависеше от него, първия секретар на районния комитет. И той така насочи делото, както предполагаше Сегизбаев. — Не намирам, че е необходимо Бакасов да бъде привлечен към съдебна отговорност — каза той, — но в партията естествено той няма място, в това отношение другарят Сегизбаев е свършено прав. Ще гласуваме. Кой е за изключването на Бакасов?

Членовете на бюрото бяха седем души. Трима вдигнаха ръка за изключване, трима против. Остана да гласува Кашкатаев. Той се позабави и вдигна ръка „за“. Танабай нищо не видя. Той узна за решението на своята участ, когато чу как Кашкатаев се обърна към секретарката:

— Запишете в протокола: по решение на бюрото на районния комитет другарят Танабай Бакасов се изключва от партията.

„Ето и края“ — си каза Танабай и сърцето му замря.

— Аз настоявам да бъде наказан с мъмрене Сегизбаев — не се предаваше Керимбеков.

Това можеше да не се поставя на гласуване, да се отклони, но Кашкатаев реши, че трябва да го постави. То също си имаше скрит смисъл.

— Който е за предложението на другаря Керимбеков, моля да вдигне ръка.

— Пак трима на трима. И пак Кашкатаев вдигна ръка четвърти и с това спаси Сегизбаев от мъмрене. „Но дали той ще разбере, ще оцени тая услуга? Кой го знае... Коварен е, хитър.“

Хората се размърдаха на столовете си, сякаш се готвеха да си тръгнат. Танабай реши, че вече всичко е свършено, стана и мълчаливо, без да поглежда никого, се запъти към вратата.

— Бакасов, къде отивате? — спря го Кашкатаев. — Оставете си партийния билет.

— Да го оставя ли? — Едва сега Танабай разбра всичко, което се беше случило.

— Да, оставете го на масата! Вие сега не сте член на партията и нямате право да го носите.

Танабай пъкна ръката си, за да извади партийния билет. Дълго го търси сред настъпилата тишина. Той беше там, дълбоко, под фланелата, под сакото, в кожена торбичка, ушита от Джайдар. Тази торбичка Танабай носеше на ремък през рамо. Най-сетне я измъкна навън, извади партийния билет, стоплен от гърдите му, и го сложи, както беше топъл, пропит с миризмата на тялото му, върху студената полирана маса на Кашкатаев. Дори настръхна, стана му студено. И отново, без да гледа никого, напъха торбичката под сакото си и тръгна към вратата.

— Другарю Бакасов — чу съчувствения глас на Керимбеков. — А вие какво ще кажете? Та вие нищо не казахте тук. Може би ви е било трудно? Надяваме се, че вратите за вас не са затворени, че рано или късно вие ще може да се върнете в партията. Кажете, какво мислите сега?

Танабай се обърна с болка и с чувство на неловкост пред тоя непознат момък, който все още се опитваше по някакъв начин да облекчи мъката, която го беше потиснала.

— Какво има да казвам? — промълви той тъжно. — Не мога да ги надприказвам всички тук. Едно само ще кажа: не съм виновен за нищо, макар че съм вдигнал ръка, макар че съм казал лоши думи. Не мога да ви го обясня. Ей това е всичко.

Настъпи угнетяващо мълчание.

— Хм. Значи, на партията се сърдиш? — раздражено каза Кашкатаев. — Това е прекалено, другарю. Партията ти показва правия път, от съд те спаси, а ти отгоре на всичко си недоволен, сърдиш се! Значи, ти действително не си достоен да носиш името член на партията. И едва ли вратите й ще бъдат отворени за тебе!

Танабай излезе от районния комитет спокоен на вид, дори прекалено спокоен, и това беше лошо. Денят бе топъл, слънчев. Свечеряваше се. Хората бързаха по своите работи. Дечурлигата тичаха на площада пред клуба. А на Танабай му беше тежко да гледа всичко това, дори себе си не можеше да понася. По-скоро да се маха оттук, да върви в планината, в къщи, докато не му се е случило нещо по-лошо.

До неговия кон стоеше Гюлсаръ — голям, дълъг и силен, той пристъпи от крак на крак, когато Танабай се приближи, и го погледна спокойно и доверчиво с тъмните си очи. Забравил бе вече как Танабай го бе ударил с вилата по главата. Конят си е кон.

— Забрави, Гюлсаръ, не ми се сърди — прошепна Танабай на раванлията. — А мене ме сполетя нещастие. Много голямо нещастие. — И той изхлипа, прегърна коня през шията, но се сдържа, не се заплака, защото го беше срам от минавачите.

Той яхна своя кон и пое към къщи.

Чоро го настигна отвъд Александровския баир. Щом чу зад себе си познатия тропот на препускащия раванлия, Танабай обидено сви устни и настръхна. Не се обърна. Обидата помрачаваше душата и очите му. Сегашният Чоро за него не беше такъв, какъвто бе по-рано. Ето и днес: щом Кашкатаев повиши глас, Чоро спокойно си седна на мястото като послушен ученик. Как ще кара по-нататък? Хората му вярват, а той се страхува да каже истината, пази се, подбира думите си. Кой го е научил на това? Е, Танабай е изостанал човек, прост работник, а той е грамотен, всичко знае. През целия си живот е бил все ръководител. Нима Чоро не вижда, че не е така, както говорят сегизбаевци и кашкатаевци, че думите им отвън са красиви, а отвътре лъжливи и празни. Кого лъже той и защо?

Танабай не обърна глава и тогава, когато Чоро го настигна и се изравни с него, като опъваше юздите на разгорещения раванлия.

— Аз мислех, Танабай, заедно да си тръгнем — каза той, като си поемаше дъх. — Докато се обърна и тебе вече те няма...

— Какво искаш? — все така, без да го поглежда, рязко го попита Танабай. — Върви си по пътя.

— Хайде да поговорим. Не ми обръщай гръб, Танабай, да поговорим като приятели, като комунисти — започна Чоро и се запъна напред думата.

— Аз не съм ти приятел, пък и вече не съм комунист. Но и ти отдавна вече не си комунист. Ти се преструваш само...

— Ти сериозно ли? — попита Чоро с отпаднал глас.

— Разбира се, сериозно! Още не съм се научил да си подбирам думите. Какво, къде и как да говоря, също не зная. Сбогом. Ти си направо, аз съм оттук. — Танабай отби коня от пътя и без да се обръща, без да погледне нито веднъж в лицето приятеля си, пое през полето направо към планината.

Той не видя как Чоро побледня като мъртвец, как искаше да го спре, как протегна ръка и как после се сви, хвана се за гърдите и се повали върху шията на раванлията, поемайки въздух с отворена уста.

— Лошо ми е — шепнеша Чоро, като се гърчеше от непоносима болка в сърцето. — Ох, лошо ми е! — хриптеше той, посинял и задъхан. — По-скоро в къщи, Гюлсаръ, по-скоро в къщи.

Раванлията го носеше към аила, по тъмната пустинна степ, конят се плашеше от гласа на човека, в него се долавяше нещо страшно. Гюлсаръ присви уши и изплашено запръхтя. А човекът на седлото се мъчеше, гърчеше се, впил ръце и зъби в гривата на коня. Юздите се развяваха, увиснали на шията на препускащия Гюлсаръ.

XX

В тоя късен час, когато Танабай беше още на път към планината, по улиците на аила препускаше конник. Изплашените кучета се разляяха.

— Ей, има ли някой тук! Излезте! — викаше той стопаните. — Хайде на партийно събрание в управлението.

— Какво се е случило. Защо така спешно?

— Не зная — отвърщаше пратеникът. — Чоро ни вика. Каза бързо да отиваме.

А през това време Чоро седеше в управата, свит на стола, задъхващ се, здраво стискаше с ръка гърдите си под ризата. Стенеше от болка, хапеше устни. Студена пот беше избила по позеленялото му лице, очите му бяха хлътнали в ябълките като в тъмни дупки. От време на време той загубваше съзнание и отново му се струваше, че раванлията го носи из тъмната степ, че той иска да повика Танабай, но приятелят му, без да се обръща, му хвърля за сбогом палеци като въглени думи. Изгарят сърцето му думите на Танабай, изгарят душата му...

Тук го доведоха от конюшната под ръка, след като полежа върху сеното. Конярите искаха да го отведаат в къщи, но той не се съгласи. Изпрати човек да свика комунистите и сега ги чакаше да дойдат всеки момент.

Като запали лампата и остави Чоро сам, пазачката зашъта край печката в предната стая, от време на време надничаше през отворената врата, въздишаше и клатеше глава.

Чоро чакаше хората, а времето течеше капка по капка. На горчиви тежки капки с всяка измината секунда изтичаше времето, което му бе отредено и чиято цена той едва сега узна, след като бе преживял дълъг живот. Не можа да види дните и годините, които бяха изменили. Докато се обърне, те прелетяха в труд и грижи. Не всичко постигна през своя живот, не всичко успя да направи, както искаше. Мъчеше се, блъскаше се, но понякога отстъпваше, за да може да

заобиколи ъглите, за да не бъде толкова трудно да се ходи. Но не успя да ги заобиколи. Притисна го до стената оная сила, с която той избягваше да се сблъсква, и сега нямаше накъде да отстъпва, пътят свършваше. Ах, ако по-рано беше се съвзел, ако по-рано бе заставил себе си да гледа живота право в очите...

А времето минаваше капка по капка и всяка отекваше горчиво и тежко. Колко много се бавят хората. Колко дълго ги чака.

„Дано успея — със страх си мислеше Чоро. — Дано успея да кажа всичко — с беззвучен отчаян вик той задържаше живота, който го напущаше. Крепеше се, готвеше се за последен бой. — Всичко ще разкажа, всичко, както си е. Как мина заседанието на бюрото, как изключиха Танабай от партията. Нека знаят: аз не съм съгласен с това решение на районния комитет. Нека знаят: аз не съм съгласен с изключването на Танабай. Ще кажа всичко, което мисля за Алданов. Нека после, след мене да го изслушат. Нека комунистите да решат. Всичко ще разкажа за себе си, за това, какъв съм, за колхоза, за хората ще кажа! Дано успея, дано по-скоро дойдат, по-скоро...“

Първа дотича жена му с лекарствата. Изплаши се, занарежда, заплака:

— Ти имаш ли ум? Не се ли насити на тия събрания? Хайде в къщи. Погледни се. Боже мой, помисли поне за себе си!

Чоро не искаше да слуша. Отпрати я, като взе лекарството. Зъбите му тракаха о ръба на чашата, водата се разливаше по гърдите му.

— Нищо, вече ми е по-добре — промълви Чоро, като се опитваше да диша по-спокойно. — Ти почакай там, после ще ме заведеш. Не бой се, върви.

И когато се чува стъпки, Чоро се изправи, сподави болката си, събра сили, за да изпълни онова, което считаше, че е негов последен дълг.

— Какво се е случило? Какво ти е, Чоро? — питаха го хората.

— Нищо. Сега ще ви кажа, нека дойдат всички — отвърщаше той.

А времето минаваше капка по капка и всяка отекваше горчиво и тежко.

Когато комунистите се събраха, партийният секретар Чоро Саяков се изправи, сне шапката си и обяви партийното събрание за

открыто...

XXI

Танабай се върна в къщи през нощта. Джайдар бе излязла на двора с фенер. Очите ѝ изтекоха от чакане. И от пръв поглед разбра какво нещастие бе сполетяло мъжа ѝ. Той мълчаливо разседлаваше коня, тя му светеше, а той дума не продумва. „Поне да беше се напил в района, може би щеше да му поолекне“ — помисли си тя, а той все мълчеше и на нея ѝ ставаше страшно от неговото мълчание. А тя се готвеше да го зарадва — бяха докарали малко фураж, слама, ечемично брашно, беше се затоплило, изкараха агнетата на паша и те вече щипеха тревица.

— Взеха Бектаевото стадо. Нов овчар изпратиха — каза тя.

— А, много ме е грижа за Бектай, за стадото и за твоя овчар.

— Уморен ли си?

— Какво ти уморен! Изгониха ме от партията!

— По-тихо, сакманшчиците ще чуят.

— Какво по-тихо? Какво има да крия? Изгониха ме като последно куче и толкоз! Така ми се пада. И на тебе така ти се пада. Даже и това ни е малко. Какво стоиш? Какво ме гледаш?

— Върви да си починеш.

— Знам какво да правя.

Танабай тръгна към кошарата. Огледа овцете, после отиде в бачията, там също походи из тъмното и отново се върна в кошарата. Място не можеше да си намери. Нито искаше да яде, нито да говори. Просна се върху сламата, натрупана в ъгъла, и не помръдна. Животът, грижите, тревогите загубиха смисъл. Вече нямаше желание за нищо. Не му се живееше, не му се мислеше. Не искаше да гледа нищо наоколо.

Въртеше се, искаше да заспи, искаше да се забрави. Но къде ти? Можеш ли да избягаш от себе си. Отново си спомняше как Бектай си отиде, как подир него оставаха черни следи на белия сняг, как той нямаше какво да му отвърне, отново си представяше как викаше Сегизбаев, яхнал раванлията, как го нагрубяваше с най-лоши думи, как

заплашваше да го вкара в затвора, как Танабай излезе пред бюрото на районния комитет вредител и враг на народа и с това свършваше всичко, целият му живот. И отново му се искаше да грабне вилата, да се хвърли с вик, да тича в нощта, отчаяно да вика, за да чуе целият свят, докато най-сетне не се сгромоляса в някой дол и не си счупи главата.

Когато заспиваше, той си мислеше, че е по-добре да умре, отколкото да живее така. Да, да, по-добре смърт!...

Той се събуди с натежала глава. Няколко минути не можеше да разбере къде е и какво става с него. Наблизо се чуваха овце и блееха агнета. Значи, беше в кошарата. Навън трептеше утрото. Защо се събуди, защо? По-добре да не се бе събуждал. Оставаше му само да умре, трябва да свърши със себе си...

... После той пи с шепи вода от рекичката, мразовита студена вода с тънък хрустящ лед. Водата шумно изтичаше между треперещите му пръсти, а той отново загребваше и пиеше и тя се стичаше по гърдите му. Пое си дъх, дойде на себе си и едва тогава си представи цялата нелепост на онова хрумване за самоубийство, цялата глупост на тая разправа със себе си. Как може да посегне на живота си, който се дава само веднъж на човека? Та няма сегизбаевци заслужават това? Не, Танабай ще живее още, тепърва планини ще обръща...

Като се върна, без да го забележат, скри пушката, патрондаша и през целия ден усърдно работи. Искаше да бъде по-нежен с жена си, с децата си, със сакманшчиците, но се сдържаше, да не би жените да се усъмнят в нещо. А те работеха, като че ли нищо особено не се е случило и нищо не е станало, като че ли всичко беше наред. Танабай им беше благодарен за това, мълчеше си и работеше. Изкара овцете на паша, помогна да приберат стадото.

Вечерта времето се развали. Дъжд или сняг, но нещо щеше да вали. Наоколо планините потънаха в мъгла, небето натежа от облаци. Пак трябваше да мисли как да запази новородените от студа, пак трябваше да се разчиства кошарата, да се настила слама, за да не започне отново мор. Мрачен ставаше Танабай, но се стараше да забрави станалото и да не пада духом.

Беше тъмно, когато в двора влезе конник. Посрещна го Джайдар. Те поговориха за нещо. През това време Танабай работеше в кошарата.

— Ела за малко — повика го жена му. — Един човек те търси. — И по начина, по който го повика, той почувствува, че е станало нещо лошо.

Излезе. Поздрави. Беше един овчар от съседното урочище.

— А, ти ли си, Айтбай? Слизай от коня. Отде идеш?

— От аила. Бях по работа. Помолиха да ти предам, че Чоро е тежко болен. Казаха да идеш.

„Пак тоя Чоро!“ — лумна угасналата обида. Не искаше да го види.

— Че да не съм доктор? Той открай време си е болен. И без него си имам работа до гуша. Ето на, времето се разваля.

— Е, твоя работа, Танаке. Дали ще идеш, или няма да идеш, ти си знаеш. Аз ти предадох онова, за което ме помолиха. Довиждане. Време е да тръгвам, нощ иде.

Айтбай подкара коня, но после дръпна юздите.

— Ти все пак помисли, Танаке, много е болен. Повикаха сина му от училище. Отидоха да го посрещнат на гарата.

— Благодаря ти, че ми каза, но аз няма да ида.

— Ще иде — засрами се Джайдар. — Не се безпокой, ще иде.

Танабай не отвърна, а когато Айтбай излезе от двора, каза на жена си ядосан:

— Откажи се от тоя адет да отговаряш вместо мене. А знам какво правя. Щом казах, че няма да ида, значи, няма.

— Помисли какво говориш, Танабай.

— Няма какво да мисля. Стига ми толкова. Мислих, мислих, докато ме изгониха от партията. Аз никого си нямам. И ако се разболея, никой не искам да ми идва. Ще умра сам! — Той сърдито махна с ръка и отиде в кошарата.

Но сърцето му беше неспокойно. Поемаше новородените агнета, отнасяше ги на закътано в ъгъла, гълчеше овцете, които силно блееха, псуваше и мърмореше:

— Отдавна трябваше да се оттегли, нямаше така да страда. Цял живот боледува, охка, все се държи за сърцето, а не слиза от седлото. И това ми било началник. Не искам да те видя след всичко това. И да ми се обиждаш, и да не ми се обиждаш, твоя си работа. Аз също съм обиден. И никой да не си пъха носа...

Беше нощ. Започна леко да вали сняг и наоколо беше толкова тихо, че дори се чуваше как с лек шум падаха на земята редките снежинки.

Танабай не си отиваше в юртата, избягваше разговорите с жена си, а и тя не идваше при него. „Стой си там — мислеше си той. — Няма да ме накараш да отида. Сега всичко ми е безразлично. Ние с Чоро сме чужди. Той по своя път, аз по моя. Бяхме приятели, но сега е друго. А ако аз съм му приятел, къде беше той по-рано. Не, сега всичко ми е безразлично...“

Все пак Джайдар дойде, донесе му мушамата, новите ботуши, ръкавиците и шапката, всичко, което той обличаше, когато тръгваше на път.

— Обличай се — каза тя.

— Напрасно се стараеш. Никъде няма да отида.

— Не си губи времето, може да се случи така, че после цял живот да съжаляваш.

— За нищо няма да съжалявам. И нищо няма да му стане. Ще се вдигне, не му е за първи път.

— Танабай, никога за нищо не съм те молила, а сега те моля. Дай ми обидата си, дай ми мъката си. Тръгвай. Бъди човек.

— Не. — Танабай упорито поклати глава. — Няма да ида. Сега всичко ми е безразлично. Ти мислиш за приличието, за дълга. Какво ще кажат хората. А аз сега нищо не искам да зная.

— Опомни се, Танабай. Аз ще отида да видя огъня, да не паднат въглени върху кечето.

Тя си отиде, остави дрехите му, но той не мръдна от мястото си. Седеше в ъгъла, не можеше да надвие себе си, не можеше да забрави ония думи, които каза на Чоро. А сега: „Здравей, дойдох да видя как си със здравето? Може би трябва да ти помогна с нещо?“ Не. Той не може така. Не е в характера му.

Джайдар се върна.

— Ти още ли не си се облякъл?

— Не ми досаждай. Казах, няма да ида...

— Стани! — гневно викна тя. И той, изненадан от самия себе си, стана по нейна заповед като войник. Тя пристъпи към него, като го гледаше под мътната светлина на фенера със своите изстрадали възмутени очи. — Щом не си мъж, щом не си човек, щом си сополива

жена, аз ще ида вместо теб, а ти остани тук да цивриш! Аз тръгвам още сега. Върви веднага да ми оседлаеш коня!

И той се подчини, тръгна да оседлава коня. Навън валеше ситен сняг. Мракът се въртеше наоколо като безшумно, бавно колело, като вода в дълбок вир. Планините не се виждаха — мрак. „Гледай ти сега работа! Къде ще тръгне сама посред нощ — мислеше си той, като нагласяваше в тъмното седлото. — И не можеш да я разубедиш. Не, няма да се откаже. Да я убиеш, няма да се откаже. Ами ако сбърка пътя? Е, нека да се сърди на себе си...“

Танабай оседлаваше коня и го беше срам: „Звяр съм аз и нищо повече. Пощурях от обида. Излагам я на показ — гледайте колко съм нещастен и колко ми е лошо. И жена си уморих. А тя какво е виновна, за какво я мъча? Няма да видя добро аз. Пет пари не струвам. Звяр съм и това си е.“

Танабай се колебаеше. Тежко му беше да се откаже от думите си. Върна се настръхнал, навел очи.

— Оседла ли го?

— Да.

— Хайде, тръгвай — и Джайдар му подаде мушамата.

Танабай мълчаливо започна да се облича, доволен, че жена му първа отстъпи. И все пак, за да си придаде важен вид, каза:

— Може би пък утре да ида, а?

— Не. Тръгвай сега. Късно ще бъде.

Нощта се въртеше в планината като в тих вир. Плавно и меко се спущаха на земята големи парцали на последния пролетен сняг. Танабай яздеше сам сред тъмните склонове, тръгнал по зова на отблъснатия от него приятел. Снегът се полепваше по главата, по раменете, по брадата и ръцете му. Танабай седеше на седлото неподвижно и не го отърсваше. Така му беше по-добре да мисли. Той мислеше за Чоро, за всичко онова, което ги свързваше от дълги години, когато Чоро го учеше на четмо и писмо, когато те влязоха в комсомола, а после в партията. Спомни си как те с Чоро работеха заедно на строежа на канала и как Чоро пръв му донесе вестника със статията за него и снимката му, как пръв го поздрави и му стисна ръка. Смекчаваше се сърцето на Танабай, размръзваше се и той бе обхванат от тревожно чувство: „Как ли е той? Може пък наистина да е много

болен? Иначе защо ще викат сина му! Или иска да му каже нещо, да се посъветва...“

Развиделяваше се. Снегът продължаваше да вали. Танабай подкара коня по-бързо. Ей зад тези хълмове, в низината е айлът. Как ли е Чоро? Дано да стигна по-бързо.

Изведнъж в тишината на утрото се разнесе неясен далечен глас откъм аила. Плисна нечий вик и секна, замря. Танабай спря коня и нададе ухо. Не, нищо не се чуваше. Сигурно така му се е сторило.

Конят изкачи Танабай на хълма. Долу пред тях, сред белите заснежени градини, сред голите бахчи, лежаха улиците на аила, все още безлюдни в тая ранна утрин. Никой не се виждаше. И само в един двор се тълпеше черна купчина хора, край дърветата стояха оседлани коне. Това беше дворът на Чоро. Защо ли толкова много хора са се събрали там? Какво се е случило? Нима...

Като се изправи на стремената, Танабай трескаво преглътна бодлива буца студен въздух, замря и веднага пришпори коня надолу по пътя. „Не може да бъде! Как така? Не може да бъде!“ На душата му стана толкова тежко, сякаш той беше виновен за онова, което може би се беше случило там. Чоро, единственият му приятел, го бе помолил за последна среща пред вечната раздяла, а той се беше назлъндисвал, инатил, лелеял своята обида. Какъв човек е след всичко това? Защо жена му не плю в очите му? Какво на тоя свят може да бъде по-важно от последната молба на умиращ човек?

И пред Танабай отново застана оня път в степта, по който Чоро го настигна с раванлията. Какво му отговори той тогава? Та може ли да се прости това?

Танабай като в сън яздеше по заснежената улица, свит под тежестта на своята вина и своя срам, и изведнъж видя напред, зад двора на Чоро, голяма група конници. Те се приближаваха мълчаливо и изведнъж всички силно, в един глас извикаха, клатейки се на седлата:

— Ойбай, бауръмай! Ойбай, бауръм!^[1]

„Казахите са пристигнали“ — досети се Танабай и разбра, че вече няма на какво да се надява. Съседите казахи, дошли отвъд реката, оплакваха Чоро като брат, като съсед, като свой близък човек, известен в целия окръг. „Благодаря ви, братя — помисли си в тоя миг Танабай. — От дедите и бащите ни е останало в нещастия и скърби да сме

заедно, на сватби и надбягвания да сме заедно. Плачете, плачете заедно с нас!“

И той подир тях огласи утринния аил с отчаян, страшен вик:

— Чоро-о-о-о! Чоро-о-о-о! Чоро-о-о-о!

Той препускаше на коня, увисвайки от седлото ту на лявата, ту на дясната страна, и плачеше за своя приятел, който бе напуснал тоя свят.

Ето го двора, ето го и Гюлсаръ, застанал до къщата с траурен чул. Снегът пада върху него и се топи. Раванлията е останал без стопанин. Ще стои с празно седло.

Танабай пада върху гривата на коня, изправя се и отново пада. Наоколо едва различими като в мъгла лица на хора, плач. Той не чу как някой каза:

— Свалете Танабай от седлото. Отведете го при сина на Чоро.

Няколко чифта ръце се протягат към него, помагат му да слезе от коня и го повеждат под ръка през тълпата.

— Прости ми, Чоро, прости ми! — плачеше Танабай.

В двора, обърнал лице към стената на къщата, стоеше синът на Чоро, студентът Самансур. Той се обърна към Танабай, облят в сълзи, и те се прегърнаха разплакани.

После ги разделиха. И тогава Танабай видя до себе си, сред жените, нея, Бюбюжан. Тя го гледаше и мълчаливо плачеше. Танабай зарида още по-силно.

Плачеше за всичко, за всичко, което беше загубил, за Чоро, за своята вина пред него, за това, че не можеше да върне назад ония думи, които му беше хвърлил на пътя, плачеше за нея, застанала сега до него като чужда, за оная любов, за оная бурна нощ, за това, че тя остана самотна, за това, че вече остаряваше, плачеше за раванлията, за своя Гюлсаръ под траурния чул, за своите мъки и обиди, за всичко, което не бе изплакал.

— Прости ми, Чоро, прости ми! — повтаряше той. И с това сякаш молеше прошка от нея.

Той искаше Бюбюжан да се приближи до него, да го утеши, да избърше сълзите му, но тя не идваше, стоеше и плачеше.

Други го утешаваха.

— Стига, Танабай, със сълзи няма да помогнеш, успокой се.

И от това му ставаше още по-мъчно и по-болно.

↑

[1] Ойбай, бауръмай — траурен вик при оплакване на покойник.

XXII

Погребваха Чоро след пладне. Мътният диск на слънцето бледо светеше през безцветните слоеве на неподвижните облаци. Във въздуха се виеха меки, влажни парцали сняг. По бялото поле като черна мълчалива река лъкатушеше погребалната процесия. Тази река сякаш бе бликнала внезапно тук и сякаш за първи път си проправяше русло. Отпред, върху един камион със свалени капаци, возеха покойния Чоро, целият обвит с бяло погребално кече. До него седяха жена му, децата му, роднините. Всички останали вървяха отзад, яхнали коне. Двама души вървяха след колата пеш — синът му Самансур и Танабай, който водеше коня на покойния си приятел, раванлията Гюлсаръ с празно седло.

Пътят край селото беше покрит с мек равен сняг. Като широка, тъмна лента, изровена от копитата на конете, той се проточваше след процесията. Тя сякаш отбелязваше последния път на Чоро. Пътят водеше към хълма, към гробищата. И тук той вече безвъзвратно свършваше за Чоро.

Танабай водеше раванлията и мислено му говореше: „Ето, Гюлсаръ, останахме ние с тебе без нашия Чоро. Няма го... Защо ти тогава не ми викна, не ме спря? Бог не ти е дал език, а аз, макар че съм човек, излязох по-лош от тебе, коня, изоставих приятеля си на пътя, не се обърнах, не се опомних. Аз убих Чоро, убих го с думите си...“

През целия път до гробището Танабай молеше прошка от Чоро. И на гроба, като слезе в ямата заедно със Самансур, той говореше на Чоро, поставяйки тялото му във вечното земно ложе:

— Прости ми, Чоро! Сбогом! Чуваш ли, Чоро, прости ми!...

В гроба падаше хвърляната с шепи пръст, после се посипа от разни страни, вече с лопати. Напълни се ямата върху хълма и израсна прясна могила.

Сбогом, Чоро!

След панихидата Самансур повика Танабай настрана.

— Танаке, трябва да поговоря с вас за една работа.

И те минаха през двора, оставиха хората, димящите самовари и огньовете. Отидоха в задния двор, в градината. Минаха покрай аръка, спряха до оградата пред едно повалено дърво. Седнаха. Мълчаха известно време. Всеки си мислеше за нещо свое. „Такъв е животът — мислеше си Танабай. — Познавах Самансур като момченце, а сега ето какъв е станал. Възмъжал е от мъка. Сега той е на мястото на Чоро. Сега с него сме като равен с равен. Тъй и трябва да бъде. Синовете заемат местата на бащите си. Синовете продължават рода, продължават делото. Дай боже да стане такъв, какъвто беше баща му. Дори по-нагоре да се изкачи, та със своя разум и умение да се издигне над нас и да носи щастие на себе си и на другите. Затова сме бащи, затова раждаме синове с надежда, че ще бъдат по-добри от нас.“

— Ти, Самансур, си най-големият в семейството — каза му Танабай, гладейки брадата си като старец. — Ти сега си на мястото на Чоро и аз съм готов да те изслушам, както бих слушал Чоро.

— Трябва да ви предам, Танаке, поръчението на баща ми — промълви Самансур.

Танабай трепна, ясно долови в говора на сина гласа и интонациите на приятеля си и за първи път забеляза, че той много прилича на баща си, на оня млад Чоро, когото синът не познаваше, но когото Танабай знаеше и помнеше. Не казват ли затова, че човек не умира дотогава, докато живеят хората, които го познават?

— Слушам те, синко.

— Аз заварих баща си жив, Танаке. Вчера през нощта успях да дойда един час преди края. Той беше в съзнание до последния си дъх. И много ви чакаше, Танаке. Все питаше: „Къде е Танабай? Не дойде ли?“ Ние го успокоявахме, че сте на път, че всеки момент ще дойдете. Изглежда, искаше да ви каже нещо. И не успя.

— Да, Самансур, да. Ние трябваше да се видим. Трябваше да се видим. До края на живота няма да си простя. Аз съм виновен. Не дойдох навреме.

— Та ето, той ме помоли да ви кажа. „Сине, рече ми, кажи на моя Танаке, че искам прошка от него, кажи му да не таи обидата в душата си и той лично да занесе моя партиен билет в районния комитет. Нека, казва, Танабай собственоръчно предаде билета ми — не забравяй, кажи му!“ После изпадна в безсъзнание. Много се мъчи. И като

умираше, така гледаше, сякаш чакаше някого. И плачеше, думите му вече не можеха да се разберат.

Танабай нищо не отвърна. Той хлипаше и дърпаше брадата си. Отиде си Чоро. Отнесе със себе си половината от Танабай, една част от живота му отнесе.

— Благодаря ти, Самансур, за думите. Благодаря и на твоя баща — промълви най-сетне Танабай, като се съвземаше. — Само едно ме смущава. Ти знаеш ли, че мене ме изключиха от партията?

— Зная.

— Как аз, изключеният, ще отнеса партийния билет на Чоро в районния комитет? Аз нямам право да го сторя.

— Не знам, Танаке, решавайте сам. Аз съм длъжен да изпълня предсмъртната воля на баща си и ще ви моля да направите така, както искаше той, преди да ни напусне.

— С радост бих го направил. Но такова нещастие се случи с мен. А няма ли да бъде по-добре, ако ти сам го отнесеш, Самансур.

— Не, не е по-добре. Баща ми знаеше какво иска. Щом той ви е вярвал, защо аз не трябва да ви вярвам? Кажете в районния комитет, че такова е било поръчението на моя баща Чоро Саяков.

Още по тъмно, рано заран, Танабай излезе от аила. Гюлсаръ, славният раванлия Гюлсаръ, в нещастие и радости еднакво надежден кон, препускаше под седлото, чаткайки с копитата замръзналите буци по коловоза на пътя. Този път той носеше Танабай, който отиваше с особено поръчение на умрелия си приятел, комуниста Чоро Саяков.

Отпред над невидимия край на земята бавно се пробуждаше утрото. В неговата утроба се раждаше нова заря, раждаше се там, в сивата мъгла.

Раванлията препускаше нататък, към утрото, към самотната ярка звезда, още неизгаснала на небосклону. Сам по пустинния път, той отмеряше с копита ситните стъпки на равана. На Танабай отдавна не му се беше случвало да го язди. Гюлсаръ, както и по-рано препускаше стремително и сигурно. Вятърът развяваше гривата му, духаше в лицето на ездача. Добър беше Гюлсаръ, силен кон беше.

През целия път Танабай си мислеше, губеше се в догадки защо тъкмо на него, на изключения от партията, Чоро е поръчал преди смъртта си да отнесе в районния комитет неговия партиен билет. Какво е искал той, или е мислил да го изпита, а може би е искал с това да

изрази несъгласието си за изключването му от партията? Никога вече няма да узнаеш, няма да разбереш това. Никога вече той няма да каже нищо. Да, има такива страшни думи: „Никога вече!“ И по-нататък няма думи...

И отново нахлуха различни мисли, отново оживя всичко онова, което искаше да забрави, да откъсне завинаги от себе си. Не, оказва се, че още не е свършено всичко. С него, при него е още последната воля на Чоро. Той ще отиде с неговия партиен билет и ще разкаже за него, за Чоро, всичко, както си е, ще разкаже какъв е бил Чоро за хората, какъв е бил за него. Ще разкаже и за себе си, защото Чоро и той са пръсти от една ръка.

Нека научат какви са били те тогава, на младини, какъв живот са преживели. И може би ще разберат, че той, Танабай, не заслужава да го откъсват от Чоро нито в живота, нито в смъртта. Дано го изслушат, дано го оставят да се изкаже!

Танабай си представяше как ще влезе в кабинета на секретаря на районния комитет, как ще сложи на масата партийния билет на Чоро и как ще разкаже всичко. Ще признае вината си, ще се извини, само да го върнат в партията, без която живее лошо, без която не може да си представи самия себе си.

Ами ако кажат: какво право има той, изключеният от партията, да носи партиен документ? „Ти не трябваше да се докосваш до партийния билет на комуниста, не трябваше да се залавяш с тая работа. И без теб щяха да се намерят други.“ Но нали такава беше предсмъртната воля на самия Чоро! Така е завещал той пред всички, когато е умирал. Това може да потвърди неговият син Самансур. „Е, та що, какво ли не може да каже човек преди смъртта си, в безсъзнание, бълнувайки?“ Какво ще отговори тогава?

А Гюлсаръ препускаше по звънкия замръзнал път и като прекоси степта, вече излизаше към Александровския баир. Бързо откара Танабай. Той дори не забеляза как пристигна.

Работният ден в учрежденията току-що започваше, когато Танабай пристигна в районния център. Той откара изпотения раванлия право при района, завърза го, изтърси прахта от дрехите си и тръгна с разтуптяно от вълнение сърце. Какво ли ще му кажат, как ли ще го посрещнат? Коридорите бяха пусти. Още нямаше хора от аилите. Танабай влезе в приемната на Кашкатаев.

— Здравейте — каза той на секретарката.

— Здравейте!

— Другарят Кашкатаев тук ли е?

— Да.

— Аз идвам при него. Овчар съм от колхоза „Белите камъни“. Името ми е Бакасов — започна той.

— О, познавам ви — усмихна се тя.

— Та ето що, кажете му, че нашият партиен секретар Чоро Саяков умря и че преди смъртта си ме помоли да донеса партийния му билет в районния комитет. И ето аз дойдох.

— Добре. Почакайте малко.

Секретарката не се забави много в кабинета на Кашкатаев, но Танабай се измъчи. Място не можеше да си намери, докато я чакаше.

— Другарят Кашкатаев е зает — каза тя и плътно затвори вратата след себе си. — Той каза да предадете билета на Саяков в „Сектор партийни членове“. Ето там, надясно по коридора.

„Сектор партийни членове"... Надясно по коридора — какво е това?" — чудеше се Танабай. После разбра всичко и веднага падна духом. Как може така? Нима всичко е толкова просто. А той си мислеше...

— Аз имам важен разговор с него. Моля ви, влезте и му кажете. Важен разговор имам.

Секретарката неуверено влезе в кабинета и като се върна, каза:

— Той е много зает. — И после добави съчувствено: — Разговорът с вас е свършен — и още по-тихо му каза: — Няма да ви приеме. По-добре си идете.

Танабай тръгна по коридора. Завой надясно. Надпис: „Сектор партийни членове“. На вратата прозорче. Почука. Прозорчето се отвори.

— Какво искате?

— Идвам да предам един партиен билет. Умря нашият партиен секретар Чоро Саяков. Колхоз „Белите камъни“.

Завеждащата търпеливо чакаше, докато Танабай изваждаше изпод сакото си кожената торбичка на ремък, в която той доскоро носеше своя партиен билет и в която този път бе донесъл партийния билет на Чоро. Той предаде книжката през прозорчето: „Сбогом, Чоро!“

Гледаше как тя вписваше във ведомостта номера на партийния билет, фамилията, името, бащиното име на Чоро, годината на постъпването в партията — последния спомен за него. После му даде да се разпише.

— Това ли е всичко? — попита Танабай.

— Това е.

— Довиждане.

— Довиждане. — Прозорчето се затвори.

Танабай излезе на улицата, започна да отвързва поводите на раванлията.

— Това е, Гюлсаръ — каза той на коня. — Това е всичко.

И неуморимият раванлия го понесе назад към аила. Голямата пролетна степ препускаше срещу тях под клокочещия тропот на копитата. Само в препускането на коня спираше, стихваше болката на Танабай.

Същия ден вечерта Танабай се върна в къщи в планините.

Жена му го посрещна мълчаливо. Хвана коня за поводите и помогна на мъжа си да слезе от седлото, като го подкрепяше под ръка. Танабай се обърна към нея, прегърна я, сложи глава на рамото ѝ. Тя също го прегърна, разплакана.

— Погребяхме Чоро! Няма го вече, Джайдар. Няма го моя приятел! — говореше Танабай и още веднъж даде воля на сълзите си.

После мълчаливо седя на камъка край юртата. Искаше да остане сам. Искаше да види изгрева на луната, която тихо изплуваше иззад зъбчатите върхове на белия снежен хребет. В юртата жена му слагаше децата да спят. Чуваше се как огънят пращи в огнището. После запя звънката струна на вълнуващия душата му темир-комуз. Сякаш вятър тревожно зави, сякаш човек тичаше из полето с плач и жална песен, а всичко наоколо мълчеше, затаило дъх, всичко бе потънало в безмълвие и само самотният глас на мъката и човешката скръб тичаше. Сякаш тичаше Танабай и не знаеше къде да се скрие със своята мъка, как да се утеши сред това безмълвие, тая пустош. И никой не се обаждаше. Той плачеше и слушаше себе си. Танабай разбра, че жена му свири за него „Песента на стария ловец“...

... Едно време един старец имал син — млад, смел ловец. Бащата обучил сина си на трудния ловджийски занаят. И синът го надминал.

Не знаел той какво е да не улучи. Ни една жива твар не можела да избяга от неговия точен смъртоносен куршум. Избил той навред в планините целия дивеч. Не жалел бременните майки, не жалел малките им рожби. Изтребил стадото на Сивата коза, майката на козия род. Останала Сивата коза със стария Сив козел и се примолила на младия ловец да пожали стария козел, да не го убива, та да продължат рода си. Но той не я послушал, убил с точен изстрел грамадния Сив козел. Рухнал козелът от скалата. И тогава занарежда Сивата коза, обърнала се към ловеца и казала: „Стреляй в сърцето ми. Няма да мръдна от мястото си. Но ти няма да улучиш и това ще бъде последният ти изстрел!“ Засмял се младият ловец на думите на оглупялата стара Сива коза. Прицелил се. Екнал изстрел. А Сивата коза не паднала. Куршумът докоснал само предния ѝ крак. Изплашил се ловецът. Никога не му се било случвало такова нещо. „Видя ли — обърнала се към него Сивата коза. — Опитай се сега да ме хванеш мене, куцата!“ Засмял се младият ловец. „Добре, бягай. Ако те догоня, не чакай пощада. Ще те заколя, старице, като келява самохвалка!“

Побягнала куцата Сива коза, а ловецът подире ѝ. Много дни и много нощи продължавала тая гонитба по скали, по върхове, по снегове и камъни. Не, не се предавала Сивата коза. Ловецът отдавна захвърлил пушката си, дрехите му висели на парцали. Не забелязал той как го отвела Сивата коза до непристъпните скали, откъдето нямало пътища ни нагоре, ни надолу, откъдето не могло нито да се слезе, нито да се скочи. Тук го оставила Сивата коза и го проклела: „Оттук няма да избягаш до края на живота си и никой няма да може да те спаси. Нека твоят баща плаче над тебе, както аз плача за убитите си деца, за изчезналия си род. Нека вие твоят баща сред каменните студени планини, самотен, както вия аз, старата Сива коза, майката на козия род. Проклинам те, Карагуле, проклинам те...“ С плач побягнала Сивата коза от камък на камък, от връх на връх.

Останал младият ловец на главозамайващата стръмнина. Стои на тясната издатина, притиснал лице до стената, страхува се да се огледа. Нито нагоре, нито надолу, нито наляво, нито надясно може да стъпи. Нито небето се вижда, нито земята.

А през това време баща му го търсил навсякъде. Обходил всички планини и когато намерил на пътеката захвърлената пушка, разбрал, че нещастие е сполетяло сина му. Побягнал през скалистите клисури,

през тъмните теснини. „Карагуле, къде си, Карагуле, обади се.“ А в отговор скалистите планини гърмели с каменен смях, отговаряли с неговите думи: „Къде си ти, Карагуле, обади се.“

— Тук съм, татко! — изведнъж достигнал до него гласът на сина му някъде отвисоко. Погледнал старецът нагоре и видял сина си като гарже на края на скалата, която била висока и непристъпна. Стои там, с гръб към света, и не може да се обърне.

— Как си стигнал там, нещастни мой сине? — изплашил се бащата.

— Не ме питай, татко — отвърнал той. — Аз изкупвам греховете си. Тук ме доведе старата Сива коза и ме прокле със страшна клетва. От много дни стоя тук, не виждам ни слънцето, ни небето, ни земята. И лицето ти няма да видя, татко. Съжали ме, татко, убий ме, облекчи страданията ми, моля те. Убий ме и ме погребни.

Какво можел да направи бащата? Плачел, мятал се, а синът го молел и молел: „Убий ме по-скоро, стреляй, татко! Съжали ме. Стреляй!“

Чак до вечерта не се решавал бащата, а пред залез-слънце се прицелил и стрелял. Счупил пушката о камъните и запял прощална песен над тялото на сина си:

*Убих те, сине мой Карагуле.
Останах сам на тоя свят, сине мой Карагуле.
Съдбата ме наказва, сине мой Карагуле.
Съдбата ме наказва, сине мой Карагуле.
Защо те научих, сине мой Карагуле,
ловец да станеш, сине мой Карагуле,
защо изтреби ти, сине мой Карагуле,
всичките зверове и живи твари, сине мой Карагуле,
всичко, що е дошло да живее и род да създава,
сине мой Карагуле.
Сам останах на тоя свят, сине мой Карагуле.
Никой не ще откликне, сине мой Карагуле,
с плач на плача ми, сине мой Карагуле.
Убих те, сине мой Карагуле.
С ръцете си те убих, сине мой Карагуле...*

Танабай седеше до юртата, слушаше древния киргизки плач, гледаше как бавно изплува луната над мълчаливите и тъмни планини, как увисва над острите снежни върхове, над високите каменни скали. И отново молеше умрелия си приятел за прошка.

А в юртата Джайдар продължаваше да свири на темиркумуза плача по великия ловец Карагул:

*Убих те, сине мой Карагуле,
сам останах на тоя свят, сине мой Карагуле...*

XXIII

Съмваше се. Седнал пред огъня, до главата на умирация раванлия, старецът Танабай си спомняше онова, което се случи после.

Никой не знаеше, че тогава той ходи в областния град. Това беше последният му опит. Искаше да види секретаря на областния комитет, чието изказване беше чул на съвещанието в района, и да му разкаже за всичките си нещастия. Той вярваше, че тоя човек ще го разбере и ще му помогне. И Чоро говореше за него добро, и други го хвалеха. Когато пристигна в областния комитет, той научи, че секретарят е преместен в друга област.

— Ама вие не знаете ли?

— Не.

— Ако имате много важна работа, аз ще доложа на новия секретар. Може би той ще ви приеме — каза жената в приемната.

— Не, благодаря — отказа Танабай. — Аз идвах по моя лична работа. Познавах го, и той ме познаваше. А просто така да го безпокоя, не искам. Извинявайте, довиждане. — Той излезе от приемната с вяра в душата си, че добре е познавал оня секретар, че и той също лично е познавал него, овчаря Танабай Бакасов. И защо не? Те биха могли да се познават, да се уважават. В това не се съмняваше. Затова всъщност каза така.

Танабай вървеше по улицата към автобусната станция. Край един павилион двама работника товареха на камион празни бурета от бира. Единият стоеше на каросерията. А оня, който търкаляше буретата нагоре, случайно погледна към минаващия покрай него Танабай, замря, цветът на лицето му се промени. Беше Бектай. Задържайки бурето, той напрегнато, с омраза гледаше Танабай със своите тесни очи на рис и чакаше какво ще му каже.

— Абе ти заспа ли там? — ядосано каза на Бектай работникът от камиона.

Бурето се търкаляше надолу, а Бектай го задържаше, свеждаше се под тежестта и гледаше Танабай, без да откъсва очи. Но Танабай не

го поздрави. „А, ето къде си бил ти. Ето къде си бил. Добре си, няма що. Наредил си се в пивоварната — помисли си Танабай и без да се спира, продължи. — Ще пропадне момчето — помисли си после и забави крачка. — Добър човек можеше да стане, дали пък да поговоря с него?“ И искаше да се върне, жал му стана за Бектай, готов беше да му прости всичко. Само да се опомни. Но не го направи. Разбра, че ако той знае за изключването му от партията, нищо няма да излезе от разговора им. Танабай не искаше да дава повод на това момче, което обичаше да злослови, да се подиграва с него, със съдбата му, с работата му, на която беше останал верен. Замина си. Качи се на един камион и все си мислеше за Бектай. Запомни как той стоеше прегърбен под тежестта на бурето, което се търкаляше надолу, как Бектай втренчено и с очакване го гледаше.

По-късно, когато осъдиха Бектай, Танабай каза пред съда само, че Бектай е захвърлил стадото и избягал. Нищо повече не каза. Много му се искаше в края на краищата Бектай да разбере, че не е бил прав и да се разкае. Но той, изглежда, дори не мислеше да се разкайва.

— Като излезеш от затвора, ела при мене. Ще поприказваме какво да правим по-нататък — каза Танабай на Бектай. А той нищо не отговори. Дори не вдигна очи. И Танабай го остави. След изключването от партията той стана неуверен в себе си, чувствуваше се виновен пред всички. Плах стана някак си. Никога през живота си не беше мислил, че с него ще се случи такова нещо. Никой не му натякваше, но той избягваше хората, избягваше разговорите и повече мълчеше.

XXIV

Раванлията Гюлсаръ неподвижно лежеше край огъня, отпуснал глава на земята. Животът бавно го напущаше. Клокочеше, хриптеше в гърлото му, очите му се разширяваха и угасваха, гледаха пламъка, без да мигат, а краката му се вдървяваха, проточени като тояги.

Танабай се прощаваше със своя раванлия, говореше му последните думи: „Ти беше велик кон, Гюлсаръ. Ти беше мой приятел, Гюлсаръ. Ти отнасяш със себе си най-хубавите ми години, Гюлсаръ. Аз винаги ще си спомням за тебе, Гюлсаръ. И сега, когато съм до теб, аз вече си припомням живота ти, защото ти умираш, славен мой Гюлсаръ. Някога ще се видим на оня свят, но там няма да чуя тропота на твоите копита. Там няма пътища, няма земя, там няма трева, няма живот. Но докато съм жив, ти няма да умреш, защото аз ще си спомням за тебе, Гюлсаръ. Тропотът на твоите копита ще бъде за мене любима песен.“

Така мислеше старият Танабай и скърбеше, че времето е отлетяло като бяг на раванлия. Че те някак бързо остаряха. Може би за Танабай е рано още да се смята за старец. Но човек остарява не толкова от старостта, от годините, колкото от съзнанието, че е стар, че времето му е минало, че му остава да изживее само последните си дни...

И сега, в тая нощ, когато умираше неговият раванлия, Танабай отново внимателно оглеждаше миналото, съжаляваше, че толкова рано се е предал на старостта, че не се е решил веднага да послуша съвета на оня човек, който сам бе дошъл при него.

Това се случи седем години след изключването му от партията. Танабай тогава беше пазач на колхозните имоти в Съръгоуския проход, живееше там, в кантона, със своята бабичка Джайдар. Дъщерите заминаха да се учат, а после се омъжиха. Синът след завършване на техникума остана на работа в района и също вече беше семеен, човек.

Веднъж през лятото Танабай косеше трева по брега на реката. Денят бе само за косене — горещ и светъл. Тихо беше в прохода. Щурците свиреха. По риза, с бели широки старчески панталони,

Танабай крачеше след звънтящата коса и като гладка гъста грива стелеше покосената трева. Работеше с удоволствие. Дори не забеляза как спря наблизко една газка, как слязоха от колата двама души и тръгнаха към него.

— Здравейте, Танаке. Помага бог! — чу нечий глас. Обърна се и видя Ибраим. Той беше все такъв пъргав, дебелобуз, с коремче. — Ето че ви намерихме, Танаке — ухили се Ибраим до уши. — Лично секретарят, на районния комитет дойде, пожела да ви види.

„Брей, че лисица! — с неволно възхищение си помисли Танабай. — Във всички времена си намира място. Гледай как се подмазва. Ще речеш, че е най-добрият човек, всекиму ще угоди, всекиму ще послужи.“

— Здравейте! — Танабай им стисна ръцете.

— Не ме ли познавате? — приветливо попита другарят, който бе дошъл с Ибраим, без да изпуца от здравата си десница неговата ръка.

Танабай се бавеше да отговори. „Къде ли съм го виждал?“ — питаше се той. Пред него стоеше много познат и в същото време очевидно много променен човек. Млад, здрав, загорял, с открит, уверен поглед, облечен в сив лепен костюм, със сламена шапка. „Някой от града ще да е“ — помисли си Танабай.

— Ами това е другарят... — искаше да подсказе Ибраим.

— Чакай, чакай, аз ще се сетя — спря го Танабай и каза зарадван: — Познах те, синко. Как няма да те позная! Здравей още веднъж. Драго ми е да те видя.

Това беше Керимбеков. Същият оня комсомолски секретар, който смело бе защищавал Танабай в районния комитет, когато го изключваха от партията.

— Е, щом ме познахте, хайде да си поговорим, Танаке. Да вървим да се поразходим покрай брега, а вие, докато чакате тук, вземете косата и покосете — предложи Керимбеков на Ибраим.

Ибраим с готовност се разбърза, събличайки сакото си.

— Разбира се, с удоволствие, другарю Керимбеков. Танабай и Керимбеков тръгнаха през сеното, седнаха на камъните край реката.

— Навярно се сецате, Танаке, по каква работа съм дошъл при вас — започна разговора Керимбеков. — Гледам ви аз, вие сте си още як, сено косите — значи, добре сте със здравето. Радвам се.

— Слушам те, синко. И аз се радвам за тебе.

— Ето какво, Танаке. Сега сам знаете, че много неща се промениха. Много неща започнаха да се оправят. Знаете го не по-лошо от мен.

— Знам, което е вярно, вярно е. Съдя по нашия колхоз. Работите май тръгнаха по-добре. Дори не ми се вярва. Тия дни бях в долината на Петте дървета. Точно там се мъчих аз през оная година, когато бях овчар. Завидях им. Нова кошара построили, хубава кошара, с керемиди, за петстотин глави, къща вдигнали за овчаря. А до нея плевник, конюшня. Не е както по-рано. Пък и по другите места е същото. И в аила хората строят къщи. Колчем отида, все някоя нова къща израснала на улицата. Дай боже и занапред да е така.

— Това ни е грижата, Танаке, не всичко е още както трябва, но с времето ще го оправим. А аз идвам при вас с такъв въпрос: върнете се в партията. Ще преразгледаме вашето дело. На бюрото говорихме за вас. Както се казва, по-добре късно, отколкото никога.

Танабай мълчеше. Смути се. Хем се зарадва, хем му стана тъжно. Спомни си преживяното, дълбоко беше заседнала обидата в него. Не искаше да се рови в миналото, не искаше да мисли за това.

— Благодаря за благата дума — отвърна Танабай на секретаря на райкома. — Благодаря ти, че не си забравил стареца. — И като си помисли, каза открито: — Стар съм вече аз, каква полза ще има сега от мене партията, какво мога аз да направя за нея. За нищо не ме бива. Мина ми времето. Ти не се сърди, остави ме да си помисля.

Дълго не се решаваше Танабай, все отлагаше — утре ще ида, вдругиден, а времето минаваше. Трудно се наканваше.

Но веднъж се накани, оседла коня, тръгна и наред пътя се върна. А защо? Разбираше, че от глупост се върна. Казваше си: „Оглупях, вдетиних се.“ Разбираше всичко, но нищо не можеше да направи със себе си.

Видя той в степта прахта след препускащ раванлия. Веднага позна Гюлсаръ. Сега рядко го виждаше. Раванлията оставяше след себе си по лятната суха степ бяла следа. Танабай гледеше отдалече и ставаше мрачен. По-рано прахта от копитата никога не настигаше раванлията. Като тъмна устремена птица се носеше той напред, оставяйки зад себе си дълга, къдрава опашка от прах. А сега прахта непрекъснато се спущаше като облак над раванлията, забулваше го. Той се изскубваше напред, но след миг отново изчезваше в гъстите

кълба прах, вдигнати от самия него. Не, сега не можеше да избяга от нея. Значи, много бе остарял, отслабнал, предал се бе. „Лоша ти е работата, Гюлсаръ“ — с горчива тъга си помисли Танабай.

Той си представяше как конят се задъхва в прахта, колко трудно му е да препуска, как се ядосва ездачът и как го шиба. Той виждаше пред себе си уплашените очи на раванлията, чувствуваше как с всички сили се старае да се измъкне от прахта, но не може. И макар че ездачът не можеше да чуе Танабай, защото разстоянието беше доста голямо, Танабай викна: „Стой-и, не измъчвай коня!“ И се спусна да го пресрещне.

Но не го настигна, скоро спря. Добре ще е, ако тоя човек го разбере, а ако не го разбере? Ако му отвърне: „Какво те засяга тебе? Ти ли се намери да ме учиш? Както си искам, така ще яздя. Махай се, дърти глупако!“

А раванлията през това време все повече се отдалечаваше със своя неравен, тежък бяг, ту изчезваше, ту се скриваше в прахта, ту отново се изскубваше от нея. Дълго гледа подире му Танабай, после обърна коня и тръгна назад. „Набягахме се ние, Гюлсаръ — каза той, — остаряхме. На кого са нужни сега такива като нас? И аз вече не съм бегач. Остава ни, Гюлсаръ, да доизживеем последните си дни.“

А след една година Танабай видя раванлията впрегнат в каруца и отново се разстрои. Тъжно му беше да гледа стария, излязъл от строя ездитен кон, чиято участ сега бе да ходи в прояден от молците хамут, да влачи старата каруца. Обърна се с гръб Танабай, не искаше да го гледа.

После още веднъж срещна раванлията. Яхнало го бе едно момченце на седем години, по гащета, със скъсана фланелка. То пляскаше коня с голите си пети, седеше гордо и ликуващо от това, че сам язди. Личеше, че малчуганът язди за първи път и затова му бяха дали най-смирената, и най-покорна кранта, какъвто беше станал бившият раванлия Гюлсаръ.

— Дядо, виж ме! — похвали се малчуганът на стареца Танабай.
— Аз съм Чапаев! Аз сега ще препусна през реката.

— Добре, добре, ще те погледам — насърчи го Танабай.

Смело дърпайки поводите, момченцето тръгна през реката и когато конят започна да излиза на отсрещния бряг, не успя да се задържи и цамбурна във водата.

— Мамо-о-о — ревна то от страх.

Танабай го измъкна от водата и го отнесе до коня. Гюлсаръ смирено стоеше на пътечката, вдигайки ту единия, ту другия си крак. „Лишеи има по краката, значи, съвсем не го бива“ — разбра Танабай. Той качи момченцето на стария раванлия.

— Хайде, и вече да не падаш.

Гюлсаръ кротко тръгна по пътя.

И ето, за последен път, вече след като раванлията отново попадна в ръцете на Танабай, след като старецът го вдигна на крака и го оправи, след като за последен път го откара в Александровка, сега Гюлсаръ умираше на пътя.

Танабай отиде при сина и снахата по случай раждането на внука, второто дете в тяхното семейство. Отнесе им подаръци, един овен, чувал картофи, пшеница и курабии, които жена му беше опекла. После разбра защо Джайдар не поиска да тръгне с него и се престори на болна. Макар никому да не казваше, но тя не обичаше снаха си. Синът ѝ и без това беше несамостоятелен човек, безхарактерен, а жена му се случи жестока, властна. Тя си седеше в къщи, командуваше, заповядваше на мъжа си както си искаше. Има такива хора, на който нищо не им струва да обидят, да оскърбят човека само за да са отгоре, за да чувствуват своята власт.

Така се случи и тоя път. Оказа се, че трябвало да повишат сина, но после, кой знае защо, повишили друг, а него отминали. И ето че тя се нахвърли срещу стареца, който с нищо не беше виновен:

— Защо ти трябваше да ставаш член на партията, щом като цял живот си останал овчар. Пък и най-накрая те изгонили, а сега заради това сина ти не го повишават. Тъй ще си стои той сто години на една и съща длъжност. Вие там си живеете в планините. Какво ви трябва на вас, старците, а ние тук се мъчим, заради вас...

И още много неща в същия дух.

Не беше радостен Танабай, че отиде. И за да успокои някак снахата, каза неуверено:

— Щом е такава работата, може да помоля пак да ме приемат в партията.

— Много си им потрябвал. Само тебе чакат. Не могат да минат без такава вехтория, нали? — разфуча се тя.

Ако не му беше снаха, ако не беше жена на родния му син, а някой друг, нима щеше да позволи Танабай да разговаря с него по такъв начин. Но своите са си свои — добри или лоши, какво да ги правиш. Нищо не каза старецът, не започна да се препира, не и каза, че мъжът ѝ не го издигат не защото баща му е виновен, а защото него за нищо не го бива и е попаднал на такава жена, от която добрият човек трябва да бяга, накъдето му видят очите. Не току-така казва народът: „Добрата жена ще направи лошия мъж среден, средния добър, а добрия ще го прослави из целия свят.“ Но старецът не искаше да позори сина си пред жена му, е, нека си мислят, че той е виновен. Затова си и тръгна Танабай. Неприятно му беше да остане у тях.

„Глупачка си ти, глупачка! — ругаеше сега снаха си, седнал край огъня. — Откъде ли се вземат такива. Ни чест, ни уважение знаят, ни добро ще сторят на човека. Само за себе си мислят. За всички по себе си съдят. Ама няма да бъде, както ти казваш. Още съм нужен аз. И ще бъда нужен...“

XXV

Утрото се раждаше. Планините се издигаха над земята, изясняваше се, наоколо се простираше степта. На края на дола едва тлееха посивелите въгленчета на угасналия огън. До него стоеше побелял старец, с наметнат на гърба кожух. Сега нямаше нужда да покрива с него раванлията. Пресели се Гюлсаръ в друг свят, в табуните господни. Гледаше Танабай падналия кон и се чудеше — какво беше станало с него!... Гюлсаръ лежеше с конвулсивно отметната назад глава, на която се виждаха дълбоките хлътнатини — следите от юлара. Стърчаха изопнатите му крака с протрити подкови върху напуканите копита. Те повече нямаше да стъпват по земята, нямаше да оставят следи по пътищата. Трябваше да си тръгва. Танабай се наведе над коня за последен път, затвори очите му, взе юлара и без да се обръща, си тръгна.

Той вървеше през степта към планините. Вървеше и продължаваше да си мисли. Мислеше си, че вече е стар, че дните му се свършват. Не искаше да умира като самотна птица, която се е отклонила от своето бързокрило ято; Искаше да умре в полет и с прощални викове да кръжат над него ония, с които бе израснал в едно гнездо и изминал един път.

„Ще пиша на Самансур — реши Танабай. — Тъй ще му пиша в писмото: помниш ли раванлията Гюлсаръ? Трябва да го помниш. С него отнесох в районния комитет партийния билет на баща ти. Ти сам ме изпрати тогава. Та ето, връщах се аз миналата нощ от Александровка и по пътя падна моят славен раванлия. Цяла нощ стоях край коня, целия си живот премислих. Идва сетният час, ще падна по пътя като раванлията Гюлсаръ. Трябва да ми помогнеш, сине мой Самансуре, да се върна в партията. Малко ми остана. Искам да бъда такъв, какъвто съм бил. Както разбирам сега, твоят баща Чоро не току-така ми завеща да занеса партийния му билет в районния комитет. А ти си негов син, ти ме познаваш, мене, стареца Танабай Бакасов...“

Танабай вървеше из степта, метнал през рамо юлара. Сълзи течаха по лицето му, мокреха брадата му. Но той не ги бършеше. Това бяха сълзи за раванлията Гюлсаръ. Старецът гледаше през сълзи новото утро, гледаше самотната сива гъска, която бързо летеше над полите на планината. Бързаше сивата гъска, настигаше ятото си.

— Лети, лети! — прошепна Танабай. — Догони своите! Докато крилата ти не са се уморили. — После въздъхна и каза: — Сбогом, Гюлсаръ!

Той вървеше и в ушите му звънтеше старинната песен;

... Дни наред тича камилата. Търси, вика рожбата си. Къде си, чернооко камилче? Обади се! Тече мляко от вимето, от препълненото виме, струи по краката ѝ. Къде си ти? Обади се! Тече мляко от вимето, от препълненото ѝ виме. Бяло мляко...

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.